

**CITHARA SANCTORUM AKO INŠPIRAČNÁ PLATFORMA
A FUNDAMENTÁLNY DETERMINANT LYRICKEJ TVORBY
VYBRANÝCH SLOVENSKÝCH BÁSNIKOV 20. STOROČIA**
**Religiózne motívy a symboly v poézii slovenských básnikov a možné presahy odkazu
Cithary sanctorum do súčasnej slovenskej lyriky**
Marián Grupač

Daniel Sidonius: Na Kancyonál tento

Genžbys rád Cžlowěče wděčně/
Oslawował Boha wěčně/
Radjmt' chysteg se zde k tomu/
Gistý býweg w Božijm Domu:
Usazŭg se při Včených/
Spjwati wždy wě se od nich.
Ted' máss kancyonal hodný/
Rád w něm čti, po wssecky swé dny:
Ach, y z něhoť w den a sauženj/
Nabudess k Nebi tauženj.
Odženeš Diábła z domu wen/
Smrdjt' mu nábožná Piseň!
Cingáwal tak Dawid swatý/
U Saule, zmizel Duch klatý.
Tehoť Kunsstu následownjk/
Ey ted' gese Božij Služebnj/
Ssipy Satanské zawracý/
Nazpět, tauto Swatau pracy/
Spěwy vžitečné složil/
Každý hled' abys gich vžil/
Y zde, y tam, Bohu slaužil¹.

Zbierku duchovných piesní, evanjelický kancionál Cithara sanctorum (*Písně duchowni staré i nové kterýchž církev křestianská při výročnjch slávnostech a památkách, jakož y we všelikých potřebách swých obecných y obzvláстных s mnohým prospěchem užívá.*) zostavil náboženský spisovateľ, učiteľ a evanjelický farár Juraj Tranovský (1592 – 1637). Obsahuje duchovné piesne domácej slovenskej proveniencie, vlastné Tranovského piesne, Tranovského preklady latinských nemeckých piesní a piesne českého pôvodu.

¹ Báseň kňaza z Trstenej, Daniela Sidonia, publikovaná v prvom vydaní evanjelického kancionálu Cithara sanctorum.

Cithara sanctorum predstavuje najvýznamnejší súbor piesňovej tvorby evanjelického duchovného spoločenstva a na jej princípoch vznikala ďalšia rozsiahla tlačaná spevníková produkcia mnohých slovenských autorov. Evanjelický kancionál Cithara sanctorum prvýkrát vyšiel roku 1636 v Levoči v tlačiarni Vavrinca Brewera. Na základe súčasného bibliografického výskumu je známych vyše 200 vydaní Cithary sanctorum, ktoré sú dobovými svedectvami myšlienkových prúdov a jazykových prejavov autorov a zostavovateľov piesní. Cithara sanctorum sa v evanjelickej liturgii používala do roku 1992.²

Tranovského kancionál sa stal najznámejším evanjelickým spevníkom nielen pre slovenské etnikum, ale používal sa aj v evanjelických zboroch českomoravských a piesne z neho sú zachované vo všetkých spevníkoch, ktoré vznikli v časoch nasledujúcich. Popri Biblii patrí bezpochyby k najrozšírenejšej a najviac používanej náboženskej literatúre československého protestantizmu. Tranovský túžil dať evanjelickému ľudu to, čo mu najviac chýbalo: knihu nábožných piesní. Usilovne zbieral a hľadal staré piesne, prekladal z latinčiny a nemčiny, sám napísal 90 piesní a tu, v Liptovskom Mikuláši, rok pred svojou smrťou, dokončil svoje naj pamätnejšie dielo. Význam Cithary výrazne presahuje tradične vnímaný rámec spevníka. V prostredí, kde bol akútny nedostatok náboženskej literatúry v jazyku zrozumiteľnom pre obyčajný ľud, plnila Cithara aj funkciu výkladu vierouky, ktorá sa prostredníctvom každodenného opakovania piesní vstúpila do vedomia tých, ktorí sa s ňou oboznamovali len prostredníctvom ústneho podania.³

Tranovského Cithara obsahuje tri základné pramene piesní:

1. moravské dedičstvo pochádzajúce z husitského obdobia
2. nemecký prameň vo svojej klasickej forme Lutherovej reformácie
3. prameň samotného autora- piesne zložené Tranovským a jeho preklady

Slovenský prameň sa v pôvodnom diele nenachádza, pretože Tranovský nemal dostatok času na spoznanie slovenskej duchovnej tvorby. Ten sa dostal až do ďalších vydaní, postupne bol rozširovaný pri každom novom vydaní zaradením slovenských piesní starších i novších, ale aj piesní exulantských a žalmov. Cithara nie je len obyčajný spevník, je zdrojom útechy, posilovania viery, je to dogmatika, etika, katechetika pre laikov. Používa jednoduchú, zrozumiteľnú reč, ktorá sa memoruje a tak ovplyvňuje vývin jednotlivca. Okrem tejto didaktickej úlohy plní aj poslanie liturgickej knihy, dáva cirkvi všetky piesne, ktoré potrebuje na službách Božích – piesne prosiace o zmilovanie, o umučení Pána, o blahoslavenej Trojici sv., hymny, piesne na všetky sviatky - adventné, vianočné, veľkonočné, ale aj piesne o Panne Márii a o apoštoloch a iné.⁴

V časoch pobielohorského náboženského prenasledovania musel Juraj Tranovský opustiť České kráľovstvo. V miestach svojho exilového pobytu (Sliezsko, Slovensko) sa koncom

² NÁBOŽENSKÉ SPEVNÍKY. In: *Digitálna knižnica a digitálny archív* [online]. 2013 [cit. 2017-12-07]. Dostupné na: <http://dikda.eu/nabozenske-spevniky/>

³ KLIMEKOVÁ, Agáta. Vydania Cithary sanctorum v 18. storočí. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 204-209.

⁴ KLIMEKOVÁ, Agáta. Vydania Cithary sanctorum v 18. storočí. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 204-209.

dvadsiatych rokov 17. storočia venoval tvorbe latinskej duchovnej poézie. Tak vznikla jeho zbierka latinských rýmovaných a časomerných náboženských ód (Tri knihy posvätných ód čiže hymien, zložených v rôznych druhoch básní s rýmami...) Vyšla v Brzegu r. 1629. Za hlavný cieľ svojej zbierky Tranovský označil oslavu Boha a jeho dobrodení v duchu Starého i Nového zákona, podľa vzoru známych skladateľov hymien, ód a žalmov (sv. Ambróza, sv. Bernarda, ako aj svojich vrstovníkov - Jána Lauterbacha, Jána Rosacia, Jána Campana Vodňanského a i.). Hlavné motto k celej zbierke 150 ód tvorí šesťveršie, ktorého prvý verš – *Spievaním ohlasujte slávu Božiu* (Dei canendo gloriam fatemini) vlastne päťkrát zopakoval s variačným zoskupením tých istých slov, aby tak zdôraznil základný zmysel celého diela.⁵

Svoje tvrdenie, že Boha možno oslavovať nielen slovom, ale aj spievaním posvätných ód alebo hymien, dokladá v úvode k prvej knihe ód mnohými citátmi z Biblie, napríklad zo žalmu: „*Je dobré oslavovať Pána a ospevovať meno tvoje, Najvyšší!*“ (Žalm 92) – alebo z apoštola Pavla (z listu Kolosanom 3, 16): „*Kristovo slovo nech vo vás bohato prebýva. Vo všetkej múdrosti sa navzájom poučajte a napomínajte a v milosti spievajte Bohu vo svojich srdciach žalmy, hymny a duchovné piesne.*“ Ako je známe, mnoho kráľov a mnoho prorokov, spomínaných v Biblii, a mnoho významných cirkevných učiteľov si pokladalo za česť venovať sa spievaniu a písaniu žalmov a hymien. Aj Tranovský sa podľa vlastných slov rozhodol „kráčať v ich svätých šľapajach v pevnej nádeji, že zbožní ľudia neodmietnu vydanie (mojich) ód“.

Hneď na začiatku úvodu Tranovský vyzdvihuje výnimočné poslanie a božské posvätenie básnika a hlási sa k príkladu zbožných pevcov (pii vates). Vychádza pritom z kresťanskej interpretácie známych Ovídiových veršov, rôzne obmieňaných celými generáciami humanistov:

*Boh sa v nás usídľuje, my vzplanieme na jeho pokyn;
zo sídel výsostných duch jeho prichádza k nám.*⁶

Tranovský svoju zbierku latinských ód označuje ako knihu skôr „užitočnú“ než „príjemnú“ a pokladá ju za posvätnú, bohoslužobnú prácu. Klasická antická poézia mu poskytla iba vonkajšiu latinskú formu, duch tejto poézie mu bol úplne cudzí. V úvodoch k ódam pripomína, že sa vo svojich názoroch opiera o autoritu významných autorov a svoje tvrdenia podopiera citátmi mnohých významných teológov. Netají však ani ťažkosti, na ktoré narážal pri skladaní cirkevných hymien a ktoré súviseli s prekrývaním myšlienky s vonkajšou formou a melódiou. Pri skladaní rýmovaných hymien sa podľa svojho vyjadrenia snažil vyhýbať sa elíziam a nečistote, aby sa tým, čo budú hymny spievať, nespôsobovali ťažkosti a aby sa to príjemne počúvalo. No ako sa priznáva, veľakrát narazil na prvú či na druhú spomínanú prekážku.⁷

Jedinou a absolútnou autoritou zostáva pre Tranovského Biblia, ktorá znamenala preňho „*príbeh príbehov*“ (historia historiarum). Z Biblie, ako aj z teologickej literatúry cituje často,

⁵ NOVACKÁ, Mária. Tranovského koncept latinskej duchovnej lyriky v predhovoroch k ódam. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 59-64.

⁶ NOVACKÁ, Mária. Tranovského koncept latinskej duchovnej lyriky v predhovoroch k ódam. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 59-64.

⁷ NOVACKÁ, Mária. Tranovského koncept latinskej duchovnej lyriky v predhovoroch k ódam. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 59-64.

z básnikov (okrem citátov z Q. Horatia a J. Mantuana) menej, aj to len preto, aby mohol s nimi polemizovať.⁸

Juraj Tranovský a *Cithara sanctorum* v básňach

Vplyv Tranovského spevníka v tvorbe slovenských básnikov možno prirodzene diferencovať do dvoch segmentov. Prvý predstavuje a inherentne v sebe zahŕňa lyrickú tvorbu priamo ovplyvnenú, podmienenú samotným Jurajom Tranovským, či dielom *Cithara Sanctorum*, čo je v textoch aj explicitne zdôraznené, a druhou skupinou sú básne, ktoré nepriamo, no napokon tiež evidentne (v náznakoch, motívoch a symbolike) vychádzajú z (religiózneho) odkazu Tranovského diela.

V prvej časti štúdie, na konkrétnych prípadoch, uvedieme, ako sa osobnosť Tranovského a jeho diela odrážalo v tvorbe slovenských básnikov v prvej polovici 20. storočia. V tejto súvislosti nemožno opomenúť slovenského básnika, prozaika, redaktora, prekladateľa a evanjelického farára Martina Braxatorisa.

Martin Miloš Braxatoris – Sládkovičov

Narodil sa 2. mája 1863 v Banskej Bystrici, v Radvani a zomrel, ako 71-ročný, 26. augusta 1934 v Senici. Základné vzdelanie získal v rodnej Radvani a ďalej študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici (1874 – 1879). Štúdiu teológie sa venoval na lýceu v Bratislave (1882), v Rostocku (1885) a štúdiá ukončil na univerzite v Lipsku (1886 – 1887).

Jeho otec bol významný slovenský básnik Andrej Sládkovič, matka Antónia Júlia rod. Sekovičová, mal dvoch bratov a dve sestry. S manželkou Matildou, rod. Štollmanovou, mal dve dcéry a troch synov. V roku 1887 bol Martin Braxatoris vysvätený za kňaza. Ako kaplán pôsobil u Andreja Seberíniho v Nadlacu (Rumunsko), krátko u Fridricha Baltika v Liptovskom Mikuláši a Jána Lešku v Brezovej pod Bradlom, od roku 1892 bol evanjelickým farárom v Senici, kde pôsobil až do svojej smrti. Martin Braxatoris-Sládkovičov písal národnú a náboženskú reflexívnu lyriku, žánrové obrázky, kratšiu žánrovú a biblickú epiku, náboženské piesne a kázne. V časti poézie inklinoval k náboženskému didaktizmu, k veršovanej vierouke (Ratoliestky z hory Olivetskej I., II., III.), v epike mu bola vzorom Hviezdoslavova poézia (vplyv Hájnikovej ženy v skladbe *Hôr kráska*).

Svojou tvorbou podstatne zasiahol do literatúry pre deti, jeho tvorba pre deti rešpektovala záujmy detského čitateľa (*Zo života mladých*, *Drobné kvietka*, *Vtáčí džavot*, *Hrŕka kláskov*). Ďalší vývin tejto spisby na Slovensku podnetne ovplyvnil básňami z každodenného života, zaznamenanými hrami a zábavami detí, v ktorých sa vyhýbal didaktickým tendenciám. V humoristickej poézii pre deti staval zväčša na situačnej komike, ktorá tvorila sprievodný text k uverejňovaným ilustráciám.

Venoval sa tiež literatúre pre mládež. V rokoch 1907 - 1914 redigoval *Noviny mladých*. Ako redaktor tohto literárneho mesačníka podnecoval detských čitateľov k vlastnej tvorbe, z ktorej publikoval ukážky.

Písal prevažne poéziu, ktorú publikoval časopisecky, neskôr v zbierkach. Literárne práce

⁸ NOVACKÁ, Mária. Tranovského koncept latinskej duchovnej lyriky v predhovoroch k ódam. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctorum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 59-64.

uvverejňoval od roku 1887 v Černokňazníku, Letopise Živeny, Cirkevných listoch a kalendároch. Súbor z časopiseckých prác vydal v troch zväzkoch pod názvom Ratoliestky z hory Olivetskej.

Vydal aj tri zväzky kázní. Bol zostavovateľom Agendy z roku 1922.

Prekladal z ruskej, nemeckej a maďarskej literatúry (Petöfy, Vörösmarty, Arany a i.), väčšina jeho prekladov vyšla v časopisoch (básne Chomiakova, Puškina, Schillera, Goetheho, z ktorého preložil celého Fausta). Knižne vydal preklady z diela Gogoľa, Puškina, Turgeneva, Aksakova, Twaina. V rukopise zanechal alegoricko-symbolické päťdejtvové libreto Esther. Z jeho diela je ešte významná dráma Popelka a z cirkevnej spisby História cirkve evanjelickej a.v. senickej.⁹

V tvorbe Martina Braxatorisa je badateľný vplyv religiozity, ktorú napokon v sebe, a následne vo svojej tvorbe, exponoval nielen ako veriaci človek, no hádam predovšetkým ako evanjelický farár a učenec. Vo vyššie uvedenej selekcii vplyvu Tranovského a Cithary sanctorum na tvorbu slovenských básnikov, možno Braxatorisovu lyriku celkom prirodzene zaradiť do oboch skupín.

Príkladom priamej súvislosti s Tranovským je napokon i rozsiahla poéma, ktorá predstavuje až okázalú adoráciu osobnosti Juraja Tranovského, a ktorá vyšla dva roky po smrti Braxatorisa (1936) v publikácii Tranovského sborník, ktorý redigoval Samuel Št. Osuský.

Na jubileum Tranovského

Ó, vzlietni, Duša, vzlietni na mňa, vzlietni:
daj v rozum blesk, daj v srdce plnosť vatry,
a puto, prst čo v nezruk viaže, pretni,
nech lutna zvučnou, silnou piesňou zjatrí,
veď potrebný tam akord hlučný, vzletný,
kde tomu v počesť pieseň zapieť patrí,
kto piesňou hlučnou sám svet plnil šíry,
čo dedič zlatej Dávidovej lýry.

Vzdor znakom časov zlým, zlovestným – stány
mier rozbil u nás všade, pohľad milý,
veď prisľúbil Boh: Moje ramä chráni,
na márne odznie vztekot zlobnej sily –
nuž z viery mier, ba – čo viac – rozihraný
je vnútorný svet náš, rozševalily
sa duše, nimi ruch veselia zneje:
ples v srdciach zbožný, na rtoch epopeje.

Ples vd'ačný v srdciach, na rtoch pieseň slávy:

⁹ OSOBNOSTI.SK. 2017. Martin Braxatoris – Sládkovičov. In: *Osobnosti.sk – najvýznamnejšie osobnosti Slovenska* [online]. 2017 [cit. 2017-12-07]. Dostupné na: <https://www.osobnosti.sk/osobnost/martin-braxatoris-sladkovicov-1889>

húf kríža malý, verný takhl'a platí
za pablesk priazne Božej ligotavý,
pred tristoročím nad ním povyliaty,
v nomž, ajhl'a, posol nebeský sa javí,
dar vzácny nesúc v tichosť skrovnej chaty,
dar vzácny, synka premnohosľubného:
hl'a, Múza zbožná ľúba čielko jeho...

Čas plynul, vôd čo prúd, čo vetra vanie;
tu poceloval, tam zas kmásal, boril –
a chlapä rástlo zdarne, požehnane:
Boh dával chlieb mu nebies, pootvoril
vôd živých zdroje pred ním hneď na ráne,
a duša jedla, pila, hlad ved', smäd ved' moril, –
vše sbehlo v nivy dobra, pravdy, krásy
a roľou ducha sbieravalo klasy.

Tak išly časy prospievania vekom,
i umom, v nichž, hl'a, chlapä hľadá, sbiera,
by potom – stanúc celým sa človekom –
muž z plnosti dal. Prv však – aby miera
sa doplnila – z vôle Božej priekom
a strastiam žitia mnohým v zraky ziera:
kde Dávid je, i zlý svet kuje rady –
Aj, kopia Saula – vyhnanstvo – úklady...

Svet zbožných dúm, poryvov blahorodných
vo veľkej duši: čaká dobu svätú
muž hotový už. – Prišla: v časoch vhodných
Božia vkladá v jeho ruku lutnu zlatú:
jak sladko, poryvisto, v prelahodných
znie struna tónoch, v dobu v nemosť jatú –
Aj, nový žalm, aj, dedič Dávidových
strún zlatých, vládca tónov veľkých, nových!

Čo veľké, slávne v duši zbožnej žije,
to všetko, ajhl'a, zlatou strunou zvoní;
hneď zbožné „Kyrie“, hneď harmonie
skvostného „Creda“, – zas sa menia tóny
a „Glorie“ ples v dvere nebies bije;
hneď zasa počuť zalkať strunou stony,
ichž povedomie hriechu z duše ľudí,
zas milosť v Kristu a s ňou pokoj v hrudi.

Ked' ide Pán – tón pevca cestu kliesni;
Pán zrodil sa – hruď pevca plesom horí;
Pán zmiera v mukách – pevec trúchli v tiesni;
Pán z mŕtvych vstáva – triumf hromom borí
sa zo strún, veštiac príchod večnej vesny;
Pán spiecha v nebo – pevec za ním ztúži
i plesá vierou: Kráľ i On a – slúži.

A zasa pozýv v tiché, vážne dielo
pri posvätení, pri znovuzrození;
pod tiažou kríža – čuť zas – rozletelo
sa lkanie strunou, ale vždy v spojení
s dôverou v Boha, jemuž sa zachcelo
ľuď pocvičiť svoj v strasti a v súžení,
a ktorý zas po krátkom pocvičení
ston v ples a trýzeň súžob v pokoj mení.

Či vychádzalo slnko a či stálo
nad hlavou, zovúc k pokrytému stolu,
či v čarnej kráse večer zapadalo,
v ňom pevec vždy zrel lásku čiru, holú,
ňouž miluje Boh svet svoj neskonalo:
i siela ráno, o poludní, v mraky
žalm chvály, prosby, lkania nad oblaky.

A bola pieseň vždycky čistá, jasná,
jak horskej vody zdroje kryštálové;
len prosto znela, predsa bola krásna,
od srdca k srdcu išla pohotove - -
Že bola, znela, išla? Reč nečasná!
Ba je a znie a chodí vždycky vnove:
nie v „Knižke“ len, i v srdci, na rtoch nosí
ju vďačný ľuď, ňou chlúbi sa, honosí.

Hej, „Knižku“ podal pevec štedrý ľuďu,
len „Knižku“, predsa poklad vzácny, veľký –
Ó, koľko práce, bezzištného trudu!
– nu, sladkosť včielky žiada pilnosť včielky. –
Trud mnohých dní, snáď nocí tiež bez klľudu,
no aspoň zdarný, požehnaný celky, –
a pokým svet svoj obdiv, vďaku množí,
jak keby čul som: „Ne ja – milosť Boží!“

Dal pevec „Knižku“ len, no čím je ona,

čím ľudu tomu? Vzácnou duše mannou,
útechou v kríži; vzácne služby koná
čo vodič vestou, k spáse vymeranou;
je verným strážcom, hradieb Iliona:
v zmar nosí šípy, úklady tyranov.
V blud, v neveru ľud neupadne verný;
vrah reči darmo sleduje cieľ čierny.

No ľud i váži, ctí si podar taký:
choď v chyžku: stolom obrus snehobiely
a na ňom „Knižka“, jakby na odznaky
tých darov, čo Boh dušiam v pokrm delí.
A vždycky: svit keď delí nočné mraky,
keď práce spočin, no zvlášť pri nedeli,
nad „Knižkou“ prerád prácne skl'úči ruky a
a vozvých v obeť plynú zbožné zvuky.

Ples vd'ačný v srdciach, na rtoch pieseň slávy:
tak plať, môj ľude, dnes i v každej chvíli
za pablesk priazne Božej ligotavý!
Bud' „Tranoscus“ vždy ti vzácny, milý
jak dosiaľ – hore k nebu srdcia, hlavy:
znej „Hallelujah“ Bohu z plnej sily;
znej pieseň slávy hromom tisíc zvonov:
Bud' oslávený, vládca zbožných tónov!

V tvorbe Braxatorisa však objavíme aj básne, ktoré venoval detskému čitateľovi a taktiež vo veršoch exponuje svoj náboženský, kresťanský duchovný rozmer. Nespomína už priamo Tranovského, ani Citaru, je však zrejmé, že vplyv a poslanstvo Tranovského diela je natrvalo a pevne vrozený do jeho tvorby, ktorá zrejme len odrážala jeho postoje a presvedčenia civilné, či „človečenské“.

Oj, hroby, hroby!

Smutný už, chmúrny podzim vládne —
Hľ'a obraz, ako hynie, vädne,
čokoľ'vek zkvitlo v jarnú dobu —
hej, všetko padá v korist' hrobu...

Oj, hroby, hroby, smutné miesta,
k vám vedie neomylná cesta
každého, kto sa z tela zrodil,
čo jak dlho by tu chodil.

Krok každý, každé okamženie
vždy bližšie k vám nás vedie, ženie,
dnes — zajtrá slnko žitia zajde —
každý si pri vás miestko najde.

Oj, hroby, hroby, milé miesta:
tu trnistá sa končí cesta:
tu nieto žiaľov, bôlov ani,
tu zacelujú všetky rany.

Tu prestáva už krivdy sila,
ktorá nás v časnom žití bila:
tu sladký pokoj v strety kynie
tomu, kto v kríži lká a hynie.

Oj, hroby, hroby, milé miesta,
veď tade predsa vedie cesta
v kraj slávy večnej, ju Boh chystá
veriacim v Pána Jezukrista.

Svätá noc

Noc svätá, noc nemá!
Tam v lone Betlema
Matka s pocitom preradostným
bdie nad dieťaťom premilostným —
 Sladko spi si, syn môj!
 Sladko spi si, syn môj!

Noc slávna, noc svätá,
jásotom zaliata!
Anjel k pastierom uspel sa vzniesť
a i radostnú doniesol zvesť:
 Spasiteľ, Kristus je tu!
 Spasiteľ, Kristus je tu!

Noc slávna, noc svätá!
V tváričke Dieťaťa
lásky nesmiernej skveje sa jas:
tu je nášho už spasenia čas —
 Vítaj nám, Spasiteľ náš!
 Vítaj nám, Spasiteľ náš!¹⁰

¹⁰ Báseň vyšla v roku 1921.

Ján Gerči

Ľudový básnik a prozaik a autor divadelných hier Ján Gerči sa na rodil 17. Februára 1909 v Békešskej Čabe, v Maďarsku a zomrel 18. Októbra 1984 v Nových Zámkoch. Po skončení základnej školy pracoval ako robotník. Patrí k najplodnejším ľudovým autorom. Písať začal v roku 1931, najskôr po maďarsky. Niet oblasti kultúrneho a osvetového života v Békešskej Čabe, do ktorej by v 30. a 40. rokoch 20. storočia nezasiahol svojimi nápadmi a tvorivou prácou. S jeho menom sa stretávame vo všetkých časopisoch, ktoré v oblasti B. Čaby vychádzali.

V roku 1947 sa presťahoval na Slovensko. Aj tu pokračoval v osvetovej činnosti. Vydal divadelnú hru v čabianskom nárečí *Vyslúžená žena* (1935), ktorú bratislavskí herci uviedli v rozhlase (1938); samostatnú zbierku básní vlastným nákladom pod názvom *Zornička* (1939). V rukopise zostali jeho ďalšie divadelné hry, filmová poviedka a román.¹¹ Ani tento autor neobišiel Tranovského odkaz a predstavil sa o. i. aj veľavravnou poémou *Tranoscus*, ktorú uverejnili noviny *Evanjelický hlásnik* v roku 1936.

Tranoscus

Tristo rokov minulo sa
Od tých čias, čo cirkev naša
Pozná, šíri a spieva už
Náš predrahý Tranoscus.

Tristokrát ožilo jaro,
Aby svet ten ohrialo.
Ľud plesal v ňom, radoval sa
A spieval z Tranoscusa.

Prišly letá: žatvy daly...
Tak chlieb nový ľudia mali.
Ženci chodili sa k klasom
Klaňať i s Tranosciom.

Tristo jesení veselých
Uplynulo, keď mladí v nich
Kľakali si pred oltárom
Obdarení Tranosciom.

Tristo ráz zúrily zimy
Nad kráľmi a chudobnými:
Teplotu a oheň duše

¹¹ SLOVENSKÉ ZAHRANIČIE.sk. 2017. Ján Gerči. In: *Slovenské zahraničie.sk – Portál Slovákov vo svete* [online]. 2017 [cit. 2017-12-07]. Dostupné na: <http://www.slovenskezahranicie.sk/sk/osobnost/150>

Ľud našiel v Tranosciuse.

Starodávna kniha naša
Len dobrého nám prináša.
Hotová je trebárs kedy
Vytrhnúť nás z veľkej biedy.

Osirelých – potešuje,
Nemocnému – lekárom je,
Vedie k ceste – kto zabľúdi,
A posilní slabé údy.

Beznádejnému – poradí,
Hriešneho – vierou ohradí,
Cirkev bráni – jak mocný muž
Náš prestarý Tranoscius.

Láskave nás upomína
Na moc nášho Hospodina
I Ježiša Syna jeho
Za Pastiera nám daného.

Ved' len Pán Boh nám zachráni
Tranoscius náš i chrámy
Pred bludárstvom, lžou, neverou,
Skazou a modlárskou vierou.

A pre toto my kresťania
Spievajme až do skonania
Z piesní mužov veľmi slávnych,
Nám v pamäti nesmrteľných!

Chráňme jak z diamanta kus
Náš premilý Tranoscius;
Chráňme ho i pre potomkov,
By žil ďalších tristo rokov!

Uvedené noviny Evanjelický hlásnik v roku 1936 prinieslo ešte niekoľko básní, ktoré priamo oslavujú Tranovského dielo a odkaz. Autormi veršovaných adorácií sú často nie príliš známi literárni tvorcovia, alebo aj úplne neznámi autori. Umelecká, estetická a literárna hodnota niektorých básní je ambivalentná, často sú texty koncipované ako zbožné „lamenty“ a adoračné oslavné variácie. Niektoré z nich uvádzame ako dokumentačný materiál, ktorý potvrdzuje vplyv diela a osobnosti Juraja Tranovského na tvorbu slovenských autorov, v tomto prípade na

začiatku 20. storočia. Mená mnohých autorov spomenutých príležitostných (alebo tiež tzv. „angažovaných“) básní sú prakticky neznáme, alebo známe len v úzkom okruhu čitateľov.

Ondrej Schléger

Tranoscius

Tranoscius – tristoročný!
Oslavuj ho každý cnostný,
oslavuj ho každé srdce,
čo je skrúšené a vrúce,
oslavuj ho každý verný
– tento poklad obľúbený!

Časy, časy, dávne časy,
minuly sa s vami krásy!
Minuly sa do priepasti,
zostaly z nich iba strasti
napísané vzácne slová, –
čo sa Tranoscius volá.

Časy, časy, dávne časy,
minuly sa s vami krásy!
Zostaly z nich iba ctnosti,
čo v Tranosciuse ležia
a verný ľud spevom tešia.

János Szekerka

Na stole

Na stole, obrusem prikrytom
Starý Tranoscius leží.
Obrus dávno mamovka tkaly
Ešte vtedy, keď pätnásť liet maly,
Taký obrus dnes už nerobia,
Kto že by to aj mal robiť?

A ty starý, obitý Tranoscius!
Pamätáš toho apovku,
Čo ťa takou láskou pod pazuchou nosili,
Čo cez toľké roky v chráme Božom
Z teba sa vrúcne modlili?
Ó, koľko piesní z teba k nebesám sa blížilo,

Ó koľko slz sa s tebou hojilo, Keď niekto nás na večnosť tu nechal,

Ó, koľko tých chvíľ radostných,
Ó koľko smútkov žalostných
Si prežila s nami, ty stará, prašná kniha!

Oj, vtedy si ešte nebola taká prašná.
Vtedy sa ti ligotali obité boky.
A teraz ich – hrdza má,
Teraz o teba sa nik nestará,
Nik nestará!

Pavel Tomko

K autorom oslavujúcim Citharu, ako aj osobnosť Tranovského vo svojich veršoch sa pridali i evanjelický kňaz a básnik Pavel Tomko, ktorý sa svojho času postavil na čelo evanjelickej mládeže na Slovensku. Pozornosť si zasluhuje najmä jeho náboženská spisba na stránkach slovenských, ale aj zahraničných časopisov. Napísal mnohé náboženské piesne, nikdy nezabudol na svoju rodnú Štrbu.

Pavel Tomko sa narodil 26. augusta 1901 v Štrbe a zomrel 29. októbra 1972 v Liptovskom Mikuláši. v rokoch 1920 – 1924 študoval na učiteľskom ústave v Spišskej Novej Vsi. V roku 1925 maturoval na gymnáziu v Levoči. Na Evanjelickej teologickej vysokej škole študoval teológiu a slovanské jazyky a psychológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. R. V rokoch 1928 – 1929 pôsobil ako evanjelický kaplán v Liptovskom Mikuláši, v období 1929 – 1954 ako farár vo Východnej a v rokoch 1954 – 1968 vo Švábovciach. Počas vysokoškolských štúdií spoločne s Emilom Boleslavom Lukáčom založili Kuzmányho kruh evanjelických akademikov. V období od 1941 do 1948 bol predsedom Slovenskej evanjelickej mládeže, v rokoch 1932 – 1936 a potom aj v 1943 – 1944 pôsobil ako redaktor Evanjelickej mládeže. V období rokov 1936 – 1945 bol redaktorom Evanjelického posla spod Tatier a v rokoch 1947 – 1948 bol redaktor prílohy Cirkevných listov pre kňazov. Jeho duchovné piesne sú zaradené do Prídavku nových piesní duchovných k Zpěvníku evanjelickému a do Evanjelického spevníka (1991). Výber z jeho poézie vyšiel pod názvom Rodné hrudy (1991). V rukopise ostala jeho práca Nábožensko-filozofický svetonázor Hviezdoslava a Autobiografia.¹²

K jubileu Cithary sanctorum

Už po tretí raz sišla priadza času,
s večnosti krosná, pásmom storočí,
čo pieseň naša zbožná šľahla žriedlom
jak vyvieračka z Tatier úbočí –
Už tristo rokov, čo muž, pevec Boží
tu v Mikuláši struny Citary

¹² MAŤOVČÍK, Augustín, CABADAJ, Peter a PARENÍČKA, Pavol. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Martin: Slovenská národná knižnica; Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, s. 496.

ku piesni svätej zladil, Božej piesni,
by večne znela zvukom fanfáry.

On, Tranovský náš, martýr, sluha Pánov,
sem uchýlil sa – Boží pokyn v tom –
by plodom svojím obohatil nivu
jak zošľachtený, presadený strom;
sem prišiel skúškou žitia umorený,
no, duša jeho, piesni plná chvoj,
pre otcov našich pokrm duše pravý,
pre zápas tvrdý vyskúšaná zbroj.

A piesne jeho, Kancionál drahý,
zvlažily múzu prúdom jarných vôd
a semä Božej sejby rástlo v dušiach
i vzišlo klasom hojných do úrod, –
v chalúpkach tesných, chrámoch vymodlených,
i v zarúbaných skrýšach tajných brál,
tam všade pieseň Tranoscia znela,
by ľud Boží ňou žil, sa zohrieval.

V polárnej noci ona zorou bola
a v rokoch žízne rosou ovlahy,
jak v púšti studne v Elim na oáze,
tak dodávala sily, odvahy. –
Keď Sion v mukách hynul sužovaný
a hradby Božie stály v útoku,
ó, vtedy pieseň utešením bola
a zbraňou slečnou v zlobnom úskoku.

V tých piesňach cirkev naša i náš národ
obišiel púšťou cez tristo liet,
šiel kalváriou, púšťou nehostinnou,
– snáď ceste tejto v svete páru niet. –
V tých piesňach vylkal svoje túžby, žiale,
vymodlil s neba milosť, žehnanie,
v dôvere išiel, že Boh dobrotivý
v zem zasľúbenú raz ho zovanie.

A pri tých piesňach, speve chorálovom
i my sme rástli doma, vo chráme,
v nich velebili Boha najvyššieho,
prosiac o milosť – často klesáme;
my v nich učili sa jak veriť teba,

jak dôverovať, nieť kríž v ťažký deň,
kde sny nádeje, prístav tíšín kde je,
kde cesta naša, svetla pochodeň.

Náš Tranoscius, kniha tristoročná,
ohnivo zlaté, vetví našich väz,
čo spája svetom roztratené sbory,
čo v sväzok dietok Božích viaže nás...
Tá kniha drahá, otcov testament,
dar neba, krvou, slzou skropená,
dnes jubiluje – v plese jubiluje
a my skladáme hold jej do vena!

A Ty, pevče náš, pevče zlatoústý,
čo u nôh Pána peješ k oslave,
i Tebe veniec kvetov nezábudky
kladieme vdáčne na hrob – po práve.
Boh k nám Ťa poslal, by si pieseň svätých
tu poklad odkryl čistej poezie.
My vdáčíme Ti, k nebu veš' Ti speje,
že harfa Tvoja, pieseň Tvoja – žije!

K jubileu Tranovského (pieseň)

Nápev: K horám patřím já vesele

K Tebe, Bože, k Tvojmu trónu
upierame zraky
s plným srdcom vdaky;
Ty si v dobách krušných, ťažkých
neopustil Sion svoj
i keď zúril krutý boj.

Ľudu svojmu súženému
dal si Tranovského
muža kýženého,
by, jak Dávid dávno, harfu
k piesni zbožnej naladil
a ňou cirkev veľadil.

Piesne jeho, Tvoje dary
poklad neprebraný,
poklad milovaný;

predkovia v tých skvostoch viery
Teba oslavovali
smilovanie hľadali.

A pri piesňach, knihe svätej,
čo si v ňom k pastve dal,
každý z nás mnoho vzal;
na tej pastve prebohatej
i my duše kyprili,
Pane Bože premilý.

Vzdávame Ti, Bože, vďaku,
za dar neskonalý,
ach, my hriešni, malí...
Ráč žehnať v ňom nám, potomkom,
žehnávať v každom čase,
Bože, všetkým ku spáse.

Pamiatke Tranovského

Ó, pevče božských hymien, zlatých spevov,
Ty „Luther poľský“, naskrz boží sluha,
čo posiaľ nikto neprevýšil spev tvoj,
čo posiaľ nemáš, jak ty bol si, druha...
Ty, pevče, božským zdrojom napájaný
a manou neba živý púšťou žitia,
my dneska znovu spomíname si ťa,
ach, srdcia toľko úcty, vďaky cítia!...

Už jazdci diví, apokalyptickí
tepali nivu ohňom pustošenia,
už obzor blčal, už prach víril dusný,
keď ty si začal dielo vytúženia...
Už vtedy pravde slúžiť bolo hriechom
a kto nezaprel, musel svetom hnaný, –
i ty si musel, – a Boh k nám ťa poslal
a príchod tvoj k nám, hľa, jak požehnaný!!

Pod Tatry ku nám, sem si došiel drahý,
so srdcom zbožným, piesňou zakríknutou
a struny tvoje tu sa rozzvučaly,
sad zjasal ružou samou, zakvitnutou...!
Ak predtým pusto, teraz pieseň zbožná

zavznela chrámom, skrýšou v rode našom,
Ty dal si v ruku ľudu nášmu pieseň,
zbraň najsúcejšiu v boji s' satanášom. –

Tie piesne tvoje, plné živej viery,
pokory, lásky, plné lieku v križi,
nádeje poklad pre každého v svete,
kto v boji stojí, ku koncu sa blíži; –
Tie piesne tvoje, zbraňou predkom boly,
hradbami cirkve, najistejším štítom, ...
i nám sú nimi a dá Boh i budú,
veď srástly v jedno s cirkvi našej bytom...!

Pevče náš drahý, pevče božskej harfy!
od smrti tvojej tristo liet nás delí,
lež nezomrel si, k veršom tvojich piesní
my schádzame sa v sviatok, po nedeli,...
vyhnancom bol si, mučeníkom viery
a kosti tvoje dosiaľ nie sú doma, –
v zajatí prach tvoj stlieva ... no, ty žiješ,
hľa, pieseň tvoja večne zneje rtoma...!

Je zrejmé, že žáner duchovnej piesne, ktorý dominuje Tranovským zozbieranému evanjelickému spevníku *Cithara sanctorum* ovplyvnila aj mnohé iné žánre literatúry. Ako proklamuje Vráblová,¹³ protestantská teológia dala duchovnému spevu novú platformu.

„Duchovný spev sa začal realizovať v rámci otvoreného systému. Cirkevná pieseň sa stala súčasťou liturgie. Evanjelická cirkevná pieseň plnila ako žáner niekoľko funkcií. Ako chválospev mala funkciu oslavnú, stala sa teda priamou zložkou liturgickej oslavy Boha. Mohla substituovať iné liturgické zložky (napríklad modlitbu, homíliu).“¹⁴

Cirkevná pieseň sa teda používala ako prostriedok na šírenie náboženského vzdelávania a pastoraácie veriacich (pastoračná a edukačná funkcia), no najbližším literárnym náboženským žánrom k cirkevnej piesni bola modlitba. K funkčnému, formovému i výrazovému ovplyvneniu medzi obidvoma žánrami dochádzalo na úrovni literárneho i mimo literárneho kontextu.¹⁵ Duchovné piesne tvoria relevantný a dôležitý inšpiračný zdroj i v tvorbe básnikov 20. storočia. Slovenská moderna a jej tvorba na prelome 19. a 20. storočia, no najmä v prvej polovici 20.

¹³ VRÁBLOVÁ, Timotea. Vzťah cirkevnej piesni *Cithary Sanctorum* k iným žánrom náboženskej literatúry. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

¹⁴ VRÁBLOVÁ, Timotea. Vzťah cirkevnej piesni *Cithary Sanctorum* k iným žánrom náboženskej literatúry. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

¹⁵ VRÁBLOVÁ, Timotea. Vzťah cirkevnej piesni *Cithary Sanctorum* k iným žánrom náboženskej literatúry. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

storočia, je toho exemplárnym príkladom. Celá jedna generácia výrazných básnických osobností evanjelického okruhu (Krasko, Jesenský, Gall, Roy a i.) potvrdzuje svoje previazanie s fenoménom duchovnej piesne a jej „otcom“ Jurajom Tranovským.

Slovenskej moderne a jej previazanosti na dedičstvo evanjelických duchovných piesní sa budeme venovať v nasledujúcom pokračovaní našej štúdie.

Zoznam bibliografických odkazov

- BRAXATORIS, Martin. *Zo života malých*. Praha: Česká grafická unie 1921. 30 s.
- BRAXATORIS, Martin. Na jubileum Tranovského. In: *Tranovského sborník*. Ed. Samuel Št. Osuský. V Liptovskom Sv. Mikuláši: Nákladom Vydavateľského a kníhkupeckého účasť. Spolku Tranoscus, 1936, s. 8-11.
- GERČI, Ján. Tranoscus. In: *Evanjelický hlásnik*. 1936, roč. 6, č. 8. s. 1-2.
- KLIMEKOVÁ, Agáta. Vydania Cithary sanctorum v 18. storočí. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 204-209.
- MAŤOVČÍK, Augustín, CABADAJ, Peter a PARENÍČKA, Pavol. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Martin: Slovenská národná knižnica; Bratislava: Literárne informačné centrum, 2008, s. 496.
- NÁBOŽENSKÉ SPEVNÍKY. In: *Digitálna knižnica a digitálny archív* [online]. 2013 [cit. 2017-12-07]. Dostupné na: <http://dikda.eu/nabozenske-spevniky/>
- NOVACKÁ, Mária. Tranovského koncept latinskej duchovnej lyriky v predhovoroch k ódam. In: KOVAČKA, Miloš a Eva, AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 59-64.
- OSOBNOSTI.SK. 2017. Martin Braxatoris – Sládkovičov. In: *Osobnosti.sk – najvýznamnejšie osobnosti Slovenska* [online]. 2017 [cit. 2017-12-07]. Dostupné na: <https://www.osobnosti.sk/osobnost/martin-braxatoris-slackovicov-1889>
- SCHLÉGER, Ondrej. Tranoscus. In: *Evanjelický hlásnik*, 1936, roč. 6, č. 7. s. 8.
- SLOVENSKÉ ZAHRANIČIE.SK. 2017. Ján Gerči. In: *Slovenské zahraničie.sk – Portál Slovákov vo svete* [online]. 2017 [cit. 2017-12-07]. Dostupné na: <http://www.slovenskezahranicie.sk/sk/osobnost/150>
- SZEKERKA, János. Na stole. In: *Evanjelický hlásnik*, 1936, roč. 6, č. 4. s. 7.
- TOMKO, Pavel. K jubileu Tranovského (pieseň). Nápev: K horám patřím já vesele. In: *Tranovský evanjelický kalendár na r. 1936*. V Liptovskom Svätom Mikuláši : Nákladom vydavateľského a kníhkupeckého účasť. Spolku „Tranoscus“, 1936, s. 146.
- TOMKO, Pavel. Pamiatke Tranovského. In: *Tranovský evanjelický kalendár na r. 1936*. V Liptovskom Svätom Mikuláši : Nákladom vydavateľského a kníhkupeckého účasť. Spolku „Tranoscus“, 1936, s. 146.
- TOMKO, Pavel. K jubileu Cithary sanctorum. In: *Tranovského jubilejné slávnosti*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscus, 1937. s. 105-106.
- VRÁBLOVÁ, Timotea. Vzťah cirkevnej piesni Cithary Sanctorum k iným žánrom náboženskej literatúry. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ eds. *Cithara sanctroum 1636 - 2006*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008.

BAROK AKO KRÍZA FEUDALIZMU A ZÁROVEŇ BOHATÝ ZDROJ DUCHOVNEJ TVORBY EVANJELICKÝCH AUTOROV NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

Hugolín Gavlovič – vychovávateľ, mysliteľ a básnik doby

Marián Grupač

Barok ako „zlý vkus“, napriek tomu jedinečná kultúrohistorická a umelecká epocha

Realita sveta bola v období baroka taká krutá, že ostávala už len posledná nádej, a to útecha v náboženstve.

Barokové umenie sa teda rodilo z pocitov človeka otraseného v hĺbke svojej bytosti, ktorý už viac nedôveruje rozumu. Hrdina sa odvracal od prírody a sveta, pohľad zvonka zameriaval do seba, do svojho vnútra. To, čo vzkriesila renesancia, opäť akoby umieralo a vracalo sa späť. Všetky ideály renesancie však nemožno len tak, razom, zabudnúť a poprieť, tie sa pripomínajú snahou po svetovej harmónii a túžbou obsiahnuť všetko ľudské vedomie, ako to môžeme pozorovať u Komenského.¹

Umeleckú tvorbu baroka charakterizuje na jednej strane „naturalistická konkrétnosť“, príznačná najmä pre barokových kazateľov, „hyperbolizácia“, a na druhej strane „duchovnosť a mysticismus.“² Mystika tak prenikala i do barokovej milostnej lyriky: Ježiš splýval s Amorom, pozemská láska bola akoby odrazom lásky nebeskej. No až keď sa žena, ako predmet milostnej túžby, zmenila na pastierku, znamenalo to, že vláda baroka prechádza postupne do hravého rokoka. Silné dramatické napätie barokového umenia, vychádzajúce z protikladu ducha a hmoty, je charakteristické nielen pre výtvarné umenie, ale aj pre slovesné.³

Barok sa považoval za nadhistorickú štýlovú kategóriu, ktorá završuje obdobie kultúrneho vývinu, pričom je formálnymi príznakmi protikladný k „nadčasovej“ renesancii. Označoval sa za umenie protireformácie.⁴

V súčasnosti sa všeobecne pod pojmom barok myslí panujúci štýl alebo súhrn umenia, ale aj jednotlivých smerov a štýlov, určitej epochy. Nemožno ho pritom redukovať len na formy vyumelkovaného štýlu.⁵

Barok tiež predstavuje zvláštnu kultúrohistorickú a umeleckú epochu: nový životný, názorový, myšlienkový, citový, kultúrny a umelecký prúd. Už od druhej polovice 16. storočia sa šíril v Španielsku, Portugalsku, Taliansku a Francúzsku a neskôr v ostatných európskych krajinách (16.-18.stor.). Názov barok sa odvodzuje od portugalského slova „barocco“ (perla nepravidelnej formy, krivá perla), od mien výtvarných umelcov (napr. Federigo Barocci), ale dáva sa tiež do súvisu s latinským označením štvrtého druhu druhej figúry sylogizmu (formy úsudku, v ktorom z dvoch premís – predpokladov, logicky vyplýva záver) v scholastickej

¹ BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

² BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

³ BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.

⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

logike (baroco). Spočiatku mal barok pejoratívny nádych. Označoval sa ním totiž zlý vkus. Baroková dekoratívnosť, pompéznosť a patetickosť sa uplatňovala najmä v cirkevnom umení.⁶

Barok v náboženstve a svetský barok – Antitézy

V dlhotrvajúcom vývinovom procese sa barok rozštiepil na náboženský barok (katolícky a protestantský náboženský barok) a na svetský barok (šľachtický, meštiansky a ľudový barok). Oba barokové prúdy vychádzali z podobných ideových i umeleckých princípov, ale nadobudli aj osobitné znaky.⁷

Najpodstatnejšou črtou baroka a jeho prejavov bola rozpoltenosť, rozpor, kontrast, polarita, antitéza. S ňou súviseli alebo z nej vyplývali mnohé barokové charakteristické vlastnosti, ako je ustavičná zmena, pohyb, zápas, opozícia, vrúcnosť, nepokoj, vášnivý elán, heroický pátos a paradox. Barok a jeho prejavy neboli jednoliate, ale vyznačovali sa veľkými protikladmi, aké vôbec charakterizovali celé barokové obdobie. Jednota barokového obdobia spočívala práve v antitézach.⁸

Barokové antitézy

Z barokových antitéz je vhodné, podľa Minárika⁹ spomenúť nasledujúce typické antitézy:

1. hmota (príroda) – duch (boh),
2. hmotná zmyslová realita (pozemský svet) – nehmotné metafyzické transcendentno (nadpozemský, božský svet),
3. pozemský život – nadpozemský, večný, záhrobný život,
4. statickosť – dynamickosť,
5. harmónia – disharmónia,
6. senzualizmus – spiritualizmus,
7. pozemská, až neestetická, drastická, naturalistická a lascívna zmyslovosť – duchovný, náboženský mysticismus,
8. čas – večnosť,
9. časnosť – večnosť,
10. pachtenie za pozemskými, svetskými radosťami, nádherou, leskom, slávou a poctami – poukazovanie na pomínutelnosť, márnosť a ničotnosť pozemských, svetských vecí (vanitas vanitatum, omnia vanitas – márnosť nad márnosť, všetko je márnosť, memento mori – pamätaj, že zomrieš),
11. hedonizmus (carpe diem – užívaj dňa), nenásytnosť, túžba a dychtivosť po pozemských svetských pôžitkoch a daroch života – askéza, odriekanie sa pozemských, svetských radostí, slasť a darov a umŕtvovanie telesných žiadostí,
12. triumfujúci život – neodvratná smrť,
13. strach zo smrti – radosť zo smrti ako vysloboditeľky „slzavého údolia“,

⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁷ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁸ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

⁹ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

14. túžba po utrpení, rozklade a skaze ako nevyhnutnom predpoklade novej, vyššej existencie – hrôza pred utrpením a zmarom hmoty a strach pred rozkladom,
15. vážnosť a tragickosť – humor a fraškovitosť,
16. vášnivé vzrušenie – najhlbšia rezignácia,
17. neprirodzený pátos, pozérstvo a teatrálnosť – vrúcnosť a prežitá vnútorná emocionálnosť,
18. realizmus – idealizmus,
19. empirizmus – mysticismus,
20. osvietenstvo – poverčivosť a náboženský fanatizmus,
21. meštianske stavovské vedomie – šľachtická dvorná kultúra,
22. buržoázia – absolútna monarchia božského práva,
23. panské (šľachtické alebo meštianke) spoločenské, sociálne a kultúrne záujmy – ľudové spoločenské, sociálne a kultúrne záujmy,
24. katolicizmus – protestantizmus,
25. medzinárodný univerzalizmus – národný nacionalizmus,
26. jednoduchosť, ľudovosť – pompéznosť, vznešenosť.¹⁰

Túžba po harmónii, systéme a poriadku nebola cudzia ani barokovému človeku, ale nezdala sa mu uskutočniteľná ľudskými silami. Na jej dosiahnutie potreboval nadľudské, nadprirodzené prostriedky, ktoré boli zhrnuté v pojme božej, božskej milosti.¹¹

Hrdina baroka

Centrálnym barokovým hrdinom sa stal svätec, mučeník, vojvodca, dobrodruh a dobyvateľ. Mimoriadne skutky týchto postáv pramenili z premáhania a sebaapremáhania. Barokový človek sa zmietať medzi absolútnymi silami dobra a zla, Boha a Satana. Musel premáhať svetské pokušenia, hriech, seba, vlastnú slabosť, duševné a telesné útrapy, drsnú prírodu, biedu, skutočných i fiktívnych nepriateľov v každodennom živote, v náboženskej sfére a vo vojnách. Aktivita a energia barokového človeka sa veľmi ľahko premieňali na hrubé vášne, násilie, brutalitu a kriminalitu. Baroková životná klíma bola klímou surového násillia a teroru. V baroku nastalo silné nacionalizovanie všeobecných, univerzalistických európskych tendencií.¹² Barokový nacionalizmus bol veľmi dôležitý pre formovanie a upevňovanie národného vedomia, hoci sa týkal skôr okruhu intelektuálov a bol charakterizovaný lamentáciou nad jazykom, vlasťou a národom. Vlastenecky pôsobili napríklad aj protiturecké motívy.¹³

Literárny barok

Charakterizovať literárny barok nie je, podľa Minárika¹⁴ jednoduché. Za hlavnú príčinu komplikácií a ťažkostí sa právom považuje skutočnosť, že literárny barok nemožno definovať ani formálnymi (štýlovými) kritériami, a ani len svetoznámymi kritériami, lebo všetky črty

¹⁰ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹¹ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹² MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹³ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

a znaky považované za typické barokové črty a znaky, sú aj v stredovekej a renesančnej (humanistickej) literatúre.

Literárny barok prebral všeobecné typické črty a znaky barokového životného, názorového, myšlienkového, citového, kultúrneho a umeleckého štýlu, prispôboval ich slovesnému umeleckému druhu a pritom si vytváral špecifické literárne barokové črty a znaky.

Barokové poetiky modifikovali prevažne renesančné a humanistické poetické teórie. Výraznejšia poetika sa vytvorila v praxi. Preto poetiku literárneho baroka nemôžeme poznávať iba z teoretizovania písaných alebo tlačených poetík (na základe skúmania pravidiel školských a iných poetík). Musíme ju abstrahovať i z literárnych diel, zo spisovateľskej praxe (na základe skúmania súboru noriem realizovaných v básnickej praxi). Medzi teoretickými postulátmi poetík a ich praktickým realizovaním boli diferencie, lebo v poetikách prežívali oveľa zanovitejšie básnické normy starších literárnych období a neuplatňovali sa všetky živé normy nových literárnych období.¹⁵

Literárny barok mal svoju poetiku, hoci sa nemohol pochváliť nijakými výhradnými a osobitými barokovými stylistickými a jazykovými prostriedkami (trópami a figúrami). Pre barokovú poetiku bolo špecifické uprednostňovanie niektorých známych stylistických a jazykových prostriedkov (trópop a figúr), ktoré boli „zbarokizovateľnejšie“ ako iné trópy (najmä antitézy a hyperboly). Príznačným sa stalo i zvláštne kombinovanie známych formálnych postupov.¹⁶

Baroková literatúra na území dnešného Slovenska

Svetská próza v období baroka je zastúpená najmä cestopismi, memoármi, biografiami inšpirovanými tureckými vpádmi a prenasledovaním protestantskej inteligencie (Daniel Krman, Tobiáš Masník, Ján Simonides...). Je všeobecne známe, že mnoho evanjelických vzdelancov emigrovalo z ideologicko-konfesionálnych dôvodov do nemeckých protestantských štátov (Wittenberg, Lipsko, Drážďany, Žitava a iné). Tam počas druhej polovice 17. a začiatkom 18. storočia vydávali v nemeckom, latinskom, biblickom či maďarskom jazyku svoje početné diela a polemické traktáty (Joachim Kalinka, Juraj Láni a iní). Tvorba niektorých autorov však obsahovala aj zreteľný prozaicko-poetický rozmer, vyznačujúci sa autobiografickou inšpiráciou, epickým zobrazením skutočnosti, dramaticky koncipovanými príbehmi a relatívne skromným zastúpením nábožensko-didaktických prvkov (Štefan Pilárik).

Najcennejšie cestopisy Jána Simonidesa a Daniela Krmana menej heroizujú vlastný príbeh a svoju pravdu, pričom viac sa venujú živému a bystrému zobrazeniu nových svetov. Rozkvet biografickej a autobiografickej literatúry je výrazom rastúceho významu individua. Barokové ingrediencie sú plne využívané aj v jezuitských školských hrách, ako i v tragédiách protestanta Eliáša Ladivera. Medzi charakteristické spoločné znaky týchto diel patrí tragickosť, konflikt

¹⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

medzi mocou a individuálnou morálkou, náboženská inšpirácia, odovzdané sebaobetovanie, kontrast strachu a nádeje.¹⁷

Baroková odborná spisba je zastúpená v dielach polyhistora Mateja Bela, „slovenského Sokrata“, dvorného knihovníka cisárovnej Márie Terézie Adama Františka Kollára, Pavla Doležala a iných. Medzi významné náboženské diela patrí bezpochyby prvý tlačený katolícky spevník Benedikta Sološih Cantus catholici (1655) so znakmi ľudového jazyka a ľudovej slovesnosti. Nemožno tiež opomenúť ani z hľadiska ďalšieho vývinu zásadné diela Alexandra Máčaja Chleby prvotín, barokové vydanie spevníka protestantov Cithara sanctorum (1636 – tento evanjelický kancionál vydal český exulant Juraj Tranovský), národné, jazykové obrany Mateja Bela, Jána Baltazára Magina a Samuela Timona, motivované veľkomoravským odkazom.¹⁸

Spoločenská a politická situácia v barokovom období bola tiesnivá, komplikovaná a chaotická, ale napriek týmto nežičlivým okolnostiam nastal ďalší kvantitatívny i kvalitatívny rast literárnej flóry na poliach slovenskej kultúry. Súviselo to so skutočnosťou, že ku vzdelaniu a tým aj k literárnej činnosti mal v tomto období prístup väčší počet bystrých, otvorených slovenských hláv a šikovných, neúnavných rúk, ktoré ovládali umenie krúžiť písárskym brkom po poddajnom papieri. Pretože išlo prevažne o príslušníkov duchovného stavu, nečudo, že mali prevahu náboženské literárne pamiatky. No čím ďalej, tým častejšie, najmä v poslednej vývinovej fáze, si z tohto zápasu odnášala víťazné trofeje aj svetská literatúra. Bolo by mylné domnievať sa, že náboženská literatúra sa vyjadrovala len o duchovných otázkach, upierala oči len na posmrtný život vyčerpávala svoje sily len v lopotnom polemizovaní o vieroučných problémoch.¹⁹

Zaujímal ju totiž aj pozemské dianie, a preto nezabúdala ani na osobný život ťažko skúšaného, trpiaceho človeka, ba komentovala i rozmanité spoločenské, politické, sociálne a kultúrne javy, neraz z ľudového a demokratického hľadiska. Uvažovalo sa v nej o vlastnostiach spravodlivého panovníka, sympatizovalo sa s nižšie postavenými spoločenskými vrstvami, oslavoval sa a bránil slovenský a slovanský jazyk a národ a kritizovali sa rôzne neduhy vtedajšieho života, napríklad opilstvo.²⁰

Je len prirodzené, že takéto laicizujúce tendencie vo vývine literatúry sa najevidentnejšie prejavovali v svetskej literatúre, lebo len tá mohla poskytnúť širší motivický a tematický register svetským prvkom.

Hoci ani svetská literatúra sa celkom nevzdala náboženského myslenia, v podstate nadobudlo prevahu zobrazovanie každodenného, pozemského života, či to bolo v intímnej, osobnej sfére, či v oblasti politického, spoločenského, sociálneho a kultúrneho diania. Svoj individuálny význam a zaradenie v kozme nestratil úplne ani barokový človek. V rámci barokovej antitézy sa vykresľuje jeho utrpenie, žiaľ, ale aj radosť, túžba a sklon k pôžitkárstvu. Svetská literatúra

¹⁷ CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

¹⁸ CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

¹⁹ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

²⁰ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

bohatšie načiera do politického, spoločenského, sociálneho a kultúrneho života, pričom sa usiluje o nový pohľad na jeho problematiku. Možno tu hovoriť o pozemskejšom, demokratickejšom a pokrokovejšom prístupe.²¹

V umeleckej próze pulzuje život domácich i cudzích krajov, zobrazujú sa prejavy, zvyky a mravy slovenského, tureckého, nemeckého a talianskeho obyvateľstva, obdivujú sa prírodné krásy, satirizuje sa spoločenské a politické dianie, striedajú sa utešené i krvavé udalosti, vystupujú kultivovaní i suroví reprezentanti ľudského rodu, biele i čierne charaktery, do popredia sa tisnú zbojníci a rozmanití dobrodruhovia, o slovo sa hlási exotika a dokonca aj erotika.

Vo filozofii tohto obdobia sa píše o empirii atomizme, v práve sa hovorí o spravodlivej vrchnosti a kritizuje sa šľachta, v pedagogike propagujú didaktické metódy založené na skúsenosti a sociálna rovnosť v škole, v lingvistiky a histórii sa s vlasteneckou hrdosťou schvaľuje, ale aj obraňuje dôležitosť a slávna minulosť slovenského i slovanského jazyka a národa, v geografii a encyklopédiách sa predstavuje je slovenská príroda a život i zvykoslovné javy jednoduchého ľudu.

V dráme sa glorifikuje počestnosť, vzdelanie neoblomný charakter človeka a pod záštitou zdravého, neraz drsného chlapeckého smiechu odhaľujú komické stránky jeho správania.

Ústna ľudová slovesnosť má svoj vlastný umelecký štatút, ale v barokovom období sa v nejednom bode zblíži s umelou literatúrou (najmä i lyrické a baladické piesne). Motivuje sa rovnako súvekými spoločenskými, politickými sociálnymi podmienkami a krvavými udalosťami osobného i kolektívneho rázu. Pravda, ukazuje len pochmúrnú tvár, ale hýri aj hnevom, vtipom a zemitým humorom. Próze zasa vlastná fantastickosť.²²

Barokový človek stojí na vratkej pôde. Jednou rukou sa usiluje dosiahnuť na nebesá a druhou sa dotýka zeme.

Slovenská baroková literatúra (1650 – 1780)

S upevňovaním feudalizmu sa prehlboval hospodársky úpadok krajiny, pokračovali turecké vojny, lavínovito sa šírili protihabsburské povstania uhorskej šľachty, prepukli protireformačné boje. Rozšírením školstva a kníhtlače sa literatúra šíri aj v nižších vrstvách, čo podporuje rozvoj spisby v národnom jazyku. Slovakizuje sa čeština, nastupuje diferenciačný proces literatúry; popri oficiálnej tvorbe vzniká ľudová a pololudová spisba. Prevláda náboženská literatúra, v svetskej literatúre dominuje najmä ľúbostná pieseň, rozvíja sa latinská školská dráma, ale aj slovenské dialogické scény.²³

Slovenská baroková literatúra, najmä v porovnaní so stredovekou literatúrou, už reprezentuje samostatnejšiu, nezávislejšiu a svojráznejšiu literatúru, v ktorej veľmi zreteľne badať uvedomené úsilie o vytvorenie národnej literatúry. Slovenská baroková literatúra sa podľa Minárikovej periodizácie²⁴ vyvíjala v troch vývinových etapách:

²¹ MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

²² MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993.

²³ CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

²⁴ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

I. Začiatky barokovej literatúry (1650-1680)

II. Rozkvet barokovej literatúry (1680-1750)

III. Ústup barokovej literatúry (1750-1780)

Predpoklady barokovej literatúry sa utvárali už v období doznievania renesančnej humanistickej literatúry (v období manierizmu v rokoch 1620-1650). V období ústupu barokovej literatúry sa zasa začala vytvárať rokoková literatúra a niektoré prvky klasicistickej literatúry.²⁵

Barok je v podstate výrazom krízy feudalizmu v období prvotnej akumulácie a koloniálnej expanzie, ale aj narastajúcich rozporov v náboženskom a spoločenskom vedomí. Barokovú dobovú a spoločenskú situáciu charakterizovala všestranná hlboká kríza, chaos a pochmúrna atmosféra, ktorá vládla v Európe v 16.-18.storočí. Rozklad životných istôt, ktorý vyvolala svojím relativizmom a skepticizmom renesancia, umocňovali nepriaznivé životné podmienky a tragické dejinné udalosti (napríklad vzrastajúci sociálny útlak, krvavé náboženské boje, turecké vpády, tridsaťročná vojna, protihabsburské povstania, bieda, mor a živelné pohromy). Ľudí sa zmocňoval pesimizmus, beznádejnosť, zúfalstvo, životná neistota a nedôvera pozemský život.²⁶

Barok možno chápať ako náboženskú reakciu na renesančnú krízu životných neistôt a ako úsilie o aktivizovanie stredovekých náboženských a kresťanských životných foriem, istôt a práv, pričom sa oživujú predrenesančné náboženské tradície a upevňujú nové náboženské zdroje (napríklad u katolíkov stredoveká gotická zbožnosť, mystika, askéza, bojovné a polemické rozvinutie kresťanského univerzalizmu a súveké protireformačné ciele a u protestantov návrat k Písmu a boj s katolicizmom).²⁷

Barok je vo všetkých zložkách (životné, názorové, myšlienkové, citové, kultúrne a umelecké prejavy) výrazom všeobecnej európskej sociálnej a spoločenskej krízy. Skreslené sú interpretácie, ktoré ho chápu ako nábožensko-konfesionálny jav a nie ako určitý štýl alebo kultúru, ktorú splodila doba a spoločnosť. Barok je v plnom zmysle slova nadkonfesionálny. Hoci sa vo väčšine krajín spájal najmä s jezuitskou propagáciou katolicizmu v protireformačných bojoch, nemožno ho stotožňovať s katolicizmom. Nebol iba produktom katolíckeho protireformačného sveta, ale nachádzal živnú pôdu aj v protestantskom a pravoslávnom prostredí. Baroková kultúra sa nevyznačovala len tendenciami prenikať medzi rôzne spoločenské vrstvy, ale aj vstupovala do vzájomných vzťahov s domácimi prostrediami (napr. obojstranné ovplyvňovanie barokovej umeleckej tvorby a ľudovej umeleckej tvorby). Spájala sa s tvorbou národnej existencie a pôsobila na jej vývin.²⁸

V periodizácii dejín slovenskej literatúry obdobie baroka nadväzuje na humanizmus a renesanciu, hoci za historický oporný bod pre jeho začiatok môžeme považovať už založenie

²⁵ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

²⁶ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

²⁷ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

²⁸ MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

Trnavskej univerzity (1635).²⁹ Rovnako sa za oficiálny koniec baroka považuje nástup Jozefa II. na cisársky trón (1780), avšak i po tomto dátume vznikali diela nielen od autorov tvoriacich prevažne v období baroka, ale aj od autorov, ktorí sú takpovediac slohovo dvojdomí. Za všetkých uvedme aspoň Jozefa Ignáca Bajzu s jeho zbierkou anekdot, facécií, hádaniek a humoristických poviedok *Veselé účinky a rečení* z roku 1795. V slovenskej literárnej historiografii sa zatiaľ nevyčleňuje ako osobitné slohové obdobie manierizmus, jednak pre jeho nerozvinutosť, ale musíme priznať i pre neprebádanosť toho, čo existuje. Preto budeme pri autoroch, ktorých sa to týka, hovoriť o manieristických črtách v ich diele (Peter Benický).

Obdobie baroka bolo na Slovensku veľmi búrlivé a komplikované. Zintenzívnili sa turecké útoky a rok 1663 znamenal sériu rozhodujúcich víťazstiev tureckej armády nad cisárom (padli Nové Zámky, Nitra). S novou silou sa tiež rozhoreli protihabsburské povstania, ktoré už v druhej polovici 17. storočia stratili navonok náboženský charakter a nezakrývali svoje politické a mocenské ambície (povstanie Imricha Thökölyho, 1678-1684, a Františka II. Rákociho, 1703-1708). Odhalenie Wesselényiho sprisahania (roku 1669, dva roky po smrti jeho osnovateľa) malo ďalekosiahle následky, z ktorých časť (súdne procesy, väznenie a putovanie odsúdených na španielske galeje do Neapola) zachytáva slovenská baroková próza (Tobiáš Masník, Ján Simonides, Juraj Láni). Výsledkom sporov panovníka a šľachty bol tiež proces zosilnenia závislosti poddaných (hovoriť sa o tzv. druhom nevoľníctve), ktorého následky boli úteky poddaných do hôr alebo k vojsku, čo sa odrazilo v početných textoch zbojníckej ale i vojenskej a regrútskej poézie. V literatúre (a to nielen v barokovej) sa takýmto symbolom zbojníctva stáva Juro Jánošík (1688-1713).³⁰

Vojnové pomery, zdĺhavé a v svojej podstate rozporné, nahlodalí renesančnú dôveru v ľudské sily, k čomu sa ešte pridávali ich dôsledky ako epidémie, mor, hlad. Východisko z krízy ponúklo barokovému človeku náboženstvo, ktoré však bolo tiež plné rozporných konfliktov, a to nielen medzi protestantmi a katolíkmi, ale aj vnútri konfesií, kde spolu zápasili rôzne sekty a hnutia.³¹

Zo svetskej poézie si zasluhuje najväčšiu pozornosť Valaská škola mravov stodola (1755) františkánskeho mnícha, najvýraznejšieho predstaviteľa barokovej didakticko-reflexívnej poézie *Hugolína Gavloviča*. Ide o prvé dielo slovenskej literatúry s preukázateľnými umeleckými hodnotami. Cieľ tejto skladby je naznačený už v titule, keď sa hovorí o „valaskej škole“, ktorú treba v prenesenom význame chápať ako školu životnej múdrosti a skúsenosti. Autorovi išlo o to, aby čitateľovi sprostredkoval bohatstvo mravných ponaučení a praktických rád o najrôznejších veciach a životných otázkach na základe náboženských a občianskych morálnych zásad – odtiaľ i „mravív stodola“. Gavlovičova Valaská škola a Škola kresťanská (1758) sú učebnicami občianskej a náboženskej morálky, vyznačujúcimi sa literárnou erudíciou, štylistickou a kompozičnou prepracovanosťou, zmyslom pre humor a iróniu.³²

²⁹ KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013.

³⁰ KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013.

³¹ KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013.

³² CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matice slovenskej, 2015.

Hugolín Gavlovič - vychovávateľ, mysliteľ a básnik

Meno a časť z diela Hugolína Gavloviča objavil, a slovenskej literárnej verejnosti predstavil, prvý editor jeho diela *Valaská škola* Michal Rešetka. Vo veršovanom predslove k trnavskému vydaniu tohto diela z roku 1830 - 1831 uviedol aj základné životopisné údaje Gavloviča. Ich pramene Rešetka necitoval, ale, podľa Gáfríkovej,³³ možno predpokladať, že ich získal z pruštianskeho františkánskeho kláštora.³⁴

Hugolín Gavlovič sa údajne narodil 11. novembra 1712 v Czarnom Dunajci v Poľsku. Pri krste dostal meno Martin a meno Hugolín prijal pri vstupe do rehole.³⁵

Predpokladá sa, že rodičia Hugolína Gavloviča boli príslušníci nižších sociálnych vrstiev, ktorí nemuseli byť nevyhnutne poddanými, avšak ich prípadnú príslušnosť k zemianskemu stavu by v matričnom zápise asi bola zaznamenaná, ale žiadna taká tam nie je. Je známe, že od svojho prvého roku bol Gavlovič vychovávaný v Trstenej na Orave. Vyplýva to zo záznamu v matrike novicov v kláštore v ktorí v roku 1733 zložili rehoľné sľuby.³⁶

Presídlenie Gavlovičovcov z Poľska na Oravu, na Slovensko, súvisí aj s Gavlovičovou národnou príslušnosťou. Niektorí literárni historici akceptujú jeho poľský pôvod (čiastočne Bobek či Brtáň), ďalší bádatelia poukazujú na skutočnosť, že spisovateľ prežil (až na čas najranejšieho detstva) v slovenskom prostredí (Mráz, Mišianik, Minárik a i.). Predpokladá sa, že Hugolín Gavlovič základné vzdelanie nadobudol doma, v Trstenej. Stredoškolské vzdelanie pripisuje Lepáček Gavlovičovi do Žiliny. Svoje tvrdenie však podpiera len nepriamym prameňom, dnes už nezvestnými rukopisnými dejinami žilinského františkánskeho kláštora.³⁷

Ďalšie Gavlovičove štúdiá pripúšťajú predpoklad, že získal úplné stredoškolské vzdelanie, ktoré v tom čase poskytovalo v Uhorsku najmä jezuitské piaristické školstvo, zatiaľ čo františkánska rehoľa disponovala nižším typom škôl. Najbližším známym dátumom v životopise Gavloviča je 30. jún 1733, kedy vstúpil do františkánskej rehole Salvatoriánskej provincie a prijal meno Hugolín. Do rehoľného rúcha bol oblečený v Hlohovci a rok noviciátu (1733-34) strávil v kláštore v Pruskom. Počas kandidátskej lehoty odišiel Gavlovič do Beckova (1734-36). Po skončení filozofickej prípravy (od roku 1736) Gavlovič pokračoval v štúdiu teológie v žilinskom kláštore. Za kňa za bol vysvätený už ako poslucháč štvrtého semestra v roku 1738.³⁸

Predpokladá sa, že po skončení štúdií ostal H. Gavlovič ako rehoľný kňaz v Žiline, kde vykonával kazateľské povolanie a funkciu hospodárskeho správcu kláštora. 13. júna 1743 ho

³³ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁴ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁵ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁶ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁷ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

³⁸ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

hlavné predstavenstvo preložilo do Beckova a po roku (10. júna 1744) do Pruského. Členom komunity tamojšieho kláštora ostal až do konca svojho života, z toho posledných dvanásť rokov ako kaplán v rodine Madocsányiovcov v Horovciach. Fakt, že provincionálne predstavenstvo ponechalo Hugolína Gavloviča počas celých 43 rokov na jednom pôsobisku, súvisí zrejme s jeho pľúcnou chorobou, ktorá mala, podľa termínu použitého v nekrológu kláštornej kroniky, tuberkulózný charakter. Je pravdepodobné, že posledné mesiace 7.1.1787 - 4.6.1787) života strávil Gavlovič na lôžku v kaštieli u Madocsányiovcov. Názov choroby, ktorej podľahol, sa v zápise neuvádza (spomínajú sa však „mokvajúce vredy“ a „rany otvorené až na kosť“), čo môže byť pokojne aj následok imobility, a teda opis dekubitov, tzv. preležanín.

Doterajší priebeh a spôsob objavovania Gavlovičových rukopisov, podľa Gáfrikovej³⁹ svedčí o tom, že heuristický výskum jeho diela ešte nemožno považovať za definitívny.

Gáfriková⁴⁰ tiež uvádza, že takmer polovica Gavlovičových diel sa nezachovala, alebo sa nachádzajú na neznámom mieste. Zachované sú nasledujúce diela:

- 1. Qualis vita mors est ita (1749)**
- 2. Walaska sskola Mrawuw Stodola (1755)**
- 3. Sskola Krestanska z werssami zwazana (1758)**
- 4. Cwičeni duchowne (1778)**
- 5. Antichristus (Nedatované)**
- 6. Kameň ku Pomocy (1779)**
- 7. Novena octavarum spiritualium (1779)**
- 8. Manductio (1779)**
- 9. Cesta Kryžowa, ktre od domu Pilatowehe... (1780)**
- 10. Pet sto naučení o dobrych mrawoch (1782)**
- 11. Zlomky latinských i slovenských kázni a katechitických prác (Catechesis. Questiones theologiae a pod.)**

Gavlovič by mal byť aj autorom ďalších diel, ktoré sú však nezvestné, alebo sa nezachovali. Jeho autorstvo však možno akceptovať v nasledujúcich dokumentoch:

- 1. Żywot swateho Petra Regalata (1746)**
- 2. Odpustki od Ngswetegssiho rymseho Papeže Benedikta... (1746)**
- 3. Menologium (1747)**
- 4. Pasional (1747)**
- 5. O pripraweni ku reholnimu żywobyti (Nedatované)**
- 6. Rozmłuwani aneb rozgimani duchowne (1747)**
- 7. Aeternitas et quator novissima (1758)**
- 8. Pisen o cyli a koncy čloweka (1765)**
- 9. Sskola duchowni aneb Naučení ku Duchownemu Rozgimani (1777)**
- 10. Swate rozgimani z Bohem gest zmluwami (1777)**

³⁹ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁰ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

11. Warug se marnosti gak chcess žit w Swatosti (1777).⁴¹

Prvých päť prác sú Gavlovičove adaptácie konkrétnych cudzích autorov. Rukopisy č. 7 a 8 boli podľa publikovaných ukážok kratšími veršovanými prácami s kajúcny a eschatologickým námetom. Diela č. 6,9,10 a 11 predstavovali Gavlovičovu bohato rozvinutú asketicko-meditatívnu tvorbu. V prípade posledných dvoch diel č. 10 a 11 Gavlovičovo autorstvo potvrdzujú aj jeho rukou písané nečistopisy obsahov kapitol obidvoch dokumentov.⁴²

Aj na Slovensku, podľa Oravcovej,⁴³ v druhej polovici 17. storočia a ešte aj na prelome 17. a 18. storočia početne prevažovala spisba zameraná eticky. Vychádzalo sa pritom z antických zdrojov, predovšetkým z Aristotela, stoikov a ďalších autorov, známych i cez novoplatonika Stobaia. Od 40. rokov 18. storočia síce etickým prácam významne konkurujú systematické učebnice z iných filozofických disciplín, ale toto ich význam nijako neoslabuje ani v desaťročiach, do ktorých spadá Gavlovičova tvorba.⁴⁴

Aj Gavlovičovi rádo bratia – A. Presl v asketických spisoch (1767 a 1777) a pravdepodobne aj v stratených filozofických spisoch a O. Marada v diele *Farár, politicus, aneb zběhlý a učený czlověk a idiota, to gest sprosták a czlowěk neučený gruntowně a gedno spasytedlneg wire rozmlúwagú* (1744) – sa etickej problematike každý z iného hľadiska dotýkajú. Tejto výraznej dobovej tendencii spláca napokon daň aj Gavlovič svojimi prekladmi (Bernardovho *Speculum disciplinae*, Hueberovho *Menologia*), ktorému už jeho autor dal etický náboj napriek historiografickému obsahu.⁴⁵

Hugolín Gavlovič dokázateľne a právom predstavuje nielen z literárnohistorického, ale i zo spoločenského, kultúrneho a dejinného hľadiska výraznú a vzácnu osobnosť, autoritu, ktorá sa pričínala o upevnenie a opodstatnenie národného sebauvedomenia, obrody a duchovnej renesancie v časoch „gýčovitého“ a nepravého baroka.

Autorovi tohto článku je osobnosť H. Gavloviča sympatická už aj (a nielen) preto, že v období, kedy vo vtedajšej spoločnosti nebolo postavenie ženy rozhodne vnímané ako rovnoprávne s postavením muža, dokázal vo svojej tvorbe osláviť ženu a symbolicky sa jej ukloniť, ako to potvrdzuje aj Dr. Lauková,⁴⁶ keď proklamuje, že si (Hugolín Gavlovič – pozn. M. G.) „uvedomuje ženu v jej historickom kontexte a dobových zaužívaných konvenciách. No skôr ako

⁴¹ GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴² GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolínovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴³ ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁴ ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁵ ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989.

⁴⁶ LAUKOVÁ, Silvia. Žena v barokovej didakticko-reflexívnej poézii (ohliadnutie za Gavlovičovou predstavou ženy, manželky a matky). In: *Sféra ženy. Literatúra, umenie a komunikácia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004.

pozitívne mu vystupuje ako tá, ktorá oslepuje muža a je mizogýnovsky jeho najväčším nešťastím, ale niekedy aj požehnaním pre neho a pre jeho dom.“⁴⁷

Zoznam bibliografických odkazov

- BALAJKA, Bohuš a kol. *Přehledné dějiny literatury I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 463 s.
- CABADAJ, Peter. Slovenská literatúra do roku 1989. In: *Súčasná slovenská literatúra po roku 1989*. Martin: Slovenský literárny ústav Matica slovenskej, 2015.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela. Kritické zhrnutie a interpretácia základných údajov o Hugolinovi Gavlovičovi. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989. 318 s.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Zo staršej slovenskej literatúry II (učebné texty). Bratislava: Stimul. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2013. 104 s.
- LAUKOVÁ, Silvia. Žena v barokovej didakticko-reflexívnej poézii (ohliadnutie za Gavlovičovou predstavou ženy, manželky a matky). In: *Sféra ženy. Literatúra, umenie a komunikácia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004.
- MINÁRIK, Jozef. *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 272 s.
- MINÁRIK, Jozef. *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová Česká Slovenská*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 375 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.
- ORAVCOVÁ, Marianna. Filozofický kontext Gavlovičovej tvorby. In: *Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry*. Martin: Matica slovenská, 1989. 318 s.

⁴⁷ LAUKOVÁ, Silvia. Žena v barokovej didakticko-reflexívnej poézii (ohliadnutie za Gavlovičovou predstavou ženy, manželky a matky). In: *Sféra ženy. Literatúra, umenie a komunikácia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Sociologický ústav Akadémie vied Českej republiky v Prahe, 2004.

PREZENTÁCIA TRANOSCIA V METAMORFÓZACH VÝVINU MASOVOKOMUNIKAČNÝCH PROSTRIEDKOV

Slavka Pitoňáková

Evanjelické duchovné piesne po stáročia nielen formovali kresťanskú identitu na individuálnej či spoločenskej úrovni, formovali etické správanie, ale významne ovplyvnili vzdelanosť a kultúru spoločnosti. Ako uvádza Augustínová¹ „*slovenské evanjelické duchovné piesne sú dokladom kultúrnej identity na národnej, regionálnej, rodinnej a subkultúrnej úrovni.*“

Repertoár slovenských evanjelických duchovných piesní je rozsiahly a pestrý, jedným z najvýraznejších reprezentantov, ktorý po stáročia vzbudzuje rešpekt u laickej aj odbornej verejnosti je nesporne kniha známa ako Cithara sanctorum, Tranovského kancionál, Transcius alebo Kancionál (Levoča, 1636).

Evanjelický teológ, básnik a hudobník Juraj Tranovský (1592 – 1637) vytvoril to, čo evanjelickému ľudu dlho chýbalo. Dokázal vytvoriť a tlačou vydať nielen knihu nábožných piesní, ktoré zbieral, prekladal z nemčiny a latinčiny alebo sám napísal. Vytvoril text, ktorému po stáročia vzdávali a vzdávajú úctu celé generácie teológov, básnikov, dejateľov, obyčajných ľudí..., a zároveň dielo, ktoré sa stalo základom duchovnej kultúry mnohých Slovákov. Kancionál využívala evanjelická cirkev na Slovensku aj v Čechách a dodnes ho používajú slovenskí evanjelici na tzv. Dolnej zemi. „*Cithara nie je len obyčajný spevník, je zdrojom útechy, posilňovania viery, je to dogmatika, etika, katechetika pre laikov.*“²

Úspešnosť knižného titulu sa dala v období, keď spevník vznikol a rozširoval sa, bolo možné identifikovať podľa dotlače či počtu opakovaných vydaní. Bibliografia Cithara sanctorum, ktorú autorsky v roku 2011 pripravila Augustínová³ je detailne spracovaná „*možno ju považovať za ozajstný monument slovenskej duchovnej, kresťansko-evanjelickej, ale i knižnej kultúry ako takej. Bibliografia je priekopníckym dielom. Významne prekonáva doterajšie evidencie Cithary, a to nielen počtom zistených vydaní, ale aj korektnosťou popisu. Podáva úplné bibliografické záznamy jednotlivých edícií a zhromaždený masív rozmnožuje prostredníctvom registrov o špecifické analytické rezy – registre tlačiarov a tlačiarní, vydavateľov, nakladateľov a kníhkupcov, zoznam autorov a ostatných pôvodcov piesní Cithary a jej prídavkov i zoznam fingerprintov (umožňujú identifikáciu defektných edícií bez titulného listu či tirážnych údajov).*“⁴ Uvedená Bibliografia dokumentuje, že Cithara bola na Slovensku a v zahraničí od svojho prvého vydania v levočskej tlačiarni Vavrinca Brewera (1636) vydaná minimálne 215-krát.

¹ AUGUSTÍNOVÁ, Eva. *Návraty k výskumom Cithary sanctorum*. In: Úloha cirkvi v živote dolnozemsých Slovákov. Nadlak: Ivan Krasko, 2018.

² KLIMEKOVÁ, Agáta. *Vydania Cithary sanctorum v 18. storočí*. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ. *Cithara sanctorum (1636 – 2006)*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 205.

³ AUGUSTÍNOVÁ, Eva. *Cithara sanctorum: Bibliografia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011.

⁴ KOVAČKA, Miloš. *Juraj Tranovský – CITHARA SANCTORUM*. Dostupné na: <https://www.kis3g.sk/aktuality_files/Transcius_L_Mikulas.pdf>

Spevník sa stal (na viac ako na dve storočia, až do r. 1842, keď vyšiel Zpěvník evangelický) jediným kanonizovaným spevníkom slovenského evanjelictva (luteránstva) (...) „Okrem predhovoru a registrov má toto prvé vydanie kancionála (Cithara, pozn.) 700 číslovaných strán s počtom piesní 414. Jeho autor a zostavovateľ, sliezsky exulant, kňaz a básnik Jiří (Juraj) Tranovský (1592 – 1638), ktorý žil na Slovensku od r. 1628, v nej zúročil svoju dovtedajšiu latinskú poéziu. Z hľadiska dogmatického svedčí Cithara o autorovom dôslednom pridržaní sa pravoverného luteránskeho učenia. Pri zostavovaní tohto kancionála použil Tranovský 244 husitských a českých piesní (sám ich upravil po dogmatickej stránke), ďalej 4 Lutherove piesne, 7 slovenských piesní od autorov J. Silvána, O. Cenglera, M. Krišpína a E. Lániho. Ďalších 69 piesní pochádza z iných prameňov a 90 piesní je Tranovského vlastných piesní.“⁵

„A aký bol význam slávnej Cithary Sanctorum? Vskutku dejinný. Evanjelickej cirkvi určila vývoj, po stáročia šírla duchovné hodnoty, viedla k viere a ku kresťanskému životu. V najhorších časoch utrpenia a poníženia ona zachovávala dedičstvo otcov, zrástla so životom slovenského ľudu ako žiadna iná kniha. Piesne z nej si spieval náš človek ráno i večer, v chrámoch i doma, pri krštení i na svadbách..., do nej zapisoval všetky drobné histórie svojich pokolení. Krásne o nej napísal P. Dobšinský: „Poklad to neoceniteľný! Ale ani nebude slovenského domu bez neho! Slovenskí otcovia a hospodári odkladajú si ho v príbytkoch na najvzácnejšie miesto, matere nevydávajú dcéry svoje bez neho. Náš ľud sa neodcudzí od nábožnosti, ani od svojej reči dokiaľkoľvek vo vážnosti je Tranoscus.“⁶

Evanjelickej kancionál *Cithara sanctorum*, ktorého autorom bol český exulant Juraj Tranovský, sa stal najvydávanejšou knihou na Slovensku a inšpiráciou aj pre mnohých literátov. Religiózne motívy a symboly v poézii slovenských básnikov, ako aj možné presahy odkazu *Cithary sanctorum* do súčasnej slovenskej lyriky podrobnejšie rozpracoval napríklad Marián Grupač vo svojej monografii.⁷

Cithara sanctorum je dielo, ktoré je súčasťou kultúrneho dedičstva Slovenska a Slovákov. Dielo, ktoré prekročilo geografické hranice Slovenska – napr.: Dolnozemskí Slováci majú svoju symboliku a potrebovali kultúrny kód, „ktorý vyjadruje suverenitu.“⁸ Za takýto kód,

⁵ Lutherova dekáda 2016: *Od reformácie k dnešku Prehľad dejín evanjelickej duchovnej piesne*. (1. časť)
Dostupné na: <https://www.ecav.sk/files/user/ld_2016_duchovna_piesen.pdf>

⁶ KOMÁROVÁ-FAKLOVÁ, Daniela. *Výročie narodenia Juraja Tranovského*. In: Tranovský evanjelickej kalendár na rok 2009, s. 158 – 162. Dostupné na: <<https://www.juras.sk/novinky/vyrocie-narodenia-juraja-tranovskeho/>>

⁷ AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Marián GRUPAČ. „Knižku podal pevec štedrý ľudu...“: Výber básní venovaných Jurajovi Tranovskému a vydaniu zbierky duchovných piesní *Cithara sanctorum*. Žilina: Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva, Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, 2019. 49 s.

⁸ TUŠKOVÁ, Tünde. *Tranoscus ako kultúrny kód dolnozemsých Slovákov*. In: Zborník na počesť sedemdesiatin Ondreja Krupu. Ed.: A. Divičanová, E. Krekovičová a Erzsébet Uhrin. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 431.

tvorbu pre danú spoločnosť, ktorá sprostredkúva kultúrne dedičstvo, považuje Tušková práve evanjelický spevník *Cithara sanctorum*.⁹

V čase svojho vzniku sa kancionál dostával do povedomia verejnosti prostredníctvom cirkevných predstaviteľov (kázne...), knižných publikácií, ako aj prezentácie náboženskej literatúry či *evanjelických ideí* všeobecne vo vtedajších printových dobových médiách a stal sa neoddeliteľnou súčasťou života evanjelikov žijúcich nielen na Slovensku, o čom nájdeme množstvo zmienok napríklad na stránkach politicko-spoločenského mesačníka Dolnozemskej Slovák a priamo či nepriamo bol spevník spomínaný v ďalších printových médiách. V tomto období boli redakcie novín a časopisov aj napriek vysokej zaangažovanosti konfrontované s nedostatkom predplatiteľov aj rozširovateľov. „Nuž, naša neuvedomelosť.“¹⁰

Spevník sa tešil mimoriadnej obľube a obľube sa tešili rôzne ďalšie vydavateľské aj nevydavateľské aktivity nesúce odkaz tvorcu *Tranoscia*. Tie následne (nie vždy priamo), prispeli k tomu, že odkaz na spevník či jeho tvorcu neustále vo verejnosti rezonoval aj rezonuje.

Jednou zo spomínaných aktivít bolo založenie *Tranovského spolku*, o čom podrobne písal:¹¹ „*Všetky dobré snahy a vnútornomisijné zámary bolo treba organizačne spojiť a usmerňovať. Za tým cieľom zišli sa naši poprední mužovia i ženy na poradu v Ružomberku 29. septembra 1896. Uzhodli sa založiť Tranovský spolok pre vnútornú misiu, pre dielo povzbudzovania a utvrdzovania viery, rozhojňovania lásky, dobročinnosti a upevňovania kresťanskej nádeje medzi naším dobrým evanjelickým ľudom slovenským (Správa I. s. 6), čo sa malo diať vydávaním náboženskej literatúry a usporiadaním náboženských prednášok.*“

Ku knižným publikáciám neodmysliteľne patrila kalendárová tvorba. „*Kalendár ako literárny produkt, určený pre veľmi širokú čitateľskú obec, bol po všetky časy zrkadlom doby, ktorá ho zrodila. Svojím obsahom sa snažil priblížiť spôsobu myslenia percipientov viac ako ktorýkoľvek iný typ tlačeneho dokumentu, a preto musel vyhovieť ich požiadavkám, potrebám, ba aj ich vkusu. Na druhej strane kalendár bol dôležitým ľudovýchovným a vzdelávacím prostriedkom a zo strany zostavovateľov sa mu venovala náležitá pozornosť. Túto vedomú a progresívnu zaangažovanosť kalendárov na výchove širokých čitateľských vrstiev dokumentujú kalendáre už od svojho vzniku až do súčasnosti.*“¹²

Funkcie kalendára boli pôvodne iné, ako sú funkcie kalendárov v súčasnosti. V minulosti patrili k mimoriadne obľúbeným a rozšíreným periodikám a slúžili ako zdroj poučenia, vzdelávania. Kalendáre po vynájdení kníhtlače vychádzali v tlačenej podobe ako periodikum

⁹ TUŠKOVÁ, Tünde. *Tranoscius ako kultúrny kód dolnozemskej Slovák*. In: Zborník na počesť sedemdesiatin Ondreja Krupu. Ed.: A. Divičanová, E. Krekovičová a Erzsébet Uhrin. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovák v Maďarsku, 2004.

¹⁰ HRONEC, Pavel. *Čítanie o Všeobecnej vnútornomisijnej a pastorálnej konferencii*. 1985. Dostupné na: <<https://www.detm.org/media/upload/pagefiles/hronec-pavel.pdf>>

¹¹ HRONEC, Pavel. *Čítanie o Všeobecnej vnútornomisijnej a pastorálnej konferencii*. 1985. Dostupné na: <<https://www.detm.org/media/upload/pagefiles/hronec-pavel.pdf>>

¹² GEŠKOVÁ, Želmíra. *Kalendáre v produkcií starších bratislavských tlačiarň*. Dostupné na: <www.viks.sk> dkk > kniha93_94_89_100>

s ročnou publicitou. Obsahovali zoznam dní, týždňov a mesiacov v roku a postupne sa začali pridávať náučné a zábavné texty. V tom čase začal plniť aj funkciu ľudovýchovnú, osvetovú a národnobuditeľskú. V roku 1894 začal pod redaktorským vedením Karola Salvu vychádzať Tranovského kalendár, „*ktorý bol veľmi populárny aj medzi Slovákami evanjelikmi na Dolnej zemi a ktorý vychádza dodnes. (...) Okrem vyššie uvedených funkcií kalendáre zahraničných Slovákov mali predovšetkým funkciu pestovania slovenčiny, povzbudzovania národnej identity a zachovávania tradícií.*“¹³

„*Kalendár bol v živote našich predkov považovaný po Biblii za najdôležitejšiu knihu. Slúžil ako čítanie s náučnou, prípadne zábavnou časťou. Je zaujímavé, že prvý český kalendár vydal slovenský kníhtlačiar M. Bakalár-Štetina v Plzni v roku 1499 a prvý kalendár na Slovensku vyšiel v Trenčíne v roku 1638 v češtine ako dielo českých exulantov pod názvom Pranostyka. Najstarším kalendárom v slovenčine je Nový i starý kalendár z roku 119 1640 od D. Tröliha. K najpopulárnejším kalendárom patrili Tranovského kalendár, Domová pokladnica, Slovenský domový kalendár a najmä Pútnik svätovojtešský s nákladom zhruba stotisíc výtlačkov.*“¹⁴

Cithara sanctorum je dielo, ktoré aj po viac ako 380 rokoch svojej existencie vzbudzuje pozornosť a vyvoláva záujem odbornej verejnosti pestovať jeho odkaz prostredníctvom v danej dobe atraktívnych foriem prezentácie a vzbudzovať tak záujem oň aj u laickej verejnosti.

Tranoscius mal a má neustále využitie pri náboženských a rodinných obradoch príslušníkov evanjelickej cirkvi a táto tradícia udrží jeho odkaz v komunite. „*V cirkvi, v ktorej histórii sa spevníky stali „bežcami na dlhé trate“ , je dobré s celou vážnosťou myslieť spoločne na ich funkciu pri formovaní cirkvi. V cirkvi, do ktorej na Slovensku patríme, mal spevník v minulosti - a do značnej miery stále má - veľký význam.*“¹⁵ „*Cithara Sanctorum Juraja Tranovského z roku 1636 sa používala vo viac ako v polovici cirkevných zborov na Slovensku 356 rokov, teda do uvedenia súčasného spevníka v roku 1992. Zpěvník evangelický 150 rokov.*“¹⁶

Odkaz Tranoscia v súčasnej spoločnosti pomáhajú priamo či nepriamo zachovať a ďalej šíriť aj mnohé aktivity, niektoré pokračujúce z minulých období. Podľa mena autora Tranoscia, teológa, exulanta a autora kancionála - Juraja Tranovského bol pomenovaný Tranovského spolok (1896) pre vnútornú misiu, predchodca vydavateľstva Tranoscius, ktoré sa orientuje na vydávanie náboženskej literatúry či tlače a v roku 2018 si pripomenulo 120. výročie založenia. Spolok sa zameriaval na vydávanie a podporu vydávania nielen náboženskej evanjelickej literatúry v slovenskom jazyku v období silného maďarizačného tlaku. Vydavateľstvo od svojho vzniku vydáva známy Tranovského kalendár.

¹³ MOSNÁKOVÁ-BAGLAŠOVÁ, Katarína. *Kalendáre spod Tatier i zo slovenského sveta*. Dostupné na: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2017/12/44_46.pdf>

¹⁴ ŠUŠČÁKOVÁ, Stanislava: *Kalendár a jeho vývoj*. Dostupné na:

<<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Gogova1/subor/Suscakova.pdf>>

¹⁵ FILO, Július. *Význam spevníka pre duchovný rast cirkvi*. Dostupné na:

<https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2009/vyznam-spevnika-filo.pdf>

¹⁶ FILO, Július. *Význam spevníka pre duchovný rast cirkvi*. Dostupné na:

<https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2009/vyznam-spevnika-filo.pdf>

„Prvá tranosciovská kniha bola kniha modlitieb a kresťanských poučení s názvom Nevyhovárajte sa! Najväčší vzostup Transcius zaznamenal pod vedením evanjelického farára Ľudovíta Šenšla tesne po druhej svetovej vojne v rokoch 1946 - 1948, keď ročne vydával 80 knižných titulov a periodík, spolu v náklade viac ako milión výtlačkov. V roku 1953 pričinením komunistického režimu bola činnosť Transcucia prakticky zastavená a mohol vydávať iba bohoslužobné knihy a kalendáre. Tento stav trval až do roku 1991, keď sa Transcius na základe rozhodnutia generálneho konventu ECAV na Slovensku stal akciovou spoločnosťou. Od svojho vzniku Transcius vydal 1732 kníh. V súčasnosti sa Transcius zameriava na periodiká - vydáva Evanjelický posol spod Tatier (týždenník evanjelikov augsburského vyznania na Slovensku), mesačník Cirkevné listy a najmladší časopis Nová dúha určený pre deti. V knižnej edícii má prvoradé postavenie vydávanie Biblie, bohoslužobnej literatúry, ďalej učebníc evanjelického náboženstva, detskej literatúry a beletrie.“¹⁷

Názov Transcius z pohľadu marketingu možno vnímať vo vzťahu k cieľovým skupinám (aj dobovo) pozitívne a z pohľadu Transcucia možno za pozitívne považovať, že rovnomenne vydavateľstvo pripomína existenciu tejto vzácnej knihy prostredníctvom názvu, ako aj rôznych popularizačných aktivít, aj súčasným generáciám a priamo či nepriamo aj prostredníctvom rôznych aktivít (propagačné aktivity – webová stránka, tlačové besedy, výstavy, prehliadky, literárno-hudobné umelecké pásma...) ho ďalej šíri (samozrejme, prioritou je sebaaprezentácia).

O zaujímavej aktivite vydavateľstva písal vo svojej štúdii Srđić Slađan ¹⁸ o aktivite Spevákkeho zbor Prúdy, ktorého „tvorbu Televízia Nový Sad zvečnila niekoľkými nahranými dokumentmi a ako koruna desaťročnej práce tohto spevokolu vydané bolo cédečko Bože veľký od večnosti. Ide o medzinárodný projekt vydavateľstva Transcius z Liptovského Mikuláša zo Slovenskej republiky a tohto spevokolu. Nahraných bolo 19 piesní z Tranovského kancionála, čím bol urobený aj zvukový záznam tohto spevníka. V organizácii vydavateľstva Transcius spevokol mal turné po území celého Slovenska. Potešil mnohých ľudí, zvlášť starších, ktorí donedávna spievali ešte zo spevníka Cithara Sanctorum.“

Slovenské evanjelické duchovné piesne sú dokladom kultúrnej identity na národnej, regionálnej, rodinnej alebo subkultúrnej úrovni. Hlboko a prínosne formovali kresťanskú identitu ako jednotlivcov, tak aj širšej spoločnosti a prispievali k zvyšovaniu kultúry, etického správania a vzdelanosti v spoločnosti. Z tohto dôvodu je dôležité pozitívne vnímať aktivity, ktoré ich spôsobom primeraným dobe a cieľovým skupinám pripomínajú aj v dnešnej dobe, ktorá prináša oveľa širšiu škálu možností ich prezentácie ako doba, v ktorej vznikli.

¹⁷ Vydavateľstvo Transcius si pripomína 110. výročie založenia. (TASR, 2008) Dostupné na: <<https://www.sme.sk/c/3845398/vydavatelstvo-transcius-si-pripomina-110-vyrocie-zalozenia.html>>

¹⁸ SRĐIĆ SLAĐAN, Daniel. Slovenské evanjelické spevokoly v Banáte od založenia po súčasnosť. Slovenská hudba vo vojvodine 2012 - cirkevná hudba vojvodinských Slovákov. 2012. Zborník prác 8. konferencie muzikológov a hudobných odborníkov Nový Sad. Dostupné na: <http://www.slovackizavod.org.rs/sites/slovackizavod.org.rs/files/zbornik_2013_preview.pdf>

Na popularizáciu Kancionála najmä u súčasnej aj laickej verejnosti môže mať pozitívny vplyv aktivita v rámci projektu vydavateľstva Petit Press a Slovenskej akadémie vied (od 2006) Zlatý fond denníka SME - digitalizovaná zbierka diel klasikov slovenskej literatúry, ktorá prostredníctvom internetovej stránky zverejňuje najlepšie diela slovenskej literatúry a koordinuje prácu dobrovoľníkov na digitalizácii jednotlivých literárnych diel. Už v úvode projektu mala stránka tisíce unikátnych návštevníkov a postupne sa vytvára tím dobrovoľníkov rozširujúcich jej obsah. Súčasťou je aj Cithara sanctorum.¹⁹

Okrem ohlasov v dielach rôznych slovenských autorov, ohlasov na stránkach novín a časopisov (vrátane periodík zahraničných Slovákov), sa Kancionál marketingovo zaujímavým príbehom dostal aj do povedomia súčasnej poľskej verejnosti. „*Keď básnik a diplomat Zbigniew Machej prišiel do Bratislavy, ohromil ho na Palisádach nápis Tranoscus – meno rodáka z jeho rodného mesta je na Slovensku také známe! Rozhodol sa preložiť ho do poľštiny, čím Poliakom pripomenul tešínsku osobnosť a Slovákom evanjelického básnika. Lebo prekladateľovi, vierovyznaním katolíkovi, išlo predovšetkým o Tranovského básnický odkaz, o jeho životný pocit v nábožensky i politicky pohnutej Európe počas tridsaťročnej vojny. Výber, ktorý obsahuje 28 piesní z prvého evanjelického spevníka (vytlačeného v Levoči roku 1636), uviedol mottom, pôsobivým štvorverším, akýmsi vyznaním, istým spôsobom Ars poeticou básnika píšuceho v biblickej češtine: "Ústa jako zvonček znějí, / ale tehdáž nejsilněji, / když srdce provázček táhne, / ten hlas až k nebi dosáhne."* Zahrnul doň texty známe v starých evanjelických rodinách týkajúce sa cirkevného roka (Rok starý miji v té době), vyznania viery (Věříme srdečně) či žalmové piesne, lamentácie, ale i vianočné (Z nebe přišedše anjelé).“²⁰

Cithara sanctorum je dielo, ktoré inšpirovalo aj audiovizuálnych tvorcov. O živote a diele Juraja Tranovského hovoria aj dokumentárne filmy:

V roku 2002 vznikol podľa scenára Karla Il'ju Dvořáka v réžii Fedora Bartka krátkometrážny dokumentárny film *Rieky tečú na mieste* (Slovenská televízia, 25 min.). „*Kňaz Juraj /Jiřík/ Tranovský zásadným spôsobom vstúpil do dejín evanjelickej cirkvi na Slovensku prostredníctvom svojho pôsobenia na dvoch miestach - na Oravskom Podzámku a v Liptovskom Mikuláši - a najmä svojou svojho druhu unikátnou literárnou a hymnologickou tvorbou, ktorá dodnes ovplyvňuje bohoslužobný život cirkevných zborov ECAV na Slovensku. Osobitne jeho Cithara Sanctorum, spevník, ale aj katechizmus a agendálny predpis slovenských evanjelikov, ktorý neskôr prevzal jeho meno v latinizovanej podobe, je výnimočným autorským počinom.*“²¹

V r. 2016 bol natočený krátkometrážny dokumentárny film *Juraj Tranovský* (RTVS, 34 min) . námet a scenár vytvoril Miloš Kovačka, film bol realizovaný v réžii Fedora Bartka.

¹⁹ TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara sanctorum. Díl 1. Písne duchovní k časům zasvěceným církevního roku*. Zlatý fond denníka SME 2009, [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné na webovskej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/980/Tranovsky_Cithara-sanctorum-Dil-1-Pisne-duchovni-k-casum-zasvecenym-cirkevniho-roku)

²⁰ ŠIKULOVÁ, Anna. *Duchovné piesne Juraja Tranovského vyšli v poľštine*. 2017. Dostupné na: <https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/452687-duchovne-piesne-juraja-tranovskeho-vysli-v-polstine/>

²¹ *Rieky tečú na mieste*. 2002. Dostupné na: <https://www.csfd.cz/film/343436-rieky-tecu-na-mieste/komentare/>

Autori v hudobnom dokumente priblížili osudy exulanta Juraja Tranovského (1592 - 1637) ako evanjelického farára a tvorcu spevníka *Cithara sanctorum*, ktorý bol vydaný viac ako 200 krát. Dokumentárny film mal premiéru 27.11.2016 a ešte pred ňou sa 9.11.2016 v RTVS – STV v Mlynskej doline uskutočnila veľkoplošná projekcia tohto diela. Duchovná redakcia RTVS pripravila ďalší dokument pri príležitosti 380. výročia vydania prvého evanjelického spevníka *Cithara sanctorum*, ako aj pri príležitosti 380. výročia úmrtia zostavovateľa tohto kancionála.

Dramaturg filmu Miloslav Gdovin v ňom charakterizoval osobnosť a životnú cestu Juraja Tranovského, ktorá bola impulzom na natáčanie až v 18 lokalitách v Poľsku, Česku, Nemecku a na Slovensku. Režisér filmu Fedor Bartko priniesol na predpremiéru filmu aj dedičstvo po otcovi - Citaru sanctorum z roku 1790. Podnetom na vytvorenie dokumentu bol scenár doc. Miloša Kovačku, pričom je potrebné zvýrazniť, že autor námetu a scenára - významný slovenský literárny vedec venujúci sa bibliografickej činnosti, autor množstva vedeckých štúdií a popularizačných príspevkov o osobnostiach z dejín slovenského literatúry, kultúry a evanjelického náboženského života pôsobil aj na Katedre mediamatiky a kultúrneho dedičstva FHV UNIZA.

V tejto súvislosti uvádzame aj jeho príspevok v Reformačných listoch:²²

„Posolstvo piesní Juraja Tranovského

V pondelok, 29. mája 2017, uplynulo 380 rokov od odchodu Juraja Tranovského na večnosť. Exulant Juraj Tranovský kresťanskú pieseň na jej historických cestách obohatil v európskom i svetovom meradle. Piesne Cithary sa spievali a spievajú na všetkých kontinentoch. Hymnologické talenty, ktorými Tranovský disponoval, slovenskí evanjelici považovali a považujú za Boží dar – dar nebies našej krajine. Ved’ Tranovský svojím spevníkom vyznačil piesňový model evanjelických služieb Božích, ktorý na Slovensku pretrval stáročia. Piesňami samotnými vstupoval hlboko do srdca mnohých generácií slovenských i českých, sliezskych, poľských protestantov, prebýval v ich domovoch a chrámoch, s nimi sa „uberal“ do mnohých krajín, v prekladoch sa stal známym aj medzi maďarskými evanjelikmi. Piesňami vyznačoval „súradnice“ evanjelickej viery, oduševňoval a vyspieval vrúcne precitované pokánie. Jeho piesne dokázali ďakovať Hospodínovi za dobré dary, bojovať s diablom i hriechom, modliť sa, radosť sa i smútiť v najrozličnejších okolnostiach, vyjadriť nielen nadšenie betlehemských Vianoc, či bolestné volanie Veľkého Piatku, ale i belostnú nádej veľkonočného Vzkriesenia. Pavol Dobšínský o Tranovského piesňach napísal presnú, a preto často citovanú charakteristiku: „Poklad to

²² Č. 4, 2017.

neoceniteľný! Ale ani nebude slovenského domu bez neho! Slovenskí otcovia a hospodári odkladajú si ho v príbytkoch na najvzácnejšie miesto, matere nevydávajú dcéry svoje bez neho.

Náš ľud sa neodcudzí od nábožnosti, ani od svojej reči dokiaľkoľvek vo vážnosti je Tranoscus.“ Tranovský Cithare sanctorum určil celý rad ďalších úloh: posilňovať evanjelickú identitu, ohlasovať – vyznávať augsburské vierovyznanie, udržiavať pri živote a kultivovať jazyk "domácich viery", ktorý pomáhal formovať duchovnosť Slovenska a rozvíjať národné povedomie Slovákov. Cithara sanctorum mala aj apologetické úlohy: reformáciu bránila duchovnou piesňou. Bol to nerovný zápas, v ktorom pieseň Cithary prekvapujúco nepodľahla: práve naopak – vydržala, mobilizovala, oduševňovala, a preto sa stala milovanou. Pretekala dejinami – štrbinami stáročí, ako píše Ivan Kadlečík. Jej vrúcnymi žalmami, slávami, prosbami, antifónami i nápevmi – vodami živými – evanjelici povzbudzovali „sami seba“ vo viere – cirkevný rok za rokom, zo storočia do storočia presakovali studnice evanjelickej viery. A navidomoči presakujú i do dnešných duchovne vyprahnutých časov.

Opätovne a opätovne bola vydávaná – u nás i vo svete. Ako presvedčivo – „de visu“ dokladá Bibliografia Cithary sanctorum (Eva Augustínová, 2012) – Tranovského kancionál je najvydávanejšou knihou medzi tými, ktoré boli na vydanie pripravené na Slovensku: Cithara vyšla minimálne dvestodvadsaťkrát, a to v niekoľkých redakciách. Na jej postupnom – mohutnom raste sa podieľal pozoruhodný rad významných autorov – hymnológov, básnikov i skladateľov, či upravovateľov, ktorí Tranovského spevníku pridali na slovacite a nezmazateľne ho vpísali do dejín slovenskej literárnej a hudobnej kultúry. Cithara vydržala i nápor v tom čase „mladistvého“, do istej miery racionalistického Zpěvníka evanjelického, ktorý ju mal po roku 1842 v úmysle vystriedať – s Jánom Kollárom povedané – tak ako Nová zmluva „vystriedala“ Starú zmluvu. No nestalo sa: vrúcnosť Cithary si zamiloval väčší počet srdc a zborov evanjelických kresťanov ako Zpěvník.“²³

Z pohľadu súčasnosti je zaujímavé sledovať populárnu internetovú databázu videí youtube.com, na ktorej možno sledovať množstvo príspevkov na tému Cithara sanctorum (obsahy sú pridávané individuálnymi užívateľmi, ktorí uvedenú tematiku individuálne alebo skupinovo prezentovali na rôznych podujatiach), ale existuje aj samostatný kanál

²³ KOVAČKA, Miloš. *Juraj Tranovský spevák v ťažkej dobe* (Úryvok z námetu na nakrútenie dokumentárneho filmu RTVS). 2017. Reformačné listy č. 4, r. 2017. Dostupné na: <<http://files.vlastnawebstranka.websupport.sk/websupport68311/file/reformanlisty.14.pdf>>

TheCitharaSanctorum, ktorá má 180 odberateľov a od r. 2011 viac ako 91 000 zhliadnutí (youtube.com).

Cithara sanctorum je neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva Slovákov. Cithara sa u evanjelikov stala doslova súčasťou domácností a v tomto kontexte možno povedať, že z pohľadu propagácie nebolo potrebné významne stimulovať jej predaj (záujem potvrdzuje aj skutočnosť, že dielo bolo doteraz vydané minimálne 215-krát). Posolstvo Tranoscia sa šírilo v náboženskej obci, medzi ľuďmi, presiaklo do tvorby viacerých spisovateľov (Krasko, Haľamová) aj dramatikov (Július Barč-Ivan), vzniklo rovnomené vydavateľstvo, ktoré sekundárne pripomína toto dielo aj súčasníkom, o Cithare sa hovorí na rôznych odborných a vedeckých podujatiach, venujú sa jej tematické výstavy, festivaly (eventy) a filmy, písali o nej v rôznych kontextoch dobové médiá (Cirkevné listy, Stráž na Sione, Evanjelické listy, Evanjelický posol), krajanské médiá (Dolnozemský Slovák...) a súčasné médiá. Cithara sanctorum je z hľadiska duchovného skutočne veľdielo a z marketingového hľadiska ju možno považovať za úspešnú značku, ktorá aj po niekoľkých storočiach od svojho vzniku neustále priťahuje pozornosť, vzbudzuje záujem a k súčasnému publiku sa môže priblížiť aj prostredníctvom moderných médií a moderných techník propagácie.

Zoznam bibliografických odkazov

AUGUSTÍNOVÁ, Eva. Cithara sanctorum: Bibliografia. Martin: Slovenská národná knižnica, 2011.

AUGUSTÍNOVÁ, Eva. *Návraty k výskumom Cithary sanctorum*. In: Úloha cirkvi v živote dolnozemskej Slovákov. Nadlak: Ivan Krasko, 2018.

FILO, Július. *Význam spevníka pre duchovný rast cirkvi*. Dostupné na:

<https://uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2009/vyznam-spevnika-filo.pdf>

GEŠKOVÁ, Želmíra. *Kalendáre v produkcii starších bratislavských tlačiarň*. Dostupné na:

<www.viks.sk > dkk > kniha93_94_89_100>

HRONEC, Pavel. *Čítanie o Všeobecnej vnútornomisijnej a pastoraľnej konferencii*. 1985.

Dostupné na: < <https://www.detm.org/media/upload/pagefiles/hronec-pavel.pdf> >

KLIMEKOVÁ, Agáta. *Vydania Cithary sanctorum v 18. storočí*. In: KOVAČKA, Miloš a Eva AUGUSTÍNOVÁ. Cithara sanctorum (1636 – 2006). Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 204-209.

KOMÁROVÁ-FAKLOVÁ, Daniela. *Výročie narodenia Juraja Tranovského*. In: Tranovský evanjelický kalendár na rok 2009, s. 158 – 162. Dostupné na:

<<https://www.juras.sk/novinky/vyrocie-narodenia-juraja-tranovskeho/>>

KOVAČKA, Miloš. *Juraj Tranovský – CITHARA SANCTORUM*. Dostupné na:

<https://www.kis3g.sk/aktuality_files/Tranoscus_L_Mikulas.pdf>

KOVAČKA, Miloš. *Juraj Tranovský spevák v ťažkej dobe* (Úryvok z námetu na nakrútenie dokumentárneho filmu RTVS). 2017. Reformačné listy č. 4, r. 2017. Dostupné na:

<<http://files.vlastnawebstranka.websupport.sk/websupport68311/file/reformanlisty.14.pdf>>

Lutherova dekáda 2016: *Od reformácie k dnešku Prehľad dejín evanjelickej duchovnej piesne*. (1. časť) Dostupné na: <https://www.ecav.sk/files/user/ld_2016_duchovna_piesen.pdf>

MOSNÁKOVÁ-BAGLAŠOVÁ, Katarína. *Kalendáre spod Tatier i zo slovenského sveta*. Dostupné na: <http://matica.sk/wp-content/uploads/2017/12/44_46.pdf>

Rieky tečú na mieste. 2002. Dostupné na: <<https://www.csfd.cz/film/343436-rieky-tecu-na-mieste/komentare/>>

Vydavateľstvo Transcius si pripomína 110. výročie založenia. (TASR, 2008) Dostupné na: <<https://www.sme.sk/c/3845398/vydavatelstvo-transcius-si-pripomina-110-vyrocie-zalozenia.html>>

TRANOVSKÝ, Juraj. *Cithara sanctorum. Díl 1. Písne duchovní k časům zasvěceným církevního roku*. Zlatý fond denníka SME 2009, [cit. 12. 1. 2020]. Dostupné na webovskej stránke (world wide web): http://zlatyfond.sme.sk/dielo/980/Tranovsky_Cithara-sanctorum-Dil-1-Pisne-duchovni-k-casum-zasvecenym-cirkevniho-roku

TUŠKOVÁ, Tünde. *Transcius ako kultúrny kód dolnozemsých Slovákov*. In: Zborník na počesť sedemdesiatin Ondreja Krupu. Ed.: A. Divičanová, E. Krekovičová a Erzsébet Uhrin. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004, s. 429-435.

SRDIĆ SLADAN, Daniel. *Slovenské evanjelické spevokoly v Banáte od založenia po súčasnosť*. Slovenská hudba vo vojvodine 2012 - cirkevná hudba vojvodinských Slovákov. 2012. Zborník prác 8. konferencie muzikológov a hudobných odborníkov Nový Sad.

Dostupné na:

<http://www.slovackizavod.org.rs/sites/slovackizavod.org.rs/files/zbornik_2013_preview.pdf>

ŠIKULOVÁ, Anna. *Duchovné piesne Juraja Tranovského vyšli v poľštine*. 2017. Dostupné na: <<https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/452687-duchovne-piesne-juraja-tranovskeho-vysli-v-polstine/>>

ŠUŠČÁKOVÁ, Stanislava: *Kalendár a jeho vývoj*. Dostupné na:

<<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Gogova1/subor/Suscakova.pdf>>

MOŽNOSTI PREZENTÁCIE KULTÚRNEHO TEOLOGICKÉHO DEDIČSTVA V EVANJELICKÝCH DUCHOVNÝCH PIESŇACH 17. – 20. STOROČIA V KONTEXTE DOBOVÝCH ZMIEN

Slavka Pitoňáková

Každá doba má svoje špecifiká a tie sa dotýkajú aj možností prezentácie (v najširšom kontexte marketingu) produktov nehmotnej umeleckej povahy. Tie sa počas stáročí menili a vyvíjali v nadväznosti na rozvoj masovokomunikačných prostriedkov, ako aj v nadväznosti na nové metódy a formy propagácie, ktoré odrážali aj aktuálne požiadavky publik a cieľových skupín. Predložený článok mapuje rozmanité podoby komunikácie s verejnosťou so zameraním na prezentáciu evanjelických duchovných piesní v období 17. – 20. storočia.

Vo všeobecnosti však možno zjednodušenie povedať, že každý autor „produktu“ mal záujem o to, aby sa jeho tvorba dostala do povedomia verejnosti a ďalej širila. Diapazón možností v 17. storočí bol značne odlišný od možností, ktoré boli vytvorené nástupom nových masovokomunikačných prostriedkov (zamerajúc sa predovšetkým na technický a technologický aspekt) a ktoré boli vytvorené nástupom nových metód a foriem (mediálnej) prezentácie. Nové technológie súčasnosti prinášajú rôzne zaujímavé možnosti prezentácie, ale história public relations ponúka množstvo príkladov z histórie, keď sa napríklad známe osobnosti intenzívne zaoberali riadenou komunikáciou s verejnosťou a ich riadenú komunikáciu s verejnosťou nemožno označiť za menej prepracovanú/nevýraznú (aj keď s použitím dobových možností prezentácie...).

Napríklad už kardinál Richelieu mal vlastnú tlačovú kanceláriu a na presadzovanie svojich záujmov využíval týždenník, Gazette. V súčasnom ponímaní bol „mediálnou hviezdou“ aj Ľudovít XIV. (prezývaný Kráľ Slnko), ktorý sa prostredníctvom tlače, veľkolepých zábav a organizovania kultúrnych eventov zameriaval na (dnešným slovníkom nazvanú) self promotion (propagáciu seba samého). Nemožno opomenúť Napoleona, známeho tým, že dokonale ovládal PR a neváhal využiť nielen noviny, ale aj divadlo, bulletiny, patrónstvo nad umením... len, aby bol verejnosťou vnímaný tak, ako chcel byť vnímaný. Počas histórie ľudstva public relations (termín prvýkrát použil T. Jefferson) využívali šamani, panovníci, politici, umelci... Pre svoje ciele využívali noviny, bulletiny, kalendáre, neskôr rozhlas, televíziu (až internet), počas verejných stretnutí prednášali prejavy, svoje odkazy verejnosti tlmočili prostredníctvom rôznych pamfletov, listov, ale aj v kostolných kázňach. Svojich komunikátorov s verejnosťou mali (a stále majú) priemyselníci, obchodníci aj politici a svojich press agents (tlačových agentov) mali okrem cirkusov aj rôzne atrakcie a divadlá.¹

V kontexte našej témy je podnetné dodať, že prvé použitie slova „propaganda“ sa spája s cirkvou (i keď nie evanjelickou), konkrétne pápežom Gregorom XV., ktorý ho použil pri zakladaní známej kongregácie pre šírenie viery.

¹ PLICHTOVÁ, Markéta. *Public relations v kultúre*. Bratislava: UK Bratislava, 2015.

Ak hovoríme o produktoch nehmotnej umeleckej povahy a ich autorov, nemožno opomenúť vyššie uvedené skutočnosti a na každého tvorcu zároveň nazerať aj ako na komunikátora majúceho záujem na šírení a propagovaní svojho diela v kontexte cieľových skupín v podmienkach doby, v ktorej bolo vytvorené, s ohľadom na ideu, ktorú chce/plánuje tlmočiť cieľovým skupinám. Každý autor si potreboval/potrebuje budovať sieť kontaktov a podporovateľov (dnes možno hovoriť aj o fanúšikoch), vytvoriť správne public relations. (V mnohých prípadoch to súvisí aj so sponzorstvom, v minulosti s mecenáštvom (podporovateľmi), bez ktorého by sa mnohí umelci nemohli venovať svojej tvorbe.)

Pod pojmom duchovná pieseň Laborecký² rozumie: „1. každá pieseň náboženského obsahu – 2. strofická pieseň v národnom jazyku, ktorá tvorí súčasť kresťanskej liturgie.“ Za kancionál považujeme súbor duchovných piesní určených pre kresťanskú bohoslužbu a súkromnú modlitbu. Kancionály sa v Európe objavujú ojedinele už od stredoveku, veľký nárast ich počtu priniesla reformácia v 16. storočí.

Evanjelické duchovné piesne sú umenie reprezentujúce komunitu hlásiacu sa k duchovnému odkazu Lutherovej reformácie. „Jednou z oblastí, ktorú do značnej miery ovplyvnili Lutherove názory a ktorá sa stala predmetom reformy, bola bohoslužobná prax cirkvi, konkrétne cirkevná hudba a duchovná pieseň. Práve tieto dva fenomény – hudba a spev – zohrávajú pri tlmočení právd evanjelia v duchu nového učenia rozhodujúcu úlohu. Svedčí o tom aj výrok, ktorý mal povedať istý jezuita, že „Lutherove piesne zahubili viac duší než jeho kázne“. Luther veril, že aj skrze piesne sa môže zvestovať evanjelium, pretože „noty oživujú text“. Ďalší vývoj v evanjelických cirkvách u nás aj v cudzích krajinách a rozvoj protestantskej hudby najmä v 16. a 17. storočí potvrdzuje túto mienku.“³ Luther so spolupracovníkmi už začiatkom 16. stor. vytvoril základný repertoár nemeckých cirkevných piesní, ktoré k verejnosti začali spočiatku distribuovať prostredníctvom letákov, teda dielo propagovali, umiestňovali na dobovom mediálnom trhu.

O tvorbe slovenských evanjelikov z pohľadu renesančno-ranobarokovej tvorby významný slovenský literárny kritik a historik R. Brtáň napísal, že ju rozvinuli „jednak v oblasti latinských dišpút a disertácií na slovenských i nemeckých latinských školách, jednak začali vydávať knihy české (katechizmy od 1570 — 1634) v Bardejove, Hlohovci, Levoči a inde. Podstatné bolo, že k nim pripájali postupne sa barokizujúce modlitby (i veršované) a najmä strofické a na melódie skladané či prekladané (z latinských a nemeckých predlôh) duchovné piesne. Medzi slovenskými spevcami vynikol najmä Eliáš Láni, vydavateľ Katechizmu r. 1612 (...) (podnes nezvestný), ktorý osobným tónom (...) *Ač jest m é srdce smutné, Ač m n e Pán Bůh ráčí trestati, Takliž já předce v úzkosti, Bud', Bože můj, sám sudce, atd'.*), zmietaný zármutkom, neistotou, nešťastím, vojnou, morom i drahotou, ukrutnosťou tyranov, závišťou i zradou, Turkom i pápežom, psotami a nepokojom, biedami a útlakom, hľadá úľavu jednak v

² LENGOVÁ, Jana. Cithara sanctorum a jej hudobné kontexty v 19. storočí. In: *Slovenská hudba vo vojvodine 2012 - cirkevná hudba vojvodinských Slovákov. 2012. Zborník prác 8. konferencie muzikológov a hudobných odborníkov Nový Sad*. Dostupné na:

<http://www.slovackizavod.org.rs/sites/slovackizavod.org.rs/files/zbornik_2013_preview.pdf>

³ Lutherova dekáda 2016. *Od reformácie k dnešku Prehľad dejín evanjelickej duchovnej piesne*. (1. časť) Dostupné na: <https://www.ecav.sk/files/user/ld_2016_duchovna_piesen.pdf>

ľudovom elegickom tóne (Já jsem jako poustník v hoře, já jsem jako jelen v dole, běžající po údolí, hledající živé vody, Bože, Bože můj !), jednak v žalmické j parafráze (...)

To všetko sú už názvuky barokovej poézie, akú nám predstavil Daniel Pribiš roku 1634 levočským Katechizmom so 116 piesňami, tvoriacimi odrazový mostík Tranovského Phiale i Cithare sanctorum (1635 — 1636 v Levoči), ktoré priniesli echo 10 barokových piesní nemeckých, poľských a sliezsko-moravsko-českých na Slovensko.

Od Lániho a Tranovského Cithary sanctorum sa datuje nebývalý rozkvet dominantnej duchovnej piesne na Slovensku. Cithara sa stala v jadre s českými a z nemčiny preloženými piesňami (časť z latinčiny) nielen najrozšírenejšou a najčastejšie vydávanou slovenskou knihou podnes, ale sa rozmnožovala, zo 414 piesní vzrástla zásluhou nových básnikov a redaktorov na čele s Danielom Sinapiom 1684 a Samuelom Hruškovicom 1743 na bezmála 1000 piesní (v suplementách) a okolo nej vyrastali nové zbierky (Juraj Zábojník, Ján Glosius, Eliáš Mlynárových, Ján Blazius, Matej Bodo a ďalšie) kancionálov, funebrálov (úspešný P. Jakobaeiho), modlitebných pokladov (Hrabovského a Jakobaeiho), lamentácií a pasií atď., hotové barokové množstvá a hromady veršov jednak strofických (piesní), jednak stichických (veršované modlitby v monotónnom oktosylabe, ktorý do piesní prechádzal najčastejšie oktosylabovou „obecní notou“ 8AABB).⁴

Spevník Cithara sanctorum, známy pod názvom Tranovského kancionál, „sa stal (na viac ako na dve storočia, až do r. 1842, keď vyšiel Zpěvník evangelický) jediným kanonizovaným spevníkom slovenského evanjelictva (luteránstva) (...) Okrem predhovoru a registrov má toto prvé vydanie kancionála 700 číslovaných strán s počtom piesní 414. Jeho autor a zostavovateľ, sliezsky exulant, kňaz a básnik Jiří (Juraj) Tranovský (1592 – 1638), ktorý žil na Slovensku od r. 1628, v nej zúročil svoju dovtedajšiu latinskú poéziu. Z hľadiska dogmatického svedčí Cithara o autorovom dôslednom pridržaní sa pravoverného luteránskeho učenia. Pri zostavovaní tohto kancionála použil Tranovský 244 husitských a českých piesní (sám ich upravil po dogmatickej stránke), ďalej 4 Lutherove piesne, 7 slovenských piesní od autorov J. Silvána, O. Cenglera, M. Krišpína a E. Lániho. Ďalších 69 piesní pochádza z iných prameňov a 90 piesní je Tranovského vlastných piesní.

(...) Aj keď sa duchovná pieseň skladala pre potreby širokých vrstiev, netvoril ju „ľud“, ale bola výtvorom umelým. Písali a komponovali ju vzdelaní literáti a hudobníci, učitelia, rektori škôl, kňazi, kantori, organisti. Posledné vydanie Tranovského kancionála z r. 1971 obsahovalo 1305 piesní. Prídavok – doplnok piesní sa objavuje od r. 1768. Posledný („Prídavok nových piesní duchovných ku Tranovského Kancionálu a ku Zpěvníku“) je z r. 1932. Obsahoval 95 piesní, z nich je 70 slovenských piesní. Autorom bol senior L. Šenšel. Význam tohto kancionála pre našu ev. a. v. cirkev spočíva v tom, že dal našej cirkvi nielen bohatú klenotnicu duchovných piesní, ale aj pevný, stabilný bohoslužobný rámec, vďaka čomu

⁴ BRTÁŇ, Rudolf. *Z problematiky slovenského baroka*. Dostupné na: <
https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120227/SpisyFF_141-1968-1_11.pdf?sequence=1>

*mohla ev. a. v. cirkev prežiť aj ťažké časy prenasledovania a zachovala si svoj evanjelickoluteránsky charakter.*⁵

Po vyše 200-ročnom úspešnom používaní Tranovského kancionála dostali naši ev. predkovia nový spevník obohatený o novú tvorbu v modernejšie znejúcej češtine. „*Idea vydania nového spevníka pre slovenských evanjelikov vznikla pri 200. výročí Tranovského kancionála. Dvaja vedúci činitelia cirkvi, superintendenti – Pavel Jozeffy a Ján Seberini vydali tri výzvy (1834, 1836, 1840) pre evanjelickú verejnosť a oslovili vedenia našich cirkevných zborov i významných literátov a hudobníkov, kde pripomenuli potrebu nových duchovných textov a melódií. Zpěvníková komisia (tvorili ju P. Jozeffy, S. Hojč, K. Kuzmány) pre vydanie nového spevníka bola založená v r. 1834. Pracovala 8 rokov a v r. 1841 jej prácu posúdila skupina schvaľovateľov (K. Kuzmány, M. M. Hodža, C. Zoch, S. Tomášik, S. Chalupka, I. Lauček). Stanovili počet duchovných piesní, ktoré mal nový spevník obsahovať. P. Jozeffy a J. Seberini tak oficiálne pripravili Zpěvník evangelický do tlače. Zásluhou farára a básnika Jána Kollára bol Zpěvník evangelický, obsahujúci 842 nenotovaných piesní, vydaný v Pešti r. 1842. Zpěvník mal byť novým, zrevidovaným vydaním Tranovského kancionála, ktorý mal nahradiť v celej cirkvi. Prijala ho však len tretina cirkevných zborov na Slovensku, ostatné používali naďalej Transcius. Dôvodom boli najmä konzervatívnosť ľudu, istý racionalizmus piesní a výhrady voči niektorým autorom. Prvé vydanie Zpěvníka (1842) obsahuje 842 piesní. Medzi najstaršie piesne patria tie, ktoré boli prevzaté z rôznych kancionálov zo 16. až 18. stor. (Karlsbergov, Kunvaldského, Žitavský, Klejchov, Závorkov). Potom sú tam preložené piesne rôzneho pôvodu a skupina 729 piesní, ktorých autorstvo je pripísané 97 autorom. Z nich najviac prispeli: Karol Kuzmány (92 piesní), Juraj Tranovský (62), Štefan Leška (52), Samuel Hruškovíc (46), Michal Miloslav Hodža (43), Jozef Melcer (43), Ján Chalupka (41), Samo Tomášik (24), Samo Chalupka (20), Ján Kollár (15)... Posledné vydanie Zpěvníka z r. 1982 obsahovala 842 pôvodných piesní a dva prídavky (spolu 152 piesní). Zásluhou Michala Miloslava Hodžu vznikajú nové texty piesní Kyrie a Krédo na slávnostnú časť cirkevného roka, komponované na pôvodné nápevy z Transcisia. Preto v súčasnom Evanjelickom spevníku máme pri adventných, vianočných, pôstnych, veľkonočných a svätodušných piesňach uvedené po dve piesne: pôvodné, väčšinou preklad J. Tranovského, a novšie, prevažne od M. M. Hodžu.*“⁶

Propagácia vo všeobecnosti znamená cielené rozširovanie informácií o niečom, pričom za hlavný cieľ sa považuje známosť uvedeného. V kontexte vývoja médií možno v súvislosti s evanjelickými duchovnými piesňami hovoriť o 3-stupňovej komunikácii. Spočiatku išlo o face-to-face communication (komunikácia tvárou v tvár). Pri šírení myšlienky, odkazu... boli využívané médiá, ktoré si nevyžadujú žiadne technické prostriedky – v našom prípade išlo o kazateľov a rečníkov prednášajúcich publikám.

⁵ Lutherova dekáda 2016. *Od reformácie k dnešku Prehľad dejín evanjelickej duchovnej piesne.* (1. časť)
Dostupné na: <https://www.ecav.sk/files/user/ld_2016_duchovna_piesen.pdf>

⁶ Lutherova dekáda 2016. *Od reformácie k dnešku Prehľad dejín evanjelickej duchovnej piesne.* (1. časť)
Dostupné na: <https://www.ecav.sk/files/user/ld_2016_duchovna_piesen.pdf>

Slovenskí vzdelanci pri šírení osvety a kultúry medzi pospolitý ľud využívali aj priamu propagáciu (letáky, stretnutia s cieľovými skupinami, listy...) a nepriamu propagáciu, ktorá bola z pohľadu súčasnosti limitovaná možnosťami konkrétnej doby. Významným medzníkom bolo vynájdenie kníhtlače (Gutenberg, 1455), následný rozvoj knižného trhu, ako aj rozvoj mediálneho trhu s printovými médiami (vrátane neperiodickej tlače, ku ktorej patrili kalendáre, napr. Domová pokladnica, Tranovského kalendár...). Ďalším nielen edukačným, ale aj persuzívnym nástrojom politických strán, ideí, komunit.... boli predovšetkým noviny a časopisy, ktoré vďaka využitiu moderných tlačiarenských techník boli čoraz cenovo dostupnejšie. Nástup masových médií bol spojený s gramotnosťou obyvateľstva, pričom všeobecne rozšírená gramotnosť (v našich podmienkach) sa spája s obdobím 18. – 19. storočia. V tomto období bolo možné v rámci existujúcej mediálnej produkcie naplno využiť vynález kníhtlače. Knihy (ale aj ďalšie tlačoviny) už neboli len výsadou elít, a to sa napokon reálne prejavilo na mediálnom (vrátane knižného) trhu.

Evanjelických duchovných piesní bolo teda spojené (aj) s technologickými možnosťami danej doby, s gramotnosťou recipientov, ktorých čitateľský (ne)záujem o predkladané diela limituje a ovplyvňuje pozíciu týchto diel na (knižnom, mediálnom) trhu.

V štúdii venovanej korešpondencii evanjelických duchovných a intelektuálov⁷ sa autorke podarilo vytvoriť zaujímavý sumár autentických informácií aj zo „*zákulisia intelektuálnych záujmov, lektúry a vydávania nielen náboženských kníh. Toto zákulisie je špecifické a voči predchádzajúcemu obdobiu istým spôsobom diskontinuitné v 80. rokoch 18. storočia, keď sa príslušníci evanjelickej konfesie stali vďaka Tolerančnému patentu rovnoprávnymi členmi spoločnosti a vďaka liberálnemu cenzúrnemu systému získali možnosť emancipovane sa podieľať na mohutnom rozvoji a diverzifikácii knižného trhu charakteristickom pre toto obdobie.*“⁸

Autorka ďalej hovorí, že práve v korešpondencii sa postupne „*rodili predstavy a konštrukcie o vhodnom náboženskom čítaní pre farníkov*“⁹ a tie sa následne pretavili do podoby prekladateľských či vydavateľských zámerov, hoci nie všetky sa podarilo realizovať.

„*Asi najčastejšie sa vynárajú projekty v segmente príležitostných vydaní: príležitostné kázne, básne, epitafy. Možno však sledovať vydavateľské zábery súvisiace s vydávaním teologických diel určených vzdelanejším recipientom a tiež diskurz o ich obsahu. Najčastejšie však venujú pozornosť vydávaniu náboženských kníh určených širšej evanjelickej komunite. Takto možno detailne sledovať príbeh vydania Cithary z roku 1787 a prípravy jej textov, iných menších spevníkov, modlitebných kníh a meditácií. Práve na základe korešpondencie sa podarilo*

⁷ KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 63-85.

⁸ KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 65.

⁹ KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 66.

zachytiť a osvetliť vydanie slovenského prekladu Kempenského *Imitatio* pod názvom *Schola Christi* ako výsledku úsilia Jána Ambroziho. Korešpondencia pomohla osvetliť nielen zatažené miesto vydania, mecenát, cenzúru a problematickú distribúciu, ale aj Ambroziho presvedčenie o dôležitosti, správnosti a význame podsunutia práve tejto knihy evanjelickému recipientovi, okrem iného aj jeho idealistickú víziu spojenia konfesií na jej základe. Extrahovanie Ambroziho vydavateľského projektu poukázalo aj na to, že existovalo niečo ako koncept čítania ľudu, edukatívno-katechetická predstava lektúry ako nástroja upevňovania a interiorizácie viery. V rámci tejto štruktúry malo pevné postavenie niekoľko, medzi nimi aj z teologického pohľadu neortodoxných titulov: malý a veľký Lutherov katechizmus, väčší spevník (*Cithara*), menší spevník (prípadne funebrál), modlitebné knihy, medzi nimi Arndtova *Zahradka rajska*, *Biblia*, resp. jej časti. Často boli vydávané menšie či väčšie postily. Nepatria už medzi elementárnu lektúru, ale dostávajú nás do štruktúry „nastavbového“ čítania, kam na základe doterajších poznatkov možno zaradiť niekoľko druhov či konkrétnych titulov – ako boli napríklad Arndove *Knihy o pravom kresťanstve*, rozjímavá literatúra, resp. laikom určené teologické pojednania ako bola *Listovnj odpoveď M. Institorisa-Mošovského*...“.¹⁰

Pre dostatočné šírenie hmotného aj nehmotného produktu je dôležité poznať príslušné cieľové skupiny a ak chceme byť aj na knižnom trhu úspešní, musíme poznať ich správanie, cítenie, požiadavky, potreby... Tieto faktory ovplyvňujú situáciu na mediálnom trhu a samotný dobový knižný trh bol pomerne komplikovaný. „*Uskutočnenie vydavateľského zámeru bolo neoddeliteľne späté so zabezpečením primeraného kapitálu, pričom úspech odbytu finálneho produktu a naplnenie výšky očakávaného zisku z jeho predaja, bývali neisté. Vydavatelia hľadali spôsob ako uspokojiť svoje ekonomické záujmy, zaručiť návratnosť investovaných prostriedkov a súčasne dosiahnuť primeraný zisk. Vybudovaním siete predplatiteľov už pred samotnou fyzickou realizáciou vydania získali reálnu predstavu o potenciálnom odberateľskom zázemí, prilákať čo najväčšie množstvo kupujúcich a zadovážiť si tak financie z iných ako vlastných zdrojov prostredníctvom prenumerácie, resp. subskripcie.*“¹¹

S rizikom nezájmu čitateľov sa stretávali vydavatelia aj v minulosti. Tlačená a cenzúrou prepustená literatúra súperila s rukopisne a ústne šírenou ilegálnou „literatúrou“ či slovesnosťou. Neskôr „*idealistické koncepty už nenarážali na bariéru cenzúry a iných štátnou mocou organizovaných disciplinizačných aktov, ale na bariéru nezájmu potenciálnych odberateľov.*“ (tamtiež, s. 67) Autorka sa domnieva, že táto bariéra vyplývala z nedostatku financií alebo „*inou orientáciou ľudovej kultúry. Túto orientáciu evanjelickí duchovní vo svojich pozíciách pastierov nebrali na vedomie, alebo sa ju snažili nahradiť.*“ Podobne, ako je to aj v súčasnosti, aj v spomínanom období „*naše tušenia naznačujú, že už v tomto období existovalo a šírilo sa niečo, čo môžeme nazvať druhým pólom – brakom, pornografiou a okultnou literatúrou. Niečo o čitateľských prioritách prezradil už spomenutý Ambrozi, keď*

¹⁰ KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochyb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 66.

¹¹ BULKOVÁ, Petronela. Kultúrne a ekonomické aspekty prenumerácie. Biografia panovníčky Márie Terézie od Johanna Rautenstraucha (1779,1780). In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 93.

vyjadril svoje sklamanie nad nezájmom o vydanie *Schola Christi* s poznámkou, že kniha by sa lepšie predávala, keby bola „ocultata“.“¹²

Nadalej prevládal záujem o modlitebné knihy a spevníky, ďalej o kalendáre, modlitebné knihy, jarmočné tlačé – náboženské piesne a modlitby, pričom ľudové a jarmočné piesne „konkurovali“ umelej čítanej a tlačenej poézii. Ako príklad uvádzame, že „bestsellerom“ nemeckých evanjelikov v Uhorsku (v 18. storočí) bol preklad a vydanie meditácii Philippa Balthasara Sinolda von Schutz, čo realizoval Baltazar Pongrac.¹³

*Dejiny knižného trhu nie sú identické s dejinami čítania. Máme približnú predstavu o význame knihy a alfabizácii meštianskych a vidieckych vrstiev obyvateľstva v 18. storočí, o spôsoboch čítania, o predčítaní, o funkcii knihy pri udržiavaní a interiorizácii viery. Pri skúmaní témy „čitateľské záujmy versus knižný obchod“ v 80. rokoch 18. storočia sa pravidelne objavujú tézy o posune či zmene čitateľských záujmov označené termínom sekularizácia, čo naznačuje tendenciu smerom k oddychovej (romány), ale aj smerom k odbornej či vedeckej literatúre, pričom autori vychádzajú najmä z analýz kníhkupeckých katalógov.*¹⁴

V druhej polovici 19. storočia pri predaji kníh zohrávali veľký význam aj kníhkupci, niektorí mali vlastné knižárske dielne, požičovne kníh, niektorí knihy dokonca aj vydávali.

Distribúciou kníh sa zaoberali viacerí kníhtlačiari. V 19. st. patrila na území Slovenska k najaktívnejším škarniclovská kníhtlačiareň, ktorej kníhkupecká činnosť bola pomerne rozsiahla. „*Propagácia a predaj kníh mala u škarniclovcov pravidelný systém. Knihy preberali aj do komisie a držali si obchodného zástupcu. Spolupracovníkom ich posielali prostredníctvom pošty a železnice. Dôverníci mali povinnosť zúčtovať knihy a poslať peniaze dvakrát do roka, koncom júna a koncom decembra. Za 10 predaných výtlačkov získali na prídavok 2 knihy zadarmo, t. j. odmenu 20 % alebo 10 % v knihách. Dôverníci pravidelne dostávali z tlačiarne ako propagačný materiál katalógy. Škarniclovci mali jeden z najlepších systémov propagácie a rozširovania literatúry 23 Ako formu propagácie využívali kníhkupecké zoznamy, oznamy v časopisoch a na obálkach kníh a inzeráty.*“¹⁵ Náboženské piesne boli vydávané aj v exulantskej tlačiarňi v Žiline, ktorá „vydávala náboženské piesne v samostatných spevníkoch, alebo aj ako prídavky k i iným dielam, ale vydávala aj samostatné náboženské piesne príležitostného charakteru. Najčastejšie sa tu stretávame s piesňami Adama Plintovica, ktoré v žilinskej tlačiarňi vyšli trikrát pod názvom *Zpěvové aneb Piesničky duchovní*. Ďalšiu náboženskú pesničku doplnenú o dve modlitby vydal u Jána Dadana

¹² BULKOVÁ, Petronela. Kultúrne a ekonomické aspekty prenumerácie. Biografia panovníčky Márie Terézie od Johanna Rautenstraucha (1779,1780). In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 67.

¹³ KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010.

¹⁴ KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochýb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 67.

¹⁵ KURUCOVÁ, Livia. Odras rozširovania tlače v slovenčine na stránkach dobových periodík v druhej polovici 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 177.

mladšieho český exulant Michal Institoris. Ide o 8 stranovú tlač s názvom *Pjesnička Nábožná*, s piesňami sa stretávame aj v náboženskom vzdelávacom spise Jiříka Johannidesa *Dvojí spis učiněný*. Aj modlitby tvorili veľkú časť produkcie žilinskej tlačiarne. Často vydávanými autormi modlitieb bol Filip Kegelius, nemecký teológ, autor modlitebnej knižky s prvkami úvahy *Dvanáct přemýšlování duchovních*, ďalej sa tu tlačili diela Gašpara Neumanna a Johanna Habermanna. Veľkej popularite sa tešila aj modlitebná knižka českého autora, pražského kníhtlačiara Sixta Palmu *Močidlanského Perlička dítek božích*. Ďalšou modlitebnou knižkou, populárnou najmä v Čechách, bola kniha od exulantského autora Samuela Martinia z Dražova.¹⁶

Nástupom terciárnych médií bola ukončená „zlatá éra tlače“, čo poznačilo aj knižný trh. Pozornosť recipientov sa od kníh a printových médií priklonila smerom k filmu, rozhlasu, televízii, dnes k multimédiám a online priestoru. Vo svete súčasných médií evanjelické duchovné piesne ale nezanikli. Evidujeme príklady, keď sa im venuje pozornosť na stránkach odborných aj laických časopisov, organizujú sa podujatia (konferencie, výstavy, festivaly...), ktoré mapujú nielen historické kontexty ich vzniku či literárno-hudobné kontexty a prvky, ale aj ich odkaz pre súčasného človeka. Existujú filmové dokumenty zamerané na ich tvorcov. Mapované obdobie (17. – 20. storočie) je z pohľadu analýzy využívaných metód a foriem propagácie evanjelických duchovných piesní zaujímavé predovšetkým v kontexte významne odlišných možností propagácie, ktorá sa počas uvedeného obdobia výrazne menila a možnosti v 20. storočí sa od možností v 17. storočí významne odlišujú. Predložená krátka štúdia predkladá základné body, ktoré vytvárajú základnú bázu pre ďalšie rozpracovanie uvedeného.

Zoznam bibliografických odkazov

- BRTÁŇ, Rudolf. *Z problematiky slovenského baroka*. Dostupné na: <
https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120227/SpisyFF_141-1968-1_11.pdf?sequence=1>
- BULKOVÁ, Petronela. Kultúrne a ekonomické aspekty prenumerácie. Biografia panovníčky Márie Terézie od Johanna Rautenstraucha (1779,1780). In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 93-113.
- KOLLÁROVÁ, Ivona. Niet pochyb, že táto kniha sa bude dobre predávať: Vydavateľské projekty evanjelických intelektuálov a bariéry recepcie náboženských kníh. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 63-85.
- KURUCOVÁ, Lívia. Odraz rozširovania tlače v slovenčine na stránkach dobových periodík v druhej polovici 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica Bratislava, 2010, s. 173-181.
- LENGOVÁ, Jana. Cithara sanctorum a jej hudobné kontexty v 19. storočí. In: *Slovenská hudba vo vojvodine 2012 - cirkevná hudba vojvodinských Slovákov. 2012. Zborník prác 8. konferencie muzikológov a hudobných odborníkov Nový Sad*. Dostupné na:
<http://www.slovackizavod.org.rs/sites/slovackizavod.org.rs/files/zbornik_2013_preview.pdf>

¹⁶ PAĎOUR, Rastislav. *Dejiny kníhtlače v Žiline*. Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita, 2013. Dostupné na: <https://is.muni.cz/th/zy3r7/Finalna_BP_PDF.pdf>

Lutherova dekáda 2016. *Od reformácie k dnešku Prehľad dejín evanjelickej duchovnej piesne.* (1. časť) Dostupné na: <https://www.ecav.sk/files/user/ld_2016_duchovna_piesen.pdf>

PAĎOUR, Rastislav. *Dejiny kníhtlače v Žiline.* Brno: Filozofická fakulta Masarykova univerzita, 2013. Dostupné na: <https://is.muni.cz/th/zy3r7/Finalna_BP_PDF.pdf>

PLICHTOVÁ, Markéta. *Public relations v kultúre.* Bratislava: UK Bratislava, 2015. 82 s.

VALACH, Juraj. *Tlačiar v službách národného obrodzenia - Jozef Škarnicel.* Dostupné na: <<http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2005valach5>>

VSTUP ANGLOAMERICKEJ DUCHOVNEJ EVANJELICKEJ PIESNE DO TRANOSCIA

Eva Augustínová

Evanjelická duchovná pieseň angloamerickej proveniencie do prostredia Cithary sanctorum vstúpila v jej dvoch posledných vydaniach, a to „Tranovského kancionál“ vydaný vydavateľstvom Transcius v Liptovskom Mikuláši v roku 1971¹ a v tom istom roku vydané druhé juhoslovanské vydanie kancionála vydané Slovenskou evanjelicko-kresťanskou cirkvou a vytlačené v Belehrade.² Obidve vydania obsahujú 1153 autorizovaných číslovaných piesní, s rôznym redaktorským usporiadaním.

Liptovsko-mikulášske vydanie obsahuje okrem základnej časti piesní aj dva prídavky nových duchovných piesní, ktoré sú prevzaté zo Zpěvníka a Nábožné Modlitby zostavené z V. Löheho „Jadra modlitieb“ a iných prameňov, juhoslovanské vydanie má okrem už vyššie spomenutých častí v úvode prídavkovej časti aj Prídavok prenikavých nových i niektorých starých piesní. Obidve vydania majú na rube titulného listu pôvodnú, resp. staršiu verziu titulného listu Cithary sanctorum - Cithara Sanctorum Apocalyps. 5. v. 8. Písne Duchovní staré i nové, kterýchž církev kresťanská pri výročních slavnostech a památkách, jakož i ve všelikých potřebách svých obecných i obzvláštních s mnohým prospěchem užívá; k obecnému církve Boží vzdělání někdy shromážděné a vydané od kněze Jířika Tranovského, služebníka Páně pri cirkvi svato-mikulášské v Liptové. Vydanie z Liptovského Mikuláša má predslov vydavateľa a belehradské vydanie úvodom opatril dolnozemský biskup Juraj Struhárik, ktorý bol redakčne zodpovedný za jej vydanie. Predpokladáme, že obidve vydania boli vzájomne komunikované, aj keď samozrejme koncepcia piesní je rôzna, avšak nie zásadným spôsobom. Faktom je, že v obidvoch vydaniach sa prvýkrát stretávame s duchovnými piesňami angloamerickej proveniencie, v úprave, resp. preklade dvoch významných postáv cirkevnej a kultúrnej histórie na Slovensku, Martina Rázusa (v roku 1971 už nežijúceho) a Fedora Fridricha Ruppeldta (v roku 1971 ešte žijúceho).

Martin Rázus – farár, básnik, prozaik, publicista, politik (18. 10. 1888 Liptovský Mikuláš-Vrbica – 8. 8. 1937 Brezno).

Navštevoval ľudovú školu vo Vrbici, 1899 – 1902 meštiansku školu v Liptovskom Mikuláši, 1902 – 1903 študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, 1903 – 1907 na lýceu v Kežmarku, 1907 – 1911 absolvoval evanjelickú teológiu v Bratislave. V rokoch 1911 – 1912 kaplán u Samuela Zocha v Modre, 1913 – 1921 farár v Pribyline, 1921 – 1930 farár v Moravskom Lieskovom, od roku 1930 farár v Brezne.

Tvoril pod vplyvom symbolizmu kraskovského typu, ideovo mu bol blízky Hviezdoslav a jeho básnický zápas o slobodný národný život.³

¹ Tranovského kancionál. - Liptovský Mikuláš : Transcius ; Bratislava : CN, 1971 (Bratislava: Vytlačili Polygrafické závody, n. p.). - 1016, [7] s.; 8°.

² Tranovského kancionál Druhé vydanie juhoslovanské. - [S. 1.]: Slovenská evanjelicko-kresťanská cirkev a. v. v SFRJ Juhoslávii, 1971 (Beograd : Vytlačila: „Srboš- tampa“). - 1013, [2] s.; 8°.

³ Slovenský biografický slovník. Zv. 5. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 49-51.

V samostatnom autorstve vyšli jeho piesne *Bud' hosťom naším Otče náš, Keď na križi Kriste milý zas umieraš, Keď slnko vzchodí príď Kriste, Ó bud' ti chvála Bože trojjediný, Plesaj ľuďe na Sionu, Tmy šumia šumia krídlami, Vďaka ti ó Bože náš, Zas deň jeden z nášho života zhasol*, v spoluautorstve s Milošom Ruppeldtom *Daj Bože pokoja. Piesňou K tebe ó Bože môj bližšie v tvoj stan predstavil* v Cithare, resp. kancionáli predstavil tvorbu hymnológa a vydavateľa Lowela Masona a spisovateľky a autorky duchovných piesní Sarah Fuller Flower Adamsovej.

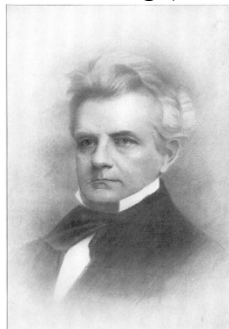
ADAMS, Sarah Fuller Flower – spisovateľka, autorka duchovných piesní (22. 2. 1805 Harlow – 14. 8. 1848 Harlow).

Otec Benjamin F., vydavateľ, sestra Eliza F., hudobná skladateľka.

V roku 1841 jej vyšlo dielo o živote prvých kresťanov *Vivia Perpetua*. Jej duchovné piesne boli uverejnené v zbierke duchovných piesní W. Johnsona Foxa.⁴

1872 Orange).

MASON, Lowel - hymnológ, vydavateľ (8. 1. 1792 Medfield – 11. 8.

Najskôr pracoval ako bankový úradník v Savannah, neskôr ako zbormajster v tamojšom presbyteriánskom kostole. V roku 1822 vydal kolekciu cirkevnej hudby. Jej prvé vydanie bolo bez uvedenia autorskej účasti Masona, až v neskorších vydaniach uznali jeho úlohu editora. V roku 1827 odišiel do Bostonu, kde mu bolo ponúknuté miesto zbormajstra až v troch miestnych kostoloch. V rokoch 1829 – 1869 vydal okolo 20 zbierok duchovných piesní. V roku 1832 založil bostonskú akadémiu hudby, podieľal sa na príprave učiteľov hudby a zavedenie hudobnej výchovy do škôl.⁵

Piesne anglikánskej cirkvi adaptoval do prostredia Tranoscia biskup, spisovateľ a prekladateľ Fedor Fridrich Ruppeldt.

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Sarah_Fuller_Flower_Adams; <https://www.bartleby.com/294/124.html>;
<https://sites.google.com/a/georgiasouthern.edu/nonconformist-women-writers-1650-1850/adams-sarah-flower-1805-48>

⁵ <https://www.britannica.com/biography/Lowell-Mason>

RUPPELDT, Fedor Fridrich – spisovateľ, kultúrny historik, publicista, prekladateľ, hudobník, politik, biskup (1. 6. 1886 Liptovský Mikuláš – 25. 8. 1979 Žilina).

V rokoch 1891 – 1896 navštevoval ľudovú školu v Liptovskom Mikuláši, 1896 – 1898 študoval na evanjelickom gymnáziu v Oberschützene, 1898 – 1904 na lýceu v Šoproni, 1904 – 1907 teológiu a filozofiu na evanjelickej teologickej akadémii v Šoproni, 1907 – 1908 na filozofickej fakulte univerzity vo Viedni, 1908 – 1909 na teologickej fakulte univerzity v Lipsku, 1909 – 1910 na filozofickej fakulte univerzity v Budapešti, 1910 – 1911 na teologickej fakulte univerzity a v akadémii New College v Edinburghu, 1909 ordinovaný za kňaza. V rokoch 1909 – 1911 kaplán evanjelickej a. v. cirkvi slovenskej v Budapešti, 1911 – 1913 v Liptovskom Mikuláši, 1913 – 1914 v Hybiach, 1914 – 1916 katechéta a samostatný pracovník evanjelického cirkevného zboru turčianskeho seniorátu vo Vrútkach, 1916 – 1918 kaplán a 1918 – 1921 farár v Sučanoch, 1921 – 1947 farár, 1947 – 1952 biskup Západného dištriktu evanjelickej a. v. cirkvi v Žiline, kde žil od roku 1952 na dôchodku.

Pre potreby evanjelickej cirkvi zostavil a zredigoval rozsiahly *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919 – 1928*. Venoval sa aj hymnológii, redigoval evanjelické spevníky a upravoval ich podľa piesňových obradov anglikánskej cirkvi.⁶

V samostatnom autorstve boli v obidvoch vydaniach *Tranoscia* publikované Ruppeldtove piesne *Ó láska Božia v Kristu zjavená* a *Svätý Svätý Svätý Boh náš premocný*. Na rozdiel od Martina Rázusa, vďaka ktorému do *Tranoscia* pribudla jedna angloamerická pieseň, Ruppeldt obohatil piesňovú tvorbu evanjelických Slovákov hneď niekoľkými piesňami.

Piesňou *Tam na kríži Boží Syn*, ktorej autorom bol

ELLERTON, John – autor duchovných piesní, editor, skladateľ, prekladateľ (16. 12. 1826 Clerkenwell – 15. 6. 1893 Torquay).

Študoval na King William's College na ostrove Man a na Trinity College v Cambridge, titul bakalára získal v roku 1849, magistra 1854. Od roku 1850 pôsobil ako vikár v meste Eastbourne, od 1852 bol kazateľom v Brighton. V roku 1860 sa stal kaplánom a vikárom v Crewe Green neďaleko Liverpoolu. Tu sa stal predsedom výboru pre vzdelávanie v Inštitúte mechaniky železničnej spoločnosti. Podarilo sa mu zreorganizovať inštitút do tej miery, že bol najúspešnejším v Anglicku. Vyučoval angličtinu a biblické dejiny. Taktiež tu založil jeden z prvých speváckych spolkov v strednom Anglicku. V roku 1872 sa stal rektorom v Hinstocku, v 1876 ho preložili do Barnes. V rokoch 1884 – 1885 pôsobil ako kaplán v Pegl.

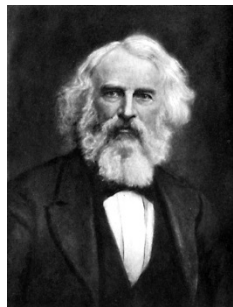
V roku 1859 v Brighton vydal zbierku duchovných piesní *Hymns for School and Bible Classes*. Spolu s biskupom Howom bol editorom vydání *Society Promoting Christian*

⁶ Slovenský biografický slovník. Zv. V. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 145-146.

Knowledge Church Hymns (1871). Jeho poznámky a ilustrácie pre *Church Hymns* boli publikované vo vydaní v roku 1881. Preložil a napísal viac ako 86 duchovných piesní;⁷

piesňou *Ked' noci tieň na zem padá* Henryho Wadswortha Longfellowa

LONGFELLOW, Henry Wadsworth – básnik (27. 2. 1807 Portland – 24. 3. 1882 Cambridge).

Študoval na Bowdoin College. Po ukončení štúdia cestoval po Európe. Po návrate pôsobil ako profesor v Bowdoin a neskôr na univerzite v Harvarde. V roku 1854 prestal vyučovať a venoval sa len písaniu. Zvyšok života prežil v meste Cambridge.

Bol prekladateľom *Božskej komédie* Dante Alighieriho. Patril medzi básnikov skupiny Fireside Poets. Predstavil sa zbierkami *Voices of the Night* (1839) a *Ballads and Other Poems* (1841). Písal najmä lyrickú poéziu, ktorá sa vyznačovala svojskou muzikalitou;⁸

piesňami *Slávže duša nebies Pána* a *Zostaň pri nás už k noci zneje zvon* Henryho Francisa Lyteho

LYTE, Henry Francis – farár, básnik, hudobník (1. 6. 1793 Ednam – 20. 11. 1847 Nice).

Študoval v Portora Royal School v Enniskillene a neskôr v Trinity College v Dubline. V roku 1815 sa stal anglikánskym kňazom. Krátky čas pôsobil v Taghmone. V roku 1816 konvertoval na evanjelickú vieru. V roku 1817 sa stal kaplánom v Marazione. V rokoch 1820 – 1822 žil v meste Sway, v 1822 sa presťahoval do Dittishamu, od 1824 pôsobil v Lower Brixhame, kde sa stal riaditeľom školy.

Bol považovaný za nadaného básnika a vzdelanca, vynikajúco hral na flaute, ovládal latinčinu, gréčtinu a francúzštinu. Jeho prvým dielom boli *Tales in Verse* (1826). V roku 1834 mu vyšla zbierka žalmov a duchovných piesní *The Spirit of the Psalms*;⁹

piesňou *Sviet' svetlo sviet' uprostred sveta tmy* Johna Henryho Newmana

NEWMAN, John Henry – teológ, filozof (21. 2. 1801 London – 11. 8. 1890 Edgbaston).

⁷ VENN, J. *Alumni Cantabrigienses*. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1922, s. 94; JULIAN, John. *A Dictionary of Hymnology*. London: John Murray, 1907, s. 826-828.

⁸ ARVIN, Newton. *Longfellow. His Life and Work*. Boston: Little, Brown and Company, 1963.

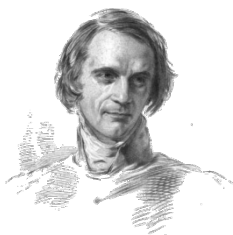
⁹<http://www.taghmon.com/vol1/3lyte/3lyte.htm>; <https://www.stempublishing.com/hymns/biographies/lyte.html>

Bol predstaviteľom reformného hnutia v anglikánskej cirkvi. V roku 1879 ho Lev XII. vymenoval za kardinála. Blahorečený bol v roku 2010;¹⁰

piesňou *Haleluja haleluja hlas i srdcia k Bohu* Christophera Wordswortha

WORDSWORTH, Christopher – farár (30. 10. 1807 London – 20. 3. 1885 Lincoln).

Študoval vo Winchestri a Trinity (Cambridge). V rokoch 1827 a 1828 získal zlatú medailu rektora za poéziu. V roku 1830 sa stal členom a lektorom na Trinity, krátko nato bol vysvätený za kňaza. V rokoch 1832 – 1833 cestoval po Grécku. V roku 1836 sa stal verejným rečníkom pri ceremóniách v Cambridgi a v tom istom roku bol menovaný riaditeľom v Harrow. V roku 1844 z tohto postu rezignoval. V rokoch 1844 – 1869 bol kanonikom vo Westminsteri, súčasne v rokoch 1850 – 1869 vikárom v Stanford in the Vale a v rokoch 1864 – 1869 arcidekanom vo Westminsteri. V roku 1869 bol menovaný za biskupa v Lincolne, kde pôsobil až do svojej smrti.

Bol editorom *Greek New Testament*-u a *Old Testament*-u. Napísal niekoľko epigrafických prác a bol autorom duchovnej poézie;¹¹

a piesňami

Nech priatelia v kríži opustia nás J. A. Newtona, *Už slnko doľ nad more* R. Walmsleyho a *Jak tí čo v tebe pokoj našli* W. W. Howa, o ktorých sme biografické údaje zatiaľ neidentifikovali.

V roku 1971 do vydání kancionálu vstúpila aj spisovateľka Elisabeth Payson Prentiss.

PRENTISS, Elisabeth Payson – spisovateľka (26. 10. 1818 Portland – 13. 8. 1878 Dorset).

V rokoch 1838 – 1844 učila na škole v Portlande, potom na dievčenskej škole v Richmonde. Po svadbe s Georgom Lewisom Prentissom žili v New Bedforde.

Písať začala už v roku 1834, debutovala poviedkou s názvom *Youth's Companion*. V roku 1869 napísala svoju najznámejšiu novelu *Stepping Haevenward*, ktorá bola preložená do viacerých jazykov. Je taktiež autorkou duchovných piesní, z nich najznámejšia je pieseň *More love to*

¹⁰ <http://www.newadvent.org/cathen/10794a.htm>

¹¹ http://www.cyberhymnal.org/bio/w/o/r/wordsworth_c.htm

thee, ktorá v preklade *Kéž víc tě miluji* bola publikovaná v dvoch posledných vydaniach Cithary sactorum.¹²

Zoznam bibliografických odkazov

ARVIN, Newton. Longfellow. His Life and Work. Boston: Little, Brown and Company, 1963.
JULIAN, John. A Dictionary of Hymnology. London: John Murray, 1907, s. 826-828.
Slovenský biografický slovník. Zv. 5. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 49-51.
Slovenský biografický slovník. Zv. V. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 145-146.
Tranovského kancionál Druhé vydanie juhoslovanske. [S. 1.]: Slovenská evanjelicko-kresťanská cirkev a. v. v SFR Juhoslávii, 1971 (Beograd : Vytlačila: „Srboš- tampa"). 1013, [2] s.; 8°.
Tranovského kancionál. Liptovský Mikuláš : Tranoscus; Bratislava: CN, 1971 (Bratislava: Vytlačili Polygrafické závody, n. p.). 1016, [7] s.
VENN, J. Alumni Cantabrigienses. Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1922, s. 94.

Internetové zdroje

<http://readseries.com/auth-oz/prentiss.html>;
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/474972/Elizabeth-Payson-Prentiss>
http://www.cyberhymnal.org/bio/w/o/r/wordsworth_c.htm
<http://www.newadvent.org/cathen/10794a.htm>
<http://www.taghmon.com/vol1/3lyte/3lyte.htm>;
<https://www.stempublishing.com/hymns/biographies/lyte.html>
https://en.wikipedia.org/wiki/Sarah_Fuller_Flower_Adams
<https://sites.google.com/a/georgiasouthern.edu/nonconformist-women-writers-1650-1850/adams-sarah-flower-1805-48>
<https://www.bartleby.com/294/124.html>
<https://www.britannica.com/biography/Lowell-Mason>

¹² <http://readseries.com/auth-oz/prentiss.html>; <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/474972/Elizabeth-Payson-Prentiss>

KNIŽNÁ VÄZBA CITHARY SANCTORUM DO ROKU 1900

1. časť

Remeselné spracovanie väzby Transoscia – kritériá popisu knižnej väzby

Alena Benešová a Vladimír Bukovský

Predmetom tohto výskumu je remeselné spracovanie Cithary sanctorum na základe vydaní zachovaných vo fonde Slovenskej národnej knižnici (ďalej SNK) od počiatkov jej vydávania (1636) do roku 1900. V rámci tohto časového rozhrania sa vo fonde SNK nachádza 105 exemplárov.

Pri výskume remeselného spracovania Cithary sanctorum sme si postup práce rozdelili do 5 krokov.

Prvým krokom bolo oddelenie pôvodných väzieb od preväzieb. V rámci druhého kroku bolo vytvorenie reprezentačnej vzorky, ktorú sme rozdelili do jednotlivých kategórií. Kategórie sme sa snažili vytvoriť nasledovným spôsobom. V kategóriách sa mali nachádzať knihy vydané, v čo najbližších rokoch vydania a zároveň tieto kategórie mali mať medzi sebou, čo najširšie časové rozpätie. Boli sme však brzdený skutočnosťou, že vo fonde SNK sa nachádzajú početné preväzby. Preto sme boli nútený časové úseky podľa potreby rozšíriť či zúžiť.

Na základe výskumu sme vytvorili štyri kategórie:

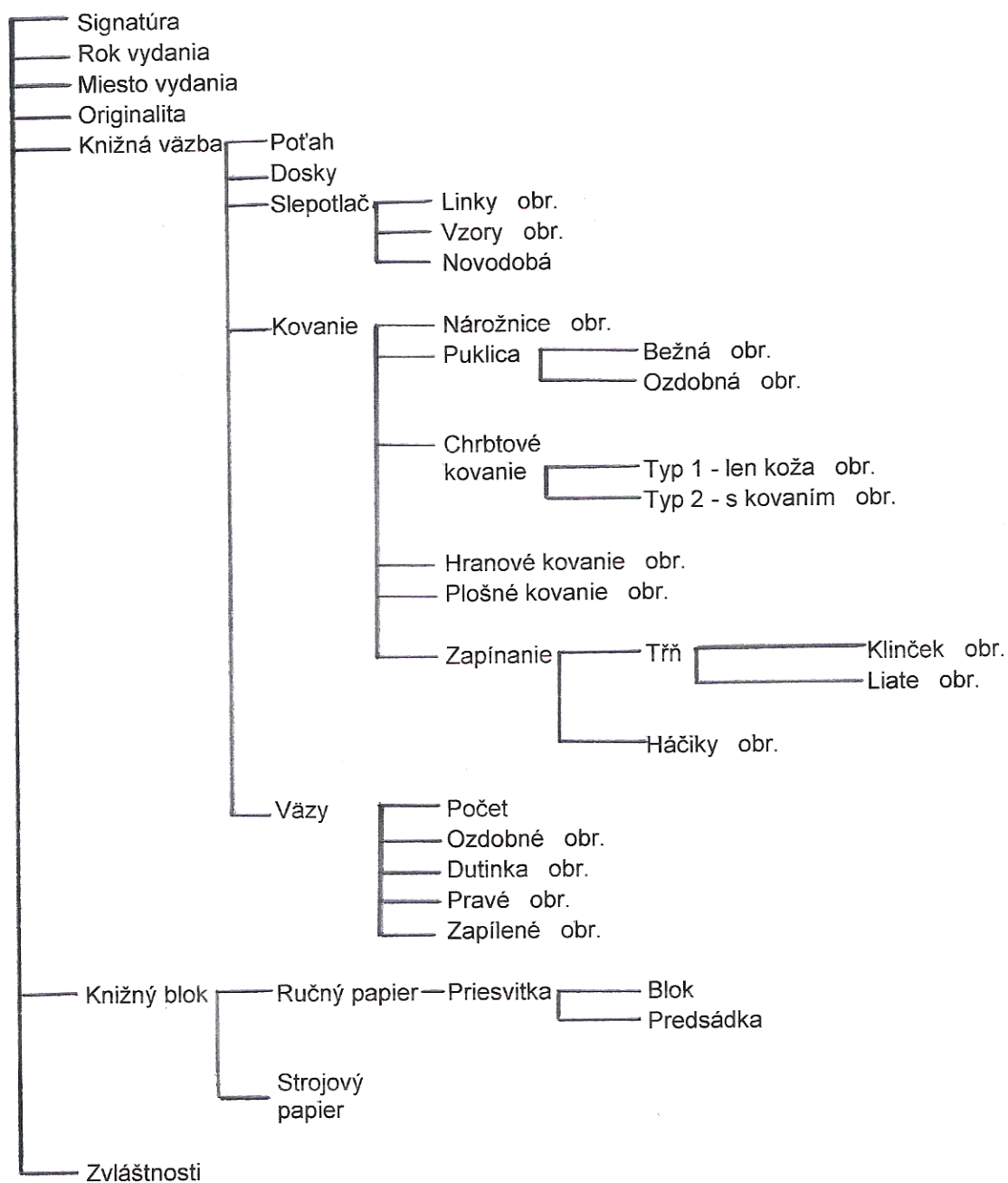
- kategória – 17. storočie (1636 – 1696)
- kategória – 18. storočie (1734 – 1787)
- kategória – prvá polovica 19. storočia (1800 – 1841)
- kategória – druhá polovica 19. storočia (1886 – 1899)

19. storočie sme rozdelili do dvoch kategórií. Medzníkom nám bol rok 1850. Tento rok je významným tým, že sa končí ručná výroba papiera a nastupuje strojová výroba.

Druhú a štvrtú kategóriu sme si rozdelili na dve skupiny, čo nám umožnilo ich efektívnejšie popísať a v rámci kategórie porovnať a zhodnotiť a následne celú kategóriu vyhodnotiť.

Tretím krokom bolo vytvorenie kritérií popisu pre všetky exempláre v kategóriách rovnaké, podľa ktorých sme popisovali jednotlivé vydania Cithary sanctorum. V štvrtom kroku sme pristúpili k samotnému popisovaniu knižných väzieb a vyhodnoteniu celej kategórie. Zaujímali nás predovšetkým spoločné znaky typické pre dané obdobie a zároveň odlišnosti medzi knižnými väzbami zaradenými v rovnakej kategórii. Takýmto spôsobom sme postupovali pri všetkých kategóriách.

Posledným piatym krokom bolo porovnanie jednotlivých kategórii medzi sebou. Snažili sme sa poukázať na spoločné a odlišné črty jednotlivých knižných väzieb.

Obr. 1 Kritéria popisu knižnej väzby

Obrázková časť ku kritériám popisu Cithary sanctorum

Slepotlač

Linky

Vzory

Kovanie

Nárožnice

Puklica - bežná

Puklica – ozdobná

Chrbtové kovanie – typ 1

Chrbtové kovanie – typ 2

Hranové kovanie

Plošné kovanie

Zapínanie

Tříň – klinček

Tříň - liate

Háčky

Väzy

Pravé, ozdobné

Zapílené

Dutinka

Zoznam použitej literatúry

ČAPLOVIČ, Ján. *Vydania Trnavského kancionála*. Martin: KUS, 1936.

DVOŘÁK, K.I. Evanjelická cirkev a Tranoscius. In: *100 rokov Tranoscia: 100 rokov sme tu pre vás*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1998, s. 27-33.

ŽUROVIČ, Ján. *Životopis Juraja Trnavského*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1942. 262 s.

KÝSKA, Miroslav. Spoločenský význam 90-ročného trvania Tranoscia. In: *Cirkevné listy*, 1998, roč. 101, č. 11, s. 166-167.

MICHALKO, Ján. Význam Tranovského kancionála pre evanjelickú cirkev a slovenské národné povedomie. In: *Cirkevné listy*, 1986, roč. 99, č. 9, s. 131.

MOCKO, Ján. *Historia posvätnéj piesne slovenskej a historia kancionálu*. Liptovský Mikláš: Tranoscius, 1909. 117 s.

PLAVEC, Gustáv. *Tristoročný Tranoscius*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1936. 78 s.

TUHOVČÁKOVÁ-MICHALKOVÁ, Ľudmila. Hovoriace stopy: Marginálie k 400-tému výročiu narodenia Juraja Tranovského. In: *Hudobný život*, 1992, roč. 24, č. 14, s. 3.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania Tranovského kancionála – 1. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 32, s. 252.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania Tranovského kancionála – 2. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 33, s. 260.

KNIŽNÁ VÄZBA CITHARY SANCTORUM DO ROKU 1900

2. časť

Remeselné spracovanie väzby Transoscia – chronologický prehľad spracovania knižných väzieb v 17. – 18. storočí

Alena Benešová a Vladimír Bukovský

Prvé väzby Cithary sanctorum môžeme datovať do obdobia nazývaného barok. Je to umelecko – kultúrny smer, ktorý vznikol v Taliansku a v priebehu 17. a 18. storočia sa postupne rozšíril do celej Európy. Barok prenikol do všetkých oblastí umeleckého aj spoločenského života. Bol to posledný univerzálny a jednotný štýl celej Európy. Základné rysy barokového umenia vychádzajú z renesancie. Táto skutočnosť sa potom odrazila i na knižnej väzbe. Išlo o plynulý prechod medzi týmito obdobiami a tak sa často stáva, že nachádzame renesančné prvky na barokovej väzbe. Tieto renesančné prvky pretrvávajú dlho do baroka a je niekedy ťažké identifikovať, či ide o renesančnú, alebo barokovú väzbu.

Do prvej kategórie sme zaradili iba tri vydania Cithary sanctorum z fondu SNK. Z toho dôvodu, že viac vydaní v 17. storočí sa vo fonde nenachádza. Ide o vydania so signatúrami:

- SE 2318 vydané v roku 1636 v Levoči, vytlačené v kníhtlačiarskej dielni Vavrinca Brevera.
- SD 3092 – z roku 1653 vydanú v Levoči u Samuela Brevera.
- SD 2497 vytlačenú roku 1696 tiež v Levoči v dielni Samuela Brevera.

Žiaľ ani jedna knižná väzba z týchto kníh sa nezachovala v pôvodnej forme. Všetky tri sú previazané. Napriek tomu sme ich zaradili do obsahu tejto práce z dôvodu, že sa jedná o najstaršie vydanie Cithary sanctorum, aké sa v SNK nachádzajú, i keď nám ide predovšetkým o originálne knižné väzby.

Ale napriek tejto skutočnosti môžeme načrtnúť pravdepodobný vzhľad najstarších vydaní Cithary sanctorum.

Na vydaní z roku 1636 sa nám zachoval fragment kože pôvodnej knižnej väzby. Ide o tmavú kožu. Koža je zdobená technikou tlači na slepo. Technika tlače na slepo, čiže slepotlač, sa robí vtlačovaním rozohriatých kolov do navlhčenej kože. Ide o slepotlačovú výzdobu, ktorá mohla slúžiť za vzor iným knižným väzbám Cithary sanctorum. Pretože podobný typ

slepotlače nachádzame na väzbách v nasledujúcich obdobiach. Ide predovšetkým o dve trojlinky, ktoré sa tiahnu pozdĺž väzby a sú umiestnené v chrbtovej časti dosky. Rozpätie medzi linkami je dva centimetre. Medzi nimi sa nachádzajú ďalšie trojlinky, resp. šesť trojliniek, ktoré sú umiestnené priečne. Vychádzajú z liniek umiestnených bližšie k chrbtu a vždy dve a dve trojlinky sa spájajú v linkách vzdialených od chrbta knihy. Tak vytvárajú tri trojuholníky, ktorých účelom bolo zdobiť väzy. Za linkami, ktoré sú vzdialenejšie od chrbta knihy sa nachádzajú tri ornamenty znázorňujúce kvetiny, ktoré tiež slúžili na výzdobu väzov. Zadná doska je rovnakej úpravy.

Obr. 1 SD 2318 – Cithara sanctorum (1636) z dielne Vavrinca Brevera v Levoči. Preväzba so zachovaným fragmentom kože, knižný blok rozoberaný, reštaurovaný.

Takže s určitosťou môžeme povedať, že bola šitá na tri väzy, ako nám to potvrdzujú nielen vzory na fragmente vytvorené slepotlačovou technikou, ale aj formát knihy.

Dosky boli drevené, ako to bolo vtedy bežné a zapínanie bolo na trň vo forme klinčeka. Toto tvrdenie môžeme viac - menej potvrdiť iným vydaním Cithary sanctorum z roku 1659, ktoré sa nachádza vo fonde vydavateľstva Transcius v Liptovskom Mikuláši. Toto vydanie sa nachádza pod signatúrou X. G. 2. Ide o originálnu knižnú väzbu. Drevené dosky sú potiahnuté tmavou kožou s bohatou slepotlačovou výzdobou. Zapínanie bolo riešené na trň vo forme klinčeka. Bola šitá na tri pravé väzy. Má červenú oriezku.

Týmto vydaním môžeme potvrdiť všetky naše predošlé i nasledujúce úvahy o knižnej väzbe Cithary sanctorum v 17. storočí, ktoré uvádzame v tejto kapitole.

V inom vydaní z roku 1636, ktoré tiež môžeme nájsť v Transciu pod signatúrou X. G. 3, sa nachádzajú i zaujímavé posesorské údaje, ktoré sme sa rozhodli uverejniť na konci tejto kapitoly. Jej väzba nie je pre nás zaujímavá, pretože ide o preväzbu a preto sa jej bližšie nebudeme venovať.

Na vydaní z roku 1696, z našej vzorky, sa zachoval pôvodný knižný blok, ktorý nebol rozoberaný. Tu môžeme poukázať na farebnú oriezku, ktorá sa nám zachovala. Vydanie z roku 1653 bolo celé rozobrané a vyrobili sa naň nové knižné dosky.

Typickým formátom pre toto obdobie bolo:

- výška cca 14 cm
- šírka cca 9 cm
- hrúbka cca 5 cm

Môžeme teda všeobecne zhodnotiť, že prvé vydania Cithary sanctorum boli menšieho formátu. Táto veľkosť bola typická pre jej vydania v 17. storočí. V ďalších storočiach sa s touto veľkosťou už nestretávame, ak sa vyskytnú takéto rozmery, tak len ojedinele a obyčajne boli vyhotovené na žiadosť zadávateľa. V ďalších obdobiach sa uplatňujú väčšie formáty.

Dosky boli obyčajne drevené potiahnuté kožou. Tento kožený poťah nám dáva priestor pre slepotlačovú výzdobu, ako veľmi častý dekoračný prvok. Obyčajne sa využívalo zapínanie na trň – klinček. Zapínanie malo predovšetkým ochrannú funkciu. Chránilo knižný blok pred prachom a vniknutím hmyzu. Ale mnohokrát bolo i predmetom dekoračného umenia remeselníka, ktorý dokázal vyhotoviť krásne spony v rôznych ornamentoch. Častými motívami boli lístočky, srdiečka alebo rôzne ozdobné motívy. Na väzbe bývajú spravidla dve spony. Nemôžeme opomenúť i oriezku, ktorá sa často používala, ale nenájdeme ju na všetkých väzbách.

Knižné väzby v 18. storočí

Knižné väzby, ktoré vznikli v 18. storočí môžeme ešte stále zaradiť do barokového obdobia. I keď toto obdobie neprinieslo veľa nových kompozičných prvkov, ako to bolo v renesancii. Ale ako každé obdobie, aj barok ovplyvnil a obohatil svoju dobu. Pri barokových väzbách je to napríklad nemorená biela koža, na dotyk tvrdá a drsná. Kovanie býva mosadzné zdobené jednoduchým rytím alebo puncovaním. Ornamentálna prináša nové prvky, ako napríklad motívy krajok, kruhové zrkadielka, úponky, rastlinné motívy, objavujú sa vejáriky, mušle. Barok nám prináša i farebnú lesklú hladnú či zlatú oriezku. Zlatenú výzdobu u hnedých väzieb, barok prenáša z dosiek na chrbát knihy, a tak ponecháva dosky hladké nezdobené.

Pri našom výskume väzieb Cithary sanctorum z fondu SNK sme sa však nestretli s takouto typickou barokovou väzbou. Pravdepodobne preto, lebo sa

barokové obdobie, v našich zemepisných šírkach v knihárskom remesle, naplno neprejavilo. Možno i preto, že Cithara sanctorum mala slúžiť predovšetkým obyčajným ľuďom aj tým najchudobnejším. Preto boli používané lacnejšie materiály a jednoduchšia výzdoba. Ale predsa existujú i krajšie, kvalitnejšie knižné väzby s bohatšou výzdobou, na ktorých sa odrazil i barok. Išlo predovšetkým o väzby Cithary sanctorum určené pre šľachticov, či majiteľov, ktorí si takéto väzby mohli dovoliť.

Do druhej kategórie sme zaradili vydania Cithary sanctorum v rozhraní rokov 1734 – 1787. V rámci reprezentačnej vzorky tejto kategórie sme vybrali 7 kníh, ktoré sme rozdelili na dve triedy. Označili sme ich ako triedu A a B.

Trieda A, kde sa nachádzajú jednoduché, lacnejšie knižné väzby.

V triede B nájdeme knižné väzby, ktoré sa vyznačuje nielen krásou, historickou a umeleckou hodnotou, ale i šikovnosťou a nadaním nejedného knihára či kníhviazača.

Trieda A sa vyznačuje, ako sme už naznačili vyššie, jednoduchou takmer žiadnou výzdobou, na výrobu boli použité menej nákladné, dostupnejšie a menej kvalitné materiály. Tento spôsob výroby bol mnohokrát volený preto, aby sa posolstvo Cithary sanctorum rozšírilo a bolo dostupné pre všetky vrstvy obyvateľstva. Teda pre tých, ktorí si nemohli dovoliť zakúpiť Citharu sanctorum viazanú v drahej koži so slepotlačovou výzdobou či kovaním, ktoré plnilo nielen ozdobnú, ale i ochrannú funkciu.

Na výrobu takýchto kníh sa často používala lepenka, ktorá bola lacnejšia než drevo. V našom prípade ide o použitie lepenky v troch prípadoch z troch, ako nám to ukazuje dole uvedená tabuľka. Ako poťah sa používala nielen koža či imitácia kože, ale začína sa uplatňovať dostupnejší papier.

V prípade koženého poťahu na väzbe SD 3502 sa objavuje jednoduchá slepotlačová výzdoba po obvode prednej i zadnej strany dosky. Ide o bordúru s rastlinným motívom. Horizontálne pretínajú bordúru štyri vlnovky ukončené ornamentom kvetinového motívu. Zaberajú 1/3 dosiek nachádzajúcich sa v chrbtovej časti. Tieto štyri vzory naznačujú štyri väzy. Chrbát je bez výzdoby.

Pri šití sa uplatňuje technika šitia na pravé väzy alebo zapílené väzy na dutinku. Záležalo od knihára, akú techniku si zvolil, väčšinou to bola zvyklosť dielne, v ktorej sa kniha vyrábala.

Už spomínaná kniha SD 3502 je šitá na štyri pravé väzy. Pri ďalších dvoch knihách sa využili zapílené väzy.

Ani pri jednej väzbe z tejto triedy sa nenachádza kovanie ani zapínanie. Tieto prvky sa nevyužili jednak preto, lebo išlo o nenáročné väzby pre jednoduchých ľudí a jednak kvôli použitému materiálu. Na väzbách vyrobených z lepenkového materiálu sa nepoužíva kovanie či zapínanie.

Ako nám to dokladuje tabuľka, môžeme povedať, že sa oriezka využila vo všetkých troch prípadoch. Oriezka nemala len funkciu praktickej ochrany knihy pred prachom a vlhkosťou, ale aj o jej dekoračnú funkciu a vyrovňovanie farebných rozdielov knihy. Oriezka je dôležitým výtvarným prvkom.

V **Triede B** sa nachádzajú honosnejšie väzby, určené pre zámožnejšie vrstvy. Tu sa, v rámci našej vybranej vzorky, výlučne používa drevo na výrobu knižných dosiek ako kvalitnejší materiál. Obyčajne sú potiahnuté tmavou kožou, na ktorej sa uplatňuje slepotlačová výzdoba. Bežným javom pri týchto honosnejších väzbách je kovanie, ktoré má dvojakú funkciu. Po prvé dekoračnú funkciu, čím knihu skrášľuje, dáva jej nový vzhľad a tým jej pridáva na umeleckej hodnote. Po druhé plní ochrannú funkciu, aby sa kniha neodierala a nepoškodzovala.

Na všetkých väzbách tejto triedy sa uplatňuje i zapínanie. Najčastejším a zároveň najbežnejším spôsobom zapínania bolo na trň, či už na klinček alebo na spôsob liateho trňa. Pri prvom type zapínania na trň, je klinček upevnený v bočnej hrane prednej dosky. V prípade druhého typu, ako to bolo už znázornené v predchádzajúcej kapitole, trň je umiestnený na prednej doske zhora, upevnený na koži. Tento druhý typ zapínania obyčajne plní dekoračnú funkciu. Potom aj spona znázorňuje rovnaký ozdobný motív ako liaty trň.

Veľmi ojedinele sa používalo zapínanie na háčiky. V našom prípade sa táto možnosť vyskytuje iba raz, nielen v tejto kategórii, ale v rámci celej našej reprezentačnej vzorky.

Knihári pri týchto väzbách volili možnosť šitia na pravé väzy. Ich počet je rôzny. Pohybuje sa od 3 do 5 väzov. Závisí to predovšetkým od formátu knižného bloku, i keď veľkosť knihy nie je vždy smerodajná. Vyskytol sa nám prípad rovnakého formátu, ale s iným počtom väzov.

Tak je tomu na väzbe SD 42429, ktorá je šitá na tri väzy a väzba SD 3503 je šitá na štyri väzy. Takže tvrdenie, že počet väzov závisí najmä od formátu knihy, môžeme doplniť o domnienku, že nielen formát knihy rozhodoval o počte väzov, ale záležalo dosť i na slobodnej voľbe knihára a jeho technike šitia.

Obr. 2 SD 42429 – Cithara sanctorum (1775) z dielne Jána Michala Landerera v Bratislave.

Oriezka sa vyskytuje iba v jednom prípade. Nebolo neobvyklé ak sa na honosnejšej väzbe nenachádzala oriezka.

Vyššie spomínané väzby sú si veľmi podobné, čo sa týka nielen rozmerov, ale i kovania, a to aj napriek tomu, že boli vydané na iných miestach a pravdepodobne aj inými tlačiarňami. Na oboch väzbách sa nachádzajú hranové kovania i stredové puklice. Na väzbe SD 42429 sa vyskytuje ozdobné hranové

kovanie i puklica. Bežná puklica aj bežné hranové kovanie môžeme nájsť na väzbe SD 3503.

Čo majú odlišné je spôsob zapínania na trň. Pri prvej väzbe sú umiestnené v hrane dosky klinčeky a spony sú jednoduché kovové bez vzoru. Druhá väzba uplatňuje spôsob zapínania liateho trňa. Tieto liate trne majú tvar lístočkov a rovnaký vzor sa využil i na sponách, ktoré sú umiestnené na kožených remienkoch. Tie sú upevnené na zadnej strane dosky. Kovanie je pripevnené na drevených doskách, ktoré sú potiahnuté tmavou kožou. Koža, ako to bolo i v predošlých prípadoch nám poskytuje priestor pre slepotlačovú výzdobu. Pri slepotlači môžeme vidieť podstatné rozdiely medzi týmito dvoma väzbami. Na doskách väzby SD 42429 je použitá jednoduchá bordúra a chrbát je vyzdobený meandrom. Ale v prípade výzdoby na väzbe SD 3503 je použitá bohatšia a krajšia výzdoba. Väzy na chrbte knihy sú tiež vyzdobené trojlinkami nad a pod každým väzom.

Knižná väzba SD 3495 je zvláštna počtom väzov. Ide o počet 5 väzov, dokonca pri podobných rozmeroch knižného bloku, ako sme mali pri predchádzajúcich väzbách. Odevom knižného bloku pri tejto väzbe sú drevené dosky potiahnuté čiernou kožou. I táto farba kože je dosť neobvyklá, prevažne sa využívala tmavá hnedá koža. Koža na doskách je dosť zničená, popukaná, pravdepodobne v dôsledku zlého uskladnenia v nevhodných klimatických podmienkach, čím koža vysychala a tým strácala na elasticite. Na základe tohto faktu je ťažké určiť, či bola bohato zdobená slepotlačovou technikou alebo bola výzdoba skromná.

Ale i napriek týmto faktorom sa tam nachádzajú určité stopy po slepotlači. Väzy na chrbte knihy sú však jasne zdobené dvojitémi linkami nad i pod väzmi. Tieto linky z väzov, potom prechádzajú na dosky. Vychádzajú z dvoch bodov a spájajú sa do jedného bodu. Tak vytvárajú dojem trojuholníka. Týchto trojuholníkov by tam malo byť päť, podľa počtu väzov. To však s určitosťou nevieme povedať, pretože koža podľahla degradácii.

Knihu možno pevne zapnúť na trň – klinček s ozdobnými sponami.

Poslednou knižnou väzbou tejto triedy je Cithara sanctorum, ktorá je uložená v sklade SNK pod signatúrou SD 10654. Na túto väzbu sme už nepriamo upozornili vyššie. Je jedinečná a odlišuje sa nielen svojimi rozmermi, zapínaním, ale aj výzdobou.

Zapínanie je na háčik, čo bolo naozaj dosť nezvyčajné. Tento spôsob zapínania bol volený pravdepodobne kvôli neobvyklej hrúbke, ktorá je 12 cm, teda mnohokrát o polovicu hrubšia, ako iné knižné väzby Cithary sanctorum.

Ďalšou črtou jej originality je bohatá slepotlačová výzdoba. Po obvode dosiek sa nachádza bordúra, ktorá vytvára obdĺžnik a v ňom sa nachádza menší

obdĺžnik, vytvorený tiež bordúrou s odlišným motívom. Väčší obdĺžnik je spojený s menším obdĺžnikom s troma linkami vychádzajúcich z rohov. Ústredným motívom je kalich, ktorý sa nachádza v strede dosiek. Je to veľmi neobvyklý prvok, s ktorým sa tu stretávame po prvýkrát. Motív kalicha sa začína v hojnejšej miere vyskytovať až koncom 19. storočia.

Radi by sme ešte zo zaujímavosti spomenuli knižnú väzbu Cithary sanctorum z fondu vydavateľstva Tranoscius. Táto väzba je uložená pod signatúrou X. G. 9. Bola vydaná v Laubne roku 1728, ale väzba je z roku 1760. Tento dátum je slepotlačovou technikou vyobrazený na prednej doske. Zaujala nás tým, že nesie typické barokové prvky. Knižná väzba je drevená potiahnutá hnedou kožou. Kožený povrch je hladký bez slepotlačovej výzdoby, s výnimkou roku na väzbe. Všetka výzdoba sa presúva na chrbát knihy, ktorý je bohato zdobený. Tu nachádzame po prvýkrát názov „Cithara Sanctorum“, názov je vyzlátený. Nachádzajú sa tu zlaté linky, krásne ornamenty a kvetinové motívy tiež vyzlátené. Knihaár si zvolil šitie na štyri pravé väzy. Oriezka je zafarbená na červeno. Na knihu sa nenachádza kovanie ani zapínanie.

Pri celkovom zhodnotení druhej kategórie môžeme vidieť jasne viditeľné rozdiely medzi triedou A a triedou B.

Pri výrobe jednoduchších väzieb sa používa na výrobu dosiek lepenka, ktorá je potiahnutá rôznymi druhmi poťahového materiálu teda od kože, cez imitáciu kože a dostávame sa až k použitiu papiera. Výzdoba sa vyskytuje iba v tom prípade ak sa jedná o kožený poťah. V iných prípadoch sa výzdoba nevyužíva. Väzby sú bez akéhokoľvek kovania a zapínania. Šité sú buď na pravé väzy, v prípade väzby potiahnutej koženým poťahom, alebo zapílené väzy. Často krát jedinou výzdobou je farebná oriezka, ktorá sa nachádza na všetkých väzbách triedy A.

Drevené knižné dosky sú zas typické pre druhú skupinu honosnejších väzieb, ktoré sú určené pre solventnejšie vrstvy. Potiahnuté sú výlučne kožou, ktorá je vždy zdobená slepotlačou. Vo viacerých prípadoch sa nám objavuje kovanie. Konkrétne hranové kovanie, puklice, spony, liate trne. Všetky väzby tejto triedy sú šité na pravé väzy. Zriedka sa nám vyskytuje farebná oriezka.

Zoznam použitej literatúry

ČAPLOVIČ, Ján. *Vydania Tranovského kancionála*. Martin: KUS, 1936.

DVOŘÁK, K.I. Evanjelická cirkev a Tranoscius. In: *100 rokov Tranoscia: 100 rokov sme tu pre vás*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1998, s. 27-33.

ĐUROVIČ, Ján. *Životopis Juraja Tranovského*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1942. 262 s.

KÝSKA, Miroslav. Spoločenský význam 90-ročného trvania Tranoscia. In: *Cirkevné listy*, 1998, roč. 101, č. 11, s. 166-167.

MICHALKO, Ján. Význam Tranovského kancionála pre evanjelickú cirkev a slovenské národné povedomie. In: *Cirkevné listy*, 1986, roč. 99, č. 9, s. 131.

MOCKO, Ján. *Historia posvätnéj piesne slovenskej a historia kancionálu*. Liptovský Mikláš: Tranoscus, 1909. 117 s.

PLAVEC, Gustáv. *Tristoročný Tranoscus*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1936. 78 s.

TUHOVČÁKOVÁ-MICHALKOVÁ, Ľudmila. Hovoriace stopy: Marginálie k 400-tému výročiu narodenia Juraja Tranovského. In: *Hudobný život*, 1992, roč. 24, č. 14, s. 3.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania Tranovského kancionála – 1. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 32, s. 252.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania Tranovského kancionála – 2. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 33, s. 260.

KNIŽNÁ VÄZBA CITHARY SANCTORUM DO ROKU 1900

3. časť

Remeselné spracovanie väzby Transcisa – chronologický prehľad spracovania knižných väzieb v 19. storočí

Alena Benešová a Vladimír Bukovský

Knižné väzby do roku 1850

V tretej kategórii sa stretávame s knižnými väzbami datovanými od roku 1800 do 1850, čiže do prvej polovice 19. storočia. Časovo toto obdobie môžeme zaradiť do klasicizmu.

Klasicizmus je umelecký smer, ktorý vznikol vo Francúzsku v 17. storočí. V druhej polovici 18. storočia sa šírila do celej Európy. Klasicizmus rozvíjal klasické umenie antiky a renesancie, najmä kompozičné a výrazové zásady. Prvá fáza klasicizmu je často nazývaná ako barokový klasicizmus, pretože sa tu miešajú barokové a klasicistické prvky. Všetkým podstatou a cieľom klasicizmu bolo odvrátiť sa od baroka a po ňom nasledujúceho rokoka. Historicky sa tieto obdobia v určitých časových úsekoch prelínajú, súčasne vyvíjajú a miešajú. Klasicizmus sa naplno rozvinul až po Veľkej francúzskej revolúcii (1789 – 1799). V prvej polovici 19. storočia klasicizmus doznieva, v ľudovom prostredí ešte neskôr. Klasicizmus je nazývaný tiež ako empír a to v čase Napoleona Bonaparteho.

Klasicistické väzby sú typické svojou jednoduchosťou, vkusnou úpravou, ktorá pozostáva z obyčajných liniek alebo ornamentov pri okrajoch a hranách dosiek. Ako to bolo v baroku, tak i tu sa prevažná väčšina výzdoby presúva na chrbát knihy. Knihári sa zameriavali na výzdobu chrbta z toho dôvodu, že práve on bol vystavovaný pohľadom v knižniciach. Často sa tiež využívala technika zlatenia liniek, nápisov alebo rôznych jednoduchých ornamentov.

Knižné väzby, ktoré sme zaradili do tejto kategórie sú tiež charakteristické svojou jednoduchou slepotlačovou výzdobou. V prevažnej miere sa nám vyskytujú linky alebo jednoduché ornamenty umiestnené v rohoch dosiek. Taktiež sa tu stretávame i s bohatou výzdobou chrbta, ale iba na jednej väzbe zo vzorky.

Ide o väzbu, ktorú nájdeme pod signatúrou SD 25167. Opravované drevené dosky potiahnuté tmavou kožou, chránia pôvodný knižný blok. Tento kožený povrch poskytol priestor pre jednoduchú, vkusnú slepotlačovú výzdobu. Výzdoba na prednej i zadnej doske je identická, ako to bolo zatiaľ v každom prípade nášho výskumu. Slepotačová výzdoba pozostáva predovšetkým

z liniek, ktoré sa nachádzajú po celom obvode dosiek. V chrbtovej časti na doske sa nachádza dvojité dvojlinka. Na vonkajšej strane dosky, tak aj na hornom i dolnom okraji dosky sa nachádza jedna dvojlinka. V rohoch dosiek pri vonkajšej strane sa nachádzajú malé kvetinky. Také isté kvetinky môžeme nájsť v chrbtovej časti prednej i zadnej dosky. Ich účelom bolo vyzdobiť väzy, čo bolo bežné pri pravých väzoch. Ako sme už spomínali, kniha sa vyznačuje bohatou slepotlačovou výzdobou chrbta. Väzy sú vyzdobené meandrom. V hornej časti chrbta sa nachádza názov *Cithara sanctorum* vytvorené taktiež slepotlačovou technikou. V strede chrbta sa nachádza pravdepodobne meno, ktoré sa nám však nepodarilo presne prečítať. Medzi väzmi sú umiestnené malé kališteky. Ich počet zodpovedá počtu piatich väzov. Na väzbe nachádzame i stopy po kovaní, ktoré bolo pripevnené na prednej i zadnej doske. Jasne môžeme určiť, že išlo o hranové kovanie a puklice. Tie sa nám žiaľ nezachovali. Z akého dôvodu bolo toto kovanie odstránené, dnes už nevieme povedať. Ale aj na tomto neželanom zásahu môžeme nájsť niečo pozitívne. Pozitívom je to, že sa nám ukázala celá slepotlačová výzdoba, ktorú by z väčšej časti zakrývalo kovanie. Jediné, čo sa na tejto väzbe zachovalo z kováčskeho remesla, je zapínanie. Jedná sa o dva liate trne v tvare lístočka a dve spony v rovnakom tvare pripevnených na kožených remeňoch.

Podobnou prácou, ako bola táto knižná väzba je väzba na SD 46943. Kožený poťah hnedej farby pokrýva drevené dosky, ktoré chránia bohatstvo knihy, ktoré obsahuje. Slepotlačová výzdoba je veľmi jednoduchá. Pozostáva iba z liniek, ktoré sú po obvode prednej a zadnej strane dosky. V chrbtovej časti na doske sa nachádzajú dve linky, ako to bolo pri predošlej knihe. Vzdialenosť medzi týmito linkami je 1 až 2 cm. Rovnaká vzdialenosť bola zaznamenaná i pri predchádzajúcej väzbe. Môžeme povedať, že ide o rukopis jedného knihára. Nemá však tak bohatý zdobený chrbát, ale napriek tomu väzy sú zdobené jednoduchými linkami. Podobným znakom bolo i šitie. Obe knihy boli šité na päť pravých väzov. Ďalšou spoločnou črtou je zapínanie. Rovnaké liate trne vo forme lístočkov. Spony sa na tejto väzbe nezachovali. Po prvýkrát sa tu stretávame so zlatenou oriezkou, ktorá je cizelovaná. Táto skutočnosť svedčí o tom, že kniha bola určená pre solventnejšie vrstvy. Odlišným znakom je fakt, že táto väzba nemá kovanie. Celkovo pôsobí jednoduchšie. Obidve knihy pochádzajú z jednej dielne.

Z inej dielne a dokonca i z iného mesta pochádza knižná väzba SD 12750.

Obr. 1 SD 12750 – Cithara sanctorum (1825) z dielne Mateja Trattnera v Budapešti

Drevené dosky sú viazané v hnedo-červenej koži. Jednoduchá slepotlačová výzdoba je reprezentovaná obyčajnými linkami, ktoré sú po obvode dosiek. Ako to bolo pri predchádzajúcich knižných väzbách, aj tu sa nachádzajú v chrbtovej časti dve linky. Pri tejto väzbe sme zaznamenali už iný typ kovania. Doteraz sme sa stretávali s hranovým kovaním, ale tu boli použité iba nárožnice bez stredovej puklice.

Ďalšou novátorskou črtou, ktorá sa začína objavovať až v tejto kategórii, je použitie chrbtového kovania. V našom prípade ide o jednoduché chrbtové kovanie, vo forme koženého pásika cca 3 cm širokého, ktorý vychádza z jednej dosky, prechádza cez chrbát knihy na ďalšiu stranu dosky. Konce sú pripevnené na doskách kovaním. Účelom bolo spevniť a chrániť chrbát knihy. Bolo tu tiež použité zapínanie na trň vo forme klinčekov, ktoré sú upevnené v hrane dosky. Spony sú jednoduché bez výzdoby. Šitá je na štyri pravé väzy, ktoré nie sú vyzdobené. Oriezka je farebná.

Veľmi podobnou väzbou, ako bola táto je SD 3447. Tmavá koža slúži ako poťahový materiál dreveným doskám. Koža obyčajne vytvára priestor pre umelecké cítenie knihára, ktorý môže prejaviť svoje nadanie v slepotlačovej výzdobe. Ale pri tejto väzbe to knihár nevyužil. Fakt, že dosky sú bez výzdoby alebo len s veľmi jednoduchou výzdobou, ktorá sa prenáša hlavne na chrbát knihy, je typický pre toto obdobie. Či to bolo aj v tomto prípade, sa nedá povedať, pretože chrbát nie je pôvodný. To znamená, že väzba je bez akejkoľvek slepotlačovej výzdoby. Aj pri tejto väzbe nárožnice nahradili hranové kovania a puklice. Môžeme predpokladať, že tu mohlo byť použité chrbtové kovanie typu 1. Zapínanie je na trň – klinček a bežné kovové spony sú umiestnené na kožených remeňoch pripevnených na zadnej doske. Pri šití si knihár zvolil zapílené väzy na dutinku. Farebné rozdiely bloku s väzbou a prídoštim vyriešil farebnou oriezkou.

Poslednou knižnou väzbou, ktorá bola zaradená do vzorky je SD 3467. Drevené dosky sú potiahnuté tmavou až skoro čiernou kožou, ktorá podľahla degradačným účinkom pravdepodobne dôsledkom nevhodného skladovania. Je veľmi ťažko rozoznať, či tu bola použitá slepotlačová technika. Ale ak áno, tak bola jednoduchá. Pravdepodobne mohla pozostávať z obyčajných liniek. Ani chrbát knihy nám nič neprezradí, pretože bol opravovaný a koža na ňom nie je pôvodná. Zapínanie bolo vo forme trňa – klinčeka. Spony ani kožené remene sa nezachovali. Väzba sa nemôže popýšiť ani oriezkou.

Všetky tieto tri spomínané Cithary sanctorum pochádzajú z jednej dielne. Preto majú rovnaký spôsob zapínania, v dvoch prípadoch bolo použité rovnaké kovanie. Tak isto v dvoch prípadoch boli použité zapílené väzy.

V rámci tejto kategórie sme náhodne vybrali päť kníh, ktoré zhodou okolností pochádzajú z dvoch dielní. Prvé dve popisované knihy boli vyrobené v dielni Landererovcov z Bratislavy ďalšie tri v dielni Tratnera z Budapešti.

Spoločným znakom sú drevené dosky potiahnuté kožou. Ak sa nachádzala slepotlač tak išlo prevažne o jednoduchú výzdobu, pozostávajúcu prevažne z liniek. Tak isto i formát kníh bol dosť podobný s menšími rozdielmi. Na všetkých väzbách bolo použité zapínanie na trň. V Landererovskej dielni sa využívali liate, ozdobné trne v tvare lístočkov, u Tratnerovcov častým spôsobom zapínania bolo na klinček s bežnými sponami. Bratislavská dielňa využívala ešte hranové kovania a puklice, s ktorými sme sa častejšie stretli v druhej kategórii. Budapeštianska siahla už po niečom novom, po nárožniciach bez stredovej puklice. V tejto dielni sa začína používať i jednoduché chrbtové kovanie, ktoré väzbu chráni, spevňuje a zároveň jej dáva nový vzhľad. Na základe týchto skutočností môžeme predpokladať, že budapeštianska dielňa išla viac s krokom doby, ako bratislavská. I keď rozhodujúcim faktorom mohla byť požiadavka zadávateľa alebo fakt, že určité doplnky na väzbu boli stále k dispozícii.

Tak ako súrodenci v rodinách sú si navzájom podobný, ale zároveň odlišný, tak i knihy vytvorené v jednej dielni sú si veľmi podobné, ale zároveň iné. Každá knižná väzba je originálna, niečím iným je zvláštna, výnimočná a svojská. Prináša niečo nové, niečo čím sa môže popýšiť a tak prispieť k rozvoju knihárskeho remesla.

5.4 Knižná väzba po roku 1850

V druhej polovici 19. storočia sa začína vládza strojov. Mechanizácia sa uplatňuje takmer vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti. Ručný papier sa nahrádza strojovým, drevitým papierom, ktorý nie je už tak kvalitný ako jeho predchodca. Tak isto i priemyselne vyrábaná knižná väzba šliape po krásnej, ručne vyrábanej väzbe. V tejto dobe dochádza k zápasu o prežitie medzi ručnou prácou a strojovou prácou. Kde strojová výroba je jednoznačným víťazom. Knihárske remeslo začína upadať a už nedokáže užiť, preto sa stáva vedľajším zamestnaním.

Ale na druhej strane, vďaka tejto priemyselnej výrobe, kniha začína stúpať na popularite. Preniká do všetkých vrstiev spoločnosti a postupne sa stáva súčasťou bežného života. Slúži predovšetkým širokým ľudovým masám.

Táto úžitková väzba musí byť riešená účelne. Nepožaduje sa od nej imitácia starých slohov, ale samostatné riešenie návrhu s ohľadom na obsah diela. Pri technologickom spracovaní väzby sú potrebné lacnejšie materiály, ako je napríklad lepenka potrebná na výrobu dosiek, papier ako poťahový materiál, či imitácia kože. Na popularite stúpajú i polokožené väzby.

Rýchlo rozvíjajúca sa priemyselná výroba sa začala čoskoro uplatňovať i u nás. Bol to trend, ktorý nebolo možné zastaviť. Napriek rýchlej produkcii kníh, ktorú nám priniesla strojová výroba, zákazníci stále radšej siahajú po vkusne upravenej knižnej väzbe. Preto návrhy knižných väzieb sú zverované do rúk umelcom vtedajšej generácie.

Našu vzorku, ktorá pozostáva zo šiestich kníh, sme rozdelili na dve skupiny. Prvá skupina je reprezentovaná trendmi vtedajšej doby, ktorá ovládla druhú polovicu 19. storočia. Na prvý pohľad tu badať nové technologické pokroky. Druhá skupinka má ešte charakter tradičnej ručnej výroby.

Novodobá knižná väzba, ako ju môžeme nazvať sa nachádza na exemplári SD 2272. Táto Cithara sanctorum bola síce vytlačená v roku 1816 a časovo nám nespadá do tejto kategórie. Rokom vydania má patriť do predchádzajúcej skupiny. Ale vzhľadom na to, že bola pravdepodobne v tomto období previazaná do novodobej väzby, zaradili sme ju do tejto štvrtej kategórie, pretože zodpovedá všetkým požiadavkám na priemyselnú knižnú väzbu. Knižné dosky sú vyrobené z lepenky, potiahnuté sú kožou čiernej farby. Plastika – reliéf sa začína uplatňovať, ako spôsob výzdoby novodobých knižných väzieb. V tomto období sa začína objavovať ústredný motív, zlatý kalich. I na tejto väzbe môžeme takýto kalich nájsť. Plastika – reliéf je i na

zadnej doske, ale bez ústredného kalicha. Ten sa nachádza iba na prednej doske.

Kovanie aj zapínanie sa považuje pri týchto typoch väzieb za prežitie. Pri priemyselnej výrobe sa používajú výlučne zapílené väzy na dutinku. Ak sa vyskytujú pravé väzy ide o ručnú výrobu. Pri novodobých väzbách je oriezka veľmi častá. Na tejto Cithare sanctorum sa nachádza žltá oriezka. Vzhľadom na to, že knižný blok bol vytlačený ešte pred rokom 1850, teda v roku 1816, je tu použitý ručný papier.

Knižná väzba na SC 34577 má iný ráz. Lepenkové knižné dosky sú potiahnuté jemnou kožou, ktorá dôsledkom času a častým používaním stratila pôvodnú farbu. Pri výrobe knižnej dosky sa použila mäkká výplň, ktorá bola umiestnená medzi lepenkovými doskami a poťahom. Na koženom poťahu bola použitá slepotlačová výzdoba vo forme jednoduchých liniek, ktoré rámuju prednú i zadnú dosku pri jej okrajoch. Ústredným motívom je zlatý kalich, ktorý bol vytvorený tiež slepotlačovou technikou. Chrbát knihy je už ozdobnejší. Bola tu vytvorená imitácia piatich pravých väzov, ktoré boli vyzdobené linkami. V hornej časti chrbta sa nachádza nápis „Pisne duchowni“, ktorý bol tiež vyzlátený a vytvorený slepotlačovou technikou. Šitá bola už tradične v tejto dobe, na zapílené väzy s dutinku. Pri dôkladnom pozorovaní sme zistili, že sa tu nachádzajú stopy po zlátenej oriezke. Celkovo knižná väzba mohla pôsobiť jemne a decentne. Tento dojem bol vytvorený farebným kontrastom medzi čiernou a zlatou, použitím jednoduchých prvkov výzdoby. Takýto typ väzby mohol byť vyhotovený pre ženy.

Iným typom novodobej väzby bola knižná väzba na SC 27735. Hnedý kožený povrch slúži ako poťah doskám vyrobených z lepenky. Táto Cithara sanctorum sa môže popýšiť bohatou výzdobou vo forme plastiky – reliéfu. V určitých častiach reliéfu sa vyskytuje jemná ornamentálna výzdoba. Ústredným motívom je pomerne veľký zlatý kalich, ktorý sa nachádza iba na prednej doske. Ani chrbát knihy nezaostáva za bohatou výzdobou dosiek. Okrem liniek a troch ozdobných motívov sa tu nachádza vyzlátený nápis „Pjsně duchownj“. Bola šitá na zapílené väzy s dutinkou. Krásu tejto väzbe pridávala ešte aj zlatá oriezka, čo značí, že bola pravdepodobne určená pre zámožnejších ľudí.

Poslednou knižnou väzbou z našej vzorky, ktorá bola vyrobená strojovou technológiou je väzba na SD 34548. Na výrobu knižných dosiek bola použitá lepenka. Ako poťahový materiál dobre slúži imitácia kože čiernej farby. Predná i zadná doska je bohato zdobená vystupujúcou plastikou – reliéfom. V strede väzby sa nachádza ovál, vyzdobený ornamentmi, v ktorom je umiestnený zlatý kalich, ktorý je akoby zapustený dovnútra dosky. Zadná strana má rovnakú výzdobu, ako predná, ale s tým rozdielom, že kalich nie je zlatý a nie je vyhlbený do dosky. Tu jasne vystupuje ako ostatná výzdoba. Chrbát knihy je hladký bez výzdoby. Boli tu použité zapílené väzy, ktoré sú

už bežnou samozrejmosťou. Ako to bolo v každom prípade v rámci tejto štvrtej kategórie i tu bola použitá oriezka. Tá však nie je zlatá či žltá, ale červená.

Celá táto skupinka novodobých väzieb sa jasne líši od predchádzajúcich knižných väzieb, ktoré môžeme nazvať umeleckými dielami nejakého knihára.

Napriek týmto faktorom, ktoré poznačili túto dobu, nemôže strojová výroba potlačiť ľudskú túžbu po kráse ručnej práce. Preto i naďalej funguje ručná výroba. V našej vzorke sa nachádzajú knihy, ktoré sú rokom vydania najmladšie a práve tie sú dielom ručnej výroby knihára. Tieto ručne vyrábané väzby Cithary sanctorum boli pravdepodobne vyrobené na žiadosť súkromnej osoby, možno nejakého bibliofila.

Knižná väzba, ktorá sa nachádza pod signatúrou SD 12752 je jednou z nich. Dosky sú vyrobené z dreva. Potiahnuté hnedo-červenou kožou. Výzdoba je veľmi jednoduchá. Pozostáva z liniek, ktoré sú umiestnené po obvode oboch dosiek. Linky sú rozmiestnené tak, že pri chrbtovej časti sa nachádza jemná dvojlinka a od nej je na dva centimetre vzdialená jedna hrubšia linka jasne viditeľná. Taká istá linka sa tiež nachádza pri vonkajšom okraji dosky. Pri hornom i spodnom okraji sú umiestnené jemné linky. Väzy na chrbte knihy sú zdobené meandrom. Kovanie na tejto väzbe sa nenachádza s výnimkou kovovej spony, ktorá je jednoduchá. Zapínanie bolo vyriešené na trň. Klinček bol umiestnený v hrane dosky. Bola šitá na štyri prvé väzy. Oriezka je tu striekaná v pruhoch. Striedajú sa červené pruhy s nestriekanou oriezkou. S týmto typom oriezky sme sa tu stretli po prvý krát. Napriek tomu, že knižná väzba bola ručne vyrobená, v prípade papiera to neplatí. Ide o strojovú výrobu.

Podobným typom takejto väzby je knižná väzba na SD 19353. Ide už o výpravnejšiu väzbu ako bola predchádzajúca. Drevené dosky sú potiahnuté hnedo-červenou kožou. Slepotačová výzdoba je úplne rovnaká ako pri predošlej knižnej väzbe. Všet na tejto väzbe sa nachádza ex libris. Ide o meno „Daniel Herich“. Či ide o majiteľa alebo knihára nie je nám známe. Ale domnievame sa, že ide o majiteľa knihy. Rovnakou výzdobou, akou bola vyzdobená väzba SD 12752, sú ozdobené aj väzy na chrbte tejto knihy. Bol použitý meander, čo naznačuje, že ide o rukopis jedného knihára. Odlišným prvkom je kovanie, ktoré sa nachádza na oboch doskách. Prejavilo sa tu vo forme nárožníc a stredovej puklice. Ďalším odlišným prvkom, ktorý sa na predošlej popisovanej väzbe nenachádza je hranové kovanie typu 1.

Zapínanie je tiež na trň, však nie na klinček, ale vo forme liateho trňa, ktorý pôsobí ozdobne. Má tvar lístočka. Spona je obyčajná jednoduchá. Tento fakt je dosť zvláštny, pretože spony obyčajne mali rovnaký tvar ako liate trne. Bola šitá na štyri pravé väzy. Knižný blok je bez oriezky. Papier je tiež strojový.

Tieto dve ručne viazané Cithary sanctorum pochádzajú z Budapešti z dielne Kolomana Róžu. Preto sa tu vyskytuje toľko podobností.

Pre porovnanie knižných väzieb z SNK s väzbami nachádzajúcich sa vo vydavateľstve Transcius môžeme zo zaujímavosti spomenúť Citharu sanctorum vydanú v roku 1868 v Budapešti. Táto väzba je veľmi ojedinelá a jedinečná. Drevené dosky sú potiahnuté kožou, ktorú z veľkej časti zakrýva plošné kovanie. Časť koženého povrchu, ktorý zostal nepokrytý kovaním je bohato zdobený ornamentmi s rastlinnými motívami. Ornamenty boli vyhotovené slepotlačovou technikou. Hranové kovanie predstavuje tiež umeleckú prácu kováča. Po obvode kovania sa nachádzajú drobné ornamenty. Ďalším dekoračným prvkom plošného kovania sú malé srdiečka. Stred kovania je otvorený, cez ktorý možno vidieť kožený poťah s výzdobou. Kovanie je pripevnené šiestimi klinčekmi. Väzba je jedinečná aj hranovým kovaním typu 2. Obyčajne hranové kovanie sa nachádzalo v hornej a dolnej časti chrbta. Pri tejto väzbe sa ďalšie dve hranové kovanie nachádzajú aj v strede chrbta. Ďalšou zvláštnosťou je zapínanie, ktoré je celé kovové. Kniha sa zapína na háčik. Pravdepodobne bola šitá na štyri pravé väzy. Tmavá oriezka bola pravdepodobne cizelovaná.

Táto forma knižnej väzby pôsobí dosť mohutne. Ide v skutku o jedinečnú knižnú väzbu, ktorá nám rozširuje náš obzor.

Táto posledná kategória nám poskytuje jasne viditeľné rozdiely medzi väzbou novodobou, teda priemyselnou výrobou a väzbou, ktorá bola vyrábaná ručne knihármi, majstrami vo svojom remesle.

Strojová výroba predpokladala použitie nenáročných a lacnejších materiálov. Knižné dosky pri novodobých väzbách boli vyrobené z lepenky, ktorá je nielen dostupnejšia, ale je i ľahšia ako drevo, ktoré sa používalo pri ručných prácach. Koža sa využíva ďalej ako poťahový materiál, ale používa sa i imitácia kože, papier. Stúpa produkcia polokožených väzieb i väzieb potiahnutých látkou. Slepotačová technika, ako jedna z foriem výzdoby, začína ustupovať plastike – reliéfu. Kovanie, ako ďalšia forma výzdoby a zároveň i ochrany väzby vymizlo úplne. Tak isto i zapínanie tu neplní žiadnu úlohu. Priemyselné väzby sú výlučne šité na zapílené väzy s dutinkou. Veľmi častým javom je farebná oriezka najčastejšie zlatá. Pri prvom pohľade na tieto novodobé väzby si môžeme všimnúť, že sa tu často uplatňuje čierna farba, ktorá jemne kontrastuje so zlatou, pri lacnejších väzbách so žltou farbou. Ústredným motívom bol zatiaľ vždy zlatý alebo žltý kalich. Tento motív sa bežne začína používať až v tejto druhej polovici 19. storočia. Čoraz častejším javom je i názov „Cithara Sanctorum“ alebo „Piesne duchovné“, ktorý môžeme nájsť na chrbte knihy.

Napriek faktu, že remeselná výroba bola takmer vytlačená z trhu strojovou výrobou, ešte stále existovali milovníci krásnych kníh, ktorí radšej siahli po ručne vyrobenej knihe. Dosky boli obyčajne vyrobené z dreva. Koža bola

najčastejšie používaným poťahovým materiálom. Využíva sa jednoduchá slepotlačová technika. V našom prípade sa jedná o linky na doskách a meander na chrbte knihy. Použitie kovania bolo tiež častým javom, ale záležalo od zadávateľa, či ho tam chcel alebo radšej uprednostnil väzbu bez kovania. Pri väzbách, ktoré sa súkromne zadávali, vždy nájdeme zapínanie na trň, či už vo forme klinčeka alebo liateho trňa. Pri šití sa obyčajne využívala technika šitia na pravé väzy, ktoré potom vystupovali na chrbte knihy. Tak isto i oriezka bola možnosťou voľby.

Pri našom výskume sme zistili, že v 17. storočí boli vydania *Tranoscia* menšieho formátu, ako v nasledujúcich storočiach. Rozmery knihy sú väčšinou 14 x 9 cm. O knižnej väzbe v tomto storočí nemôžeme veľa povedať, pretože sa vo fonde SNK nezachovala žiadna originálna väzba. Ale môžeme predpokladať, že určite mala drevené dosky, potiahnuté kožou, ktorá bola obyčajne vyzdobená slepotlačovou technikou. Či bolo bežné použitie kovania na *Cithare sanctorum* v tomto období nevieme s určitosťou povedať, ale takýto menší formát, aký mala *Cithara sanctorum* v 17. storočí si to vlastne ani nevyžadoval.

Však kovanie bolo často krát vyhotovené na žiadosť zákazníka, a tak nie je vylúčená možnosť výskytu kovania na knižnej väzbe *Cithary sanctorum* z tohto obdobia. Viac – menej bežnou záležitosťou bolo zapínanie, ktoré bolo na trň vo forme klinčeka. Šitá bývala na tri pravé väzy. Oriezka bola tiež závislá na zákazníkovi, či rozhodnutí knihára. Táto skutočnosť sa týka nielen 17. storočia, ale všetkých nasledujúcich období. Čiže nešlo o nejaký špeciálny prvok konkrétnej doby.

Nasledujúce 18. storočie už prináša zmeny. Formát knihy sa zväčšuje, i keď rozmery nie sú jednotne stanovené. Najbežnejší formát je 17,5 x 10,5 cm s menšími rozdielmi. Na výrobu knižných dosiek pre *Citharu sanctorum* sa používalo drevo, ale v tomto období sa nám už vyskytuje i lepenka. Ako poťahový materiál okrem kože tu môžeme nájsť imitáciu kože, či papier. Výzdobnými technikami bola už dlho používaná slepotlač a kovanie tu tiež plní funkciu dekorácie väzby. V tomto období sa najčastejšie používa hranové kovanie a stredová puklica. Toto kovanie môže byť ozdobné či jednoduché. Zapínanie je na trň, buď na klinček, alebo liaty trň. Ojedinele sa vyskytuje na háčik. Ďalším rozdielom medzi 17. a 18. storočím je spôsob šitia. Tu sa okrem pravých väzov, ktoré bývajú minimálne štyri, používajú už aj zapílené väzy na dutinku.

Na väzbách *Cithary sanctorum* z prvej polovice 19. storočia sme nezaznamenali žiadne výrazné zmeny, čo sa týka použitých materiálov, spôsobov šitia, zapínania ani formátu knihy. Najčastejšie používaným formátom môže byť 17,5 x 11 cm. Čiže bez nejakých veľkých zmien. Však táto doba nám predsa priniesla menšie zmeny. Tieto zmeny sa týkajú najmä kovania. Hranové kovanie, ktoré sme mohli vidieť na väzbách v 18. storočí, je

nahradené nárožnicami, ktoré nepokrývali celú spodnú i vrchnú časť väzby. Objavuje sa nám tu i nový prvok, s ktorým sme sa nestretli v predchádzajúcom období a to hranové kovanie. Prevažná časť slepotlačovej výzdoby sa presúva z dosiek na chrbát knihy. Tak isto na chrbte častejšie nachádzame titul knihy, vyhotovený slepotlačovou technikou.

Najväčší prevrat v knihárskom remesle nám priniesla priemyselná výroba, ktorá snáď najviac ovplyvnila svoju dobu. Nie však novými remeselnými prvkami, ale tým, že posolstvo kníh sa začína masovo šíriť medzi všetky vrstvy obyvateľstva.

Rok 1850 je rokom týchto veľkých zmien. Ručný papier sa vytráca a nahrádza ho strojový papier. Drevené dosky sa pri strojovej výrobe už vôbec nepoužívajú. Lepenka plne nahradila význam dreva. Koža však stále plní svoju funkciu. Popri slepotlačovej výzdobe sa uplatňuje i plastika, kde ústredným motívom býva výlučne kalich. Kovanie vymizlo súčasne so zapínaním. Pri priemyselnej výrobe sa používa technika šitia na zapílené väzy s dutinkou. Tak isto i formát knihy sa nám zmenil. Rozmery kníh sú už o niečo väčšie, ako v predchádzajúcom období. Pre vytvorenie predstavy uvádzame jeden príklad rozmerov najväčšej knihy zo vzorky (21,5 x 15 cm).

Na prvý pohľad hneď zistíme, že sa jedná o strojovú výrobu. Prevláda tu prevažne čierna farba poťahu v kombinácii so zlatým kalichom na prednej doske alebo zlatým nápisom na chrbte knihy.

Z novodobej väzby sa vytratilo čaro, ktorým sa hrdo môže pýšiť ručne vyrobená knižná väzba. Pri ručnej väzbe môžeme hovoriť o umeleckom diele. Žiaľ, strojová väzba stráca na umeleckej hodnote.

Však musíme sa pozrieť na priemyselnú výrobu i z druhej stránky. Z knižnej väzby sa síce vytratil určité umelecko – remeselné prvky, ale priniesla nám niečo iné hodnotné, čo obohatilo nás všetkých.

Na základe získaných poznatkov môžeme zhodnotiť, že priemyselná výroba nám uľahčila výrobu, prispela k rýchlejšej produkcii a množstvo vyrobených kníh rapidne stúpol. Kniha už nie je tak nákladná, ako to bolo pri ručnej výrobe, a tým sa stáva dostupnejšia pre široké masy. Tento aspekt pôsobí na gramotnosť ľudí, čím sa zvyšuje intelektuálna úroveň obyvateľstva.

Zoznam použitej literatúry Zoznam použitej literatúry

ČAPLOVIČ, Ján. *Vydania Trnavského kancionála*. Martin: KUS, 1936.

DVOŘÁK, K.I. Evanjelická cirkev a Tranoscius. In: *100 rokov Tranoscia: 100 rokov sme tu pre vás*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1998, s. 27-33.

ĎUROVIČ, Ján. *Životopis Juraja Trnavského*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1942. 262 s.

KÝSKA, Miroslav. Spoločenský význam 90-ročného trvania Tranoscia. In: *Cirkevné listy*, 1998, roč. 101, č. 11, s. 166-167.

MICHALKO, Ján. Význam Tranovského kancionála pre evanjelickú cirkev a slovenské národné povedomie. In: *Cirkevné listy*, 1986, roč. 99, č. 9, s. 131.

MOCKO, Ján. *Historia posvätnéj piesne slovenskej a historia kancionálu*. Liptovský Mikláš: Tranoscus, 1909. 117 s.

PLAVEC, Gustáv. *Tristoročný Tranoscus*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1936. 78 s.

TUHOVČÁKOVÁ-MICHALKOVÁ, Ľudmila. Hovoriace stopy: Marginálie k 400-tému výročiu narodenia Juraja Tranovského. In: *Hudobný život*, 1992, roč. 24, č. 14, s. 3.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania Tranovského kancionála – 1. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 32, s. 252.

UHORSKAI, Pavel. Cyklus k 360. výročiu 1. vydania Tranovského kancionála – 2. časť. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, 1996, roč. 86, č. 33, s. 260.

KATOLÍCKA PIESŇOVÁ TVORBA NA SLOVENSKU V 17. A 18. STOROČÍ

Kristián Štrba a Eva Augustínová

Štúdia sa venuje dejinám tvorby a vydávania katolíckych piesní na území Slovenska v 17. – 20. storočí. Vznikla ako podklad pre pripravovanú komparáciu vydavateľskej politiky a prostredia katolíckeho s prostredím evanjelickým. Predstavuje pohľad na vydávanie katolíckych tlačených a rukopisných spevníkov, ktoré významným spôsobom ovplyvnili vývoj duchovnej piesne na Slovensku a ich bližšia analýza by mohla poukázať na vplyv evanjelickej duchovnej piesne na katolícku, resp. na prenikanie evanjelických duchovných piesní do katolíckej bohoslužobnej liturgie.

Vývoj duchovnej piesne na Slovensku má svoje korene už v 9. storočí, kedy vznikla veľkonočná pieseň, ktorá je zároveň aj najstaršou nám známou cirkevnou piesňou vytvorenou na našom území, s názvom Kristus vstal z mŕtvych. V období stredoveku boli cirkevné piesne najmä súčasťou domácej pobožnosti a spievali sa tiež na púťach, čiže svoje využitie mali hlavne mimo chrámov. Významný vývoj cirkevných piesní v oblasti strednej Európy nastáva až v 15. a 16. storočí a to najmä po roku 1517 v spojitosti s rozširovaním reformácie a neskôr po Lutherovej obnove omšového liturgického poriadku a veriaci sa stali šíriteľmi liturgie.¹

Vývoj piesňovej katolíckej tvorby v 17. storočí úzko súvisí s reformou cirkvi pri ktorej zohral veľmi dôležitú úlohu Tridentský koncil v roku 1563. Na Tridentskom koncile sa riešila aj téma týkajúca sa cirkevných piesní, pretože tu bola prednesená oficiálna sťažnosť, ktorá upozorňovala na problémy týkajúce sa práve cirkevnej hudby. „Najviac a najvážnejšie bola kritizovaná nedostatočná zrozumiteľnosť textu u polyfónnych vokálnych diel a ďalej prax, pri ktorej sa základom duchovných diel stávali svetské piesne...”²

So samotným vydávaním spevníkov sa na Slovensku začalo v prvej polovici 17. storočia. Môžeme si všimnúť, že v tomto období sa evanjelická duchovná poézia rozvíjala rýchlejšie ako katolícka. Svedčí o tom aj prepracovaný evanjelický spevník z roku 1636 Cithara sanctorum, ktorý vydal Juraj Tranovský. Začiatky tlačenej spevníkovej tvorby na Slovensku sa datujú do prvej polovice 17. storočia.

Významným nástrojom rekatolizácie na Slovensku bol práve katolícky spevník Cantus Catholici. Na cirkevnom zhromaždení, ktoré sa konalo v Trnave v roku 1629 a ktorého programom bola naliehavá potreba reformy rímskokatolíckej cirkvi v Uhorsku sa riešila aj otázka náboženských piesní, a to v tom zmysle, že je potrebný starostlivý výber piesní, ktoré sa budú spievať počas svätej omše a je ich potrebné očistiť od „kacírskeho“ obsahu.

O takmer ďalšie desaťročie, v roku 1638, opätovne na zhromaždení v Trnave sa rozhodlo o tom, že je potrebné zostaviť oficiálnu katolícku zbierku duchovných piesní a vydať ich, aby boli dostupné širšej katolíckej komunite. Pravdepodobným motívom bolo vydanie Cithary

¹ GABČO, J. Stručný prehľad vývoja duchovnej piesne a slovenskej kancionálovej tvorby do vzniku JKS. In: *Adoremus Te*, 2012, č. 1, s. 10-11.

² BLAŽENCOVÁ, Ľ. Cantus catholici - prvý tlačený katolícky spevník (Okolnosti jeho vzniku, obsahové bohatstvo a niektoré špecifiká piesní). In: *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet: Brněnské texty k slovákistice 6*. Brno: Masaryková univerzita, 2004, s. 1.

sanctorum z roku 1636. Tento cieľ sa však podarilo splniť až po takmer 20 rokoch, a to vydaním spevníka Cantus Catholici Benediktovi Söľőšimu.

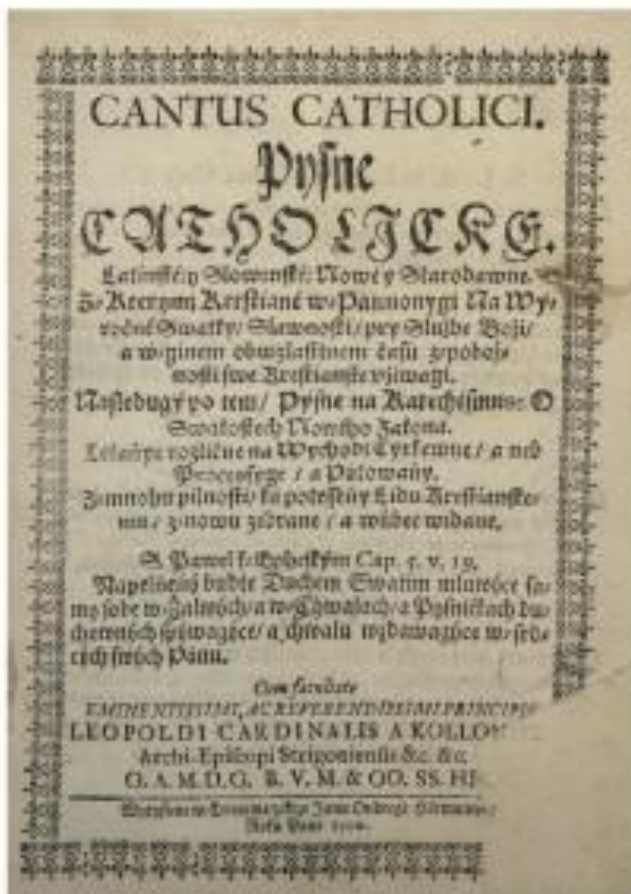
Benedikt Söľőši sa narodil v roku 1609 v obci Rybník. Študoval na gymnáziu v Trnave v rokoch 1629-1630 a v roku 1630 vstúpil do jezuitskej rehole. Vo Viedni študoval filozofiu v rokoch 1634-1636 a teológiu v Trnave v rokoch 1638-1639. Ako učiteľ pôsobil v roku 1633 na kolégiu a v rokoch 1636-1637 v Trnave, u jezuitov v Užhorode v roku 1639, v rokoch 1640-1642 bol učiteľ na gymnáziu v Trnave a kňaz. Za svoj život pôsobil na mnohých miestach a vykonával rôzne funkcie ako napr. kazateľ v Kláštore pod Znievom v rokoch 1652-1653. Bol najvýznamnejší predstaviteľ duchovnej piesňovej ranobarokovej spisby na Slovensku. Benedikt Söľőši zomrel v Kláštore pod Znievom v roku 1656.³

Misionár Benedikt Söľőši počas svojho pobytu v Kláštore pod Znievom, Košiciach a v Szendrő zostavil zbierku duchovných piesní v dvoch verziách, a to v slovensko-latinskej a maďarsko-latinskej. Ako prvá bola zverejnená maďarská verzia v roku 1651 a neskôr slovenská verzia v roku 1655. Obe boli vydané v Levoči významným tlačiarom pôsobiacim na Slovensku, Vavrincom Brewerom.

Pokiaľ ide o obsah, je potrebné poznamenať, že obe verzie sú úplne nezávislé. Slovenská verzia katolíckeho spevníka Cantus Catholici bola neskôr vydaná v druhej, o niečo viac rozšírenejšej verzii v roku 1700 v Akademickej tlačiarni v Trnave. Spevník Cantus Catholici obsahoval 304 duchovných piesní. Benedikt Söľőši čerpal zo spevníkov, ktoré pochádzali z Čiech a Moravy zo začiatku 17. storočia a boli publikované boli v Olomouci. Išlo o Kancionál Jána Rozenpluta (1601) a Pjsně Katholické od Jiřka Hlohovského (1622). Okrem týchto spevníkov si Benedikt Söľőši do spevníka vybral aj texty pochádzajúce z evanjelického prostredia. Cantus Catholici mal slúžiť najmä ako sprievodca pre kantorov a nie primárne ako „kniha pre ľud“, na rozdiel od Tranovského Cithary sanctorum. Spevník sa skladá zo spevov pre priebeh omše (Sanctus, Gloria, Kyrie, Credo), ľudové a latinské duchovné piesne na jednotlivé ročné obdobia a slávnosti liturgického roka (mariánske sviatky, pôst, Veľká noc, advent, Vianoce atď.), a taktiež piesne súvisiace s katechizmom.⁴

³ *Reprezentačný bibliografický lexikón Slovenska*. Martin: Matica slovenská, 1999.

⁴ KAČIČ, L., ZÁVARSKÝ, S. a P. ŽEŇUCH. Cantus Catholici (1655): The First Slovak-Latin Catholic Hymnbook. In: *Slavica Slovaca*, 2013, roč. 48, č. 1, s. 76-78.

Obr. 1. Tit. list spevnika Cantus Catholici

Okrem Sólóšihó spevnika bol pre katolíckych kňazov k dispozícii aj tzv. Vietorisov kódex, taktiež z druhej polovice 17. storočia. Ide o rukopisné zápisy, ktoré vznikli v rokoch 1660 až 1670 a obsahujú zápisy hudobných skladieb. Vietorisov kódex obsahuje textovú a hudobnú notáciu, do ktorého prispelo niekoľko autorov. Vtedajší interpreti a hudobníci si do neho zapisovali rôzne notové a textové záznamy, pričom išlo o náboženské, ale i svetské skladby rôznych žánrov, ktorých rytmus vychádza z ľudových tradícií. Vo Vietorisovom kódexe sú prevzaté duchovné piesne z rozličných vydaní Citary sanctorum a Cantus Catholici.⁵

⁵ ŽIGO, P. Tabulatúra ako prameň poznávania predpisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 2, s. 65-67.

Obr. 2. Victorisova Tabulatúra

Na začiatku 18. storočia mali cirkevné piesne nevyhovujúcu žánrovú štruktúru a vo veľkej miere chýbali piesne k svätým, ako aj pohrebné piesne. Na území Slovenska nastal rozmach žánrov duchovnej piesne v podobe eucharistických piesni, alebo lamentov, avšak ich prítomnosť mala iba malé zastúpenie. Na území Slovenska existovalo niekoľko rukopisných spevníkov, ktoré sa rozširovali medzi katolíckymi veriacimi v viac-menej živelné, takmer bez podstatného zásahu oficiálneho kancionála. Na Slovensku v 18. storočí neboli uverejnené významné kancionálové tlače s notovanými nápevmi.⁶

Z najznámejších kancionálov môžeme spomenúť napr. Rajecký kancionál, ktorý je jedným z dôkazov variability a bohatosti nápevov. Jedným z nich je aj Rajecký kancionál, ktorý pochádza z 1. polovice 18. storočia.⁷

Dôležité je spomenúť katolícke spevníky františkánskeho kňaza Paulína Bajana, ktorý je zostavovateľom mnohých spevníkov, z ktorých štrnásť sa zachovalo dodnes a tými sú:

Skalický spevník, Beckovský spevník, Jubilus cordis I-III, Harmonia Seraphica I-IV, Jubilus Seraphicus I-II, Promptuarium hebdomadae Sanctae, Promptuarium chorale a Cationale chorale. Sú to veľkoformátové rukopisy pozostávajúce z viac ako dvetisícpäťsto rukopisných strán s bohatou grafickou výzdobou. Ich obsahom sú litánie, afertória, árie, omše, antifóny, pašie, piesne... Väčšina týchto rukopisov je uložená vo fondoch Slovenskej národnej knižnice. Skladby, ktoré sa dávnejšie spievali vo františkánskych kostoloch

⁶ RUŠČIN, P. Náboženské katolícke pesničky Jura Holleho – prvý notovaný kancionál slovenských katolíkov po Cantus Catholici. In: *Musicologica Slovaca*, 2014, roč. 31, č. 5, s. 255-256, 258-260.

⁷ RUŠČIN, P. Náboženské katolícke pesničky Jura Holleho – prvý notovaný kancionál slovenských katolíkov po Cantus Catholici. In: *Musicologica Slovaca*, 2014, roč. 31, č. 5, s. 255-256, 258-260.

pochádzali buď zo starších spevníkov ako bol napríklad *Cantus Catholici*, alebo ich autormi boli sami františkáni. Bajan tieto skladby zbieral a zapisoval. Odhaduje sa, že vyše tridsať skladieb napísal Bajan, ostatné sú mu pripisované hypotetick. Bajan tvoril hudbu len na liturgické účely. Zložil mnoho omší, akými sú napríklad: *Missa S. Luciae* (Omša na počesť sv. Lucie), (Omša na počesť sv. Kataríny), antifónu *Tota pulchra*, ofertória, árie a piesne.⁸

Paulín Bajan je taktiež autorom 3 latinsko-slovenských pastorálnych omší, ktoré napísal počas svojho pôsobenia v Hlohovci a boli určené pre obdobie Vianoc,⁹ z nich môžeme spomenúť napr. *Missa Neo-Nati Jesuli I-III*. Pre vianočné obdobie napísal aj množstvo piesní, akými sú napríklad: *Povstaňte v rýchlosti* a *Sem pospjejte, nemeškajte*, *Vystúpte z chléva*, *pastírové*, *Velká poníženost*.

Vďaka Bajanovej invencii vznikli piesne, ktoré si ľud osvojil do takej miery, že sa počas vianočného obdobia stali súčasťou betlehemských hier a duchovných piesní na Slovensku. Aj Mikuláš Schneider-Trnavský prevzal a zaradil do svojho *Jednotného katolíckeho spevníka* 21 Bajanových piesní, z toho šesť vianočných, a to *A včera z večera*, *Ponáhľajme*, *pastuškovia*, *Povstaňte v rýchlosti*, *Sem*, *pastieri*, *pospiechajte*, *Sem pospešte*, *nemeškajte*, *Zaspievajme si veselo*.

Rovnako tieto, už upravené piesne boli publikované v diele *Slovenské koledy* (1968) od Jozefa Kresánka a rovnako ich využil aj Tadeáš Salva, ktorý si piesne spracoval v diele *Vianočné pastorále* (1987) so zaujímavou inštrumentáciou.¹⁰

Paulín Bajan patril medzi popredných predstaviteľov neskorobarokovej hudby na území Slovenska. Narodil do meštianskej rodiny otcovi Štefanovi a matke Anne, ktorí mali spolu desať detí, z nich väčšina umrela v detskom veku. Keď sa narodil, dostal meno Juraj. Celé svoje detstvo prežil v Skalici, kde u jezuitov v mestskej škole v rokoch 1729-1739 získal všeobecné vzdelanie. Vzťah k hudbe mal od detstva, keď sa už ako deväťročný začal venovať spevu a dokonca sa odhaduje, že začal aj hrať na organe vo farskom kostole v Skalici. Taktiež mal sklony k maliarstvu, ktoré začal študovať v Brne po skončení gymnázia, avšak nakoniec od tohto upustil a rozhodol sa stať kňazom. Rozhodol sa žiť podľa prísnych rehoľných pravidiel františkánov. Vo svojich devätnástich rokoch sa stal v obci Pruské novicom v roku 1740, kde mu bolo pridelené rehoľné meno Paulín. Svoje teologické a filozofické štúdium absolvoval v kláštoroch vo Vacove, v Jágri a v Leviciach. V Trnave 4. decembra 1746 bol vysvätený za kňaza. Pôsobil na rôznych miestach podľa príkazov svojich nadriadených.

Bajanovu tvorbu možno rozdeliť na tri etapy.

Počas svojho pôsobenia v kláštore v Hlohovci, ktoré trvalo od roku 1750 do 1760, okrem ročného premiestnenia v Beckove (1757-1758) sa Bajan zaoberal hlavne hudbou. Hral na organe a novicov učil organovú hru a spev.¹¹

⁸ PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Bajan – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.

⁹ KAČIČ, L. a S. ZÁVARSKÝ. Autobiografia P. Paulína Bajana OFM (1721 – 1792). In: *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 3-4, s. 81.

¹⁰ PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Bajan – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.

¹¹ PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Bajan – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.

Práve tu sa veľmi intenzívne venoval kompozičnej činnosti, rovnako ako aj písal hudobné zborníky. Svedčí o tom aj fakt, že v čase pôsobenia v Hlohovci vznikli zborníky *Cantionale chorale* (okolo r. 1750), *Jubilus Seraphicus II* (1752) a *Harmonia Seraphica I* (1755).

Ako Bajan uvádza vo svojej autobiografii, počas svojho ročného pôsobenia v Beckove (1758/1759) zložil dva zborníky omši „*duo Cantionalia ad modum Missalium*“, ktoré mu zviazali dobrodinci v Trenčíne. Avšak nakoľko sa žiadny nezachoval a „*ad modum Missalium*“ je dosť všeobecná formulácia, odhaduje sa, že jeden zo zborníkov by mohol byť Beckovský slovenský spevník (1758). Išlo najmä o fertóriá, árie, piesne a pod. Po návrate z jednoročného pobytu v Beckove sa vrátil späť do Hlohovca, kde napísal aj zbierku piesní *Hebdomadae Sanctæ* (1759).¹²

V čase, keď už z Hlohovca v roku 1760 odchádzal, skomponoval tzv. „rozlúčkový spev“, ktorý spieval pri odchode svojim bratom.¹³

Po odchode z Hlohovca (v roku 1760) bol presunutý do svojho rodiska - Skalice, kde pôsobil ako kazateľ jedenásť rokov (1760 – 1771). Tu sa však už hudbe venoval iba zriedka.

Opäť bol na rok presunutý do Beckova od roku 1771 do 1772 a potom sa vrátil späť do Skalice, kde mu bola pridelená iná úloha. Jednalo sa o funkciu organistu a pracoval ešte ako učiteľ organovej hry a spevu. Okrem tohto sa intenzívne venoval odpisovaniu a komponovaniu zborníkov, čo vykonával pre vlastnú potrebu a na objednávku od rôznych kláštorov.

V tomto období v kláštore v Skalici dokázal do roku 1783 skomponovať osem rozsiahlych hudobných zborníkov. V roku 1775 zložil *Harmonia Seraphica II* a pre kláštor v Hlohovci *Jubilus Cordis I*. Pre kláštor v Pruskom zložil v roku 1777 dva spevníky *Jubilus Cordis II* a *Harmonia Seraphica III*. Pre vlastnú potrebu napísal v roku 1779 počas liečenia *Harmonia Seraphica IV*, kde na konci jednej z omši možno nájsť poznámku, ktorá tomu nasvedčuje: „*Scripsi tempore curæ sanitatis*“. Pravdepodobne taktiež pre vlastnú potrebu v roku 1780 skomponoval aj vianočný špeciálnik *Promptuarium chorale*. Ako posledný napísal jeho najznámejší zborník v roku 1783 a tým bol Skalický slovenský spevník, s najväčšou pravdepodobnosťou pre rehoľníkov v Radošovciach. Tieto práce vykonával do roku 1783, kedy oslepol. Potom už pracoval len ako spovedník.¹⁴

Pri 50. výročí od zloženia rádových sľubov mu bol v roku 1791 udelený čestný titul „*praedicator emeritus*“.¹⁵ Dňa 15. júla 1792 Pulín Bajan umiera a je pochovaný v krypte kláštora.¹⁶

¹² KAČIČ, L. a S. ZÁVARSKÝ. Autobiografia P. Paulína Bajana OFM (1721 – 1792). In: *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 3-4, s. 82-83.

¹³ PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Bajan – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.

¹⁴ PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Bajan – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.

¹⁵ KAČIČ, L. a S. ZÁVARSKÝ. Autobiografia P. Paulína Bajana OFM (1721 – 1792). In: *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 3-4, s. 82-83.

¹⁶ PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Bajan – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.

Krátky exkurz katolíckou duchovnou piesňou je úvodom k širšiemu výskumu zameraného na komparáciu a analýzu duchovných piesní, ktoré sa stali súčasťou bohoslužobnej praxe i súkromnej pobožnosti na Slovensku.

Obr. 3. Časť z kancionála Pavla Bajana (1786) s piesňou Raduj sa, Cirkev Kristova

Zoznam bibliografických odkazov

- BLAŽENCOVÁ, Ľ. Cantus catholici - prvý tlačený katolícky spevník (Okolnosti jeho vzniku, obsahové bohatstvo a niektoré špecifiká piesní). In: *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet: Brněnské texty k slovákistice 6*. Brno: Masaryková univerzita, 2004, s. 11-13.
- GABČO, J. Stručný prehľad vývoja duchovnej piesne a slovenskej kancionálovej tvorby do vzniku JKS. In: *Adoremus Te*, 2012, č. 1, s. 10-11.
- KAČIČ, L. a S. ZÁVARSKÝ. Autobiografia P. Paulína Bajana OFM (1721 – 1792). In: *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 3-4, s. 82-83.
- KAČIČ, L., ZÁVARSKÝ, S. a P. ŽEŇUCH. Cantus Catholici (1655): The First Slovak-Latin Catholic Hymnbook. In: *Slavica Slovaca*, 2013, roč. 48, č. 1, s. 76-78.
- PACALAJOVÁ, M. 2010. Paulín Baján – sila invencie nielen vo vianočnej hudbe! In: *Katolícke noviny* [online]. Aktualizované [cit. 2018. 03. 21]. Dostupné na: <http://www.katolickenoviny.sk/5152-2010-paulin-bajan-sila-invencie-nielen-vo-vianocnej-hudbe/>.
- Reprezentačný bibliografický lexikón Slovenska*. Martin: Matica slovenská, 1999.
- RUŠČIN, P. Náboženské katolícke pesničky Jura Holleho – prvý notovaný kancionál slovenských katolíkov po Cantus Catholici. In: *Musicologica Slovaca*, 2014, roč. 31, č. 5, s. 255-256, 258-260.
- ŽIGO, P. Tabulatúra ako prameň poznávania predpisovnej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 2007, roč. 72, č. 2, s. 65-67.